

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Maria Mandri,
(sünnikuupäev: 23.08.1991)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose
“Ilukirjandusliku proosastiili käsitlemise võimalusi gümnaasiumi kirjandusõpetuses”, mille
juhendaja on Mart Velsker,
 - 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil,
sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse
tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas
digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega
isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 17. augustil 2015

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Eesti keele osakond

Maria Mandri

Ilukirjandusliku proosastiili käsitlemise võimalusi
gümnaasiumi kirjandusõpetuses

Magistritöö

Juhendaja Mart Velsker

Tartu 2015

Sisukord

Sissejuhatus	4
1. Kirjandusteaduslik stilistika	6
1.2. Stilistika uurimisobjekt	10
1.2.1. Ilukirjanduslikkus	10
1.2.2. Ilukirjandusliku stiili mõiste	12
1.3. Tänapäevase stilistika kujunemine	14
2. Stilistika ja pedagoogika	19
2.2. Stiilianalüüs koolitunnis	21
2.2.1. Teksti tõlgendamine keeleanalüüsi tulemuste põhjal	22
2.2.2. Tekstide valik	24
2.3. Stiilianalüüsi meetodeid	24
2.3.1. Keeleanalüüsist lähtuv stilistika	25
2.3.2. Transformatiivne tekstianalüüs	29
2.3.3. Lugeja vastuvõtule keskendumine	30
2.3.4. Kirjanduslike murrete teooria	30
2.3.5. Rühmitusestilistika	31
3. Stiilikäsitus õppekirjanduses ja teistes stiilianalüüsi toetavates materjalides	33
3.1. Märt Väljataga „Kirjandus ja selle liigid“	33
3.2. Arne Merilai, Anneli Saro, Epp Annus „Poeetika“	35
3.3. Katrin Kern, Ilona Võik „Korras keel, sobiv stiil, selge sõnum“	36
3.4. Katriin Valdre „Keele ja kirjanduse lõimimine gümnaasiumi stiiliõpetuses“	37

3.5. Leo Villand „Stiilivaatlusi kirjandustunnis“	38
3.6. Üldistusi	39
4. Ilukirjandusliku stiili käsitlemise võimalusi gümnaasiumi kirjandusõpetuses	41
4.1. A. H. Tammsaare „Tõe ja õiguse“ I osa ja murre	42
4.1.1. Õpetajakonspekt	42
4.1.2. Katkend A. H. Tammsaare “Tõe ja õiguse” I osast	47
4.1.3. Tööleht nr 1	49
4.2. Jan Kausi miniatuur kui postmodernistlik uudisteparoodia	55
4.2.1. Õpetajakonspekt	55
4.2.2. Pealkirjata miniatuur	60
4.2.3. Tööleht nr 2	61
4.3. Aaviklike mõjutustega isikupärane stiil Reed Morni novellis “Prints”	66
4.3.1. Õpetajakonspekt	66
4.3.2. Katkend Reed Morni novellist “Prints”	71
4.3.3. Tööleht nr 3	73
4.4. Muinasjutult laenatud võtted Mehis Heinsaare miniatuuris “Müstiline õnn”	78
4.4.1. Õpetajakonspekt	78
4.4.2. Mehis Heinsaare miniatuur “Müstiline õnn”	82
4.4.3. Jüri Parijõe muinasjutt “Kaevust saadud õnn”	83
4.4.4. Tööleht nr 4	84
4.5. Arvo Valtoni novell “Päike” ning teadvuse vool	86
4.5.1. Õpetajakonspekt	86
4.5.2. Katkend Arvo Valtoni novellist “Päike”	89
4.5.3. Tööleht nr 5	90
Kokkuvõte	94
Kirjandus	97
Methods of Approaching the Style of Fictional Prose in the Literary Studies of Upper Secondary School	102

Sissejuhatus

Magistritöö keskendub ilukirjandusliku stiili õpetamise metoodikale ning pakub teoste stiilianalüüsile toetuvaid õppematerjale. Töö peamine eesmärk on tuua välja võimalusi, kuidas teadusliku stilistika meetodeid ja lähenemisviise gümnaasiumiastme kirjandustundi õpilastele eakohaselt, motiveerivalt ning väljakutset pakkuvalt üle kanda.

Magistritöö aluseks on riiklikus õppekavas esitatud stiili puudutavad õpitulemused. Gümnaasiumi riikliku õppekava eesti keele ja kirjanduse ainekava näeb ette, et gümnaasiumi lõpetaja “mõistab ilukirjandusliku keelekasutuse eripära ja stiili seoseid teksti sõnumiga”, “oskab iseloomustada proosateksti ülesehitust ja keelekasutust” ning “märkab teoses peituvaid esteetilisi väärtusi” (GRÕK, lisa 1: 14). Ühtegi kindlat gümnaasiumi kirjanduskursust töö koostamise aluseks võetud ei ole, sest teose stiili ja keelekasutusega seotud õppesisu ja õpitulemused leidub kõigi kirjanduskursuste puhul. Seega pakub magistritöö tuge ilukirjandusliku proosastiili käsitlemiseks kõigil gümnaasiumi kirjanduskursustel.

Töö vaatleb ilukirjandusliku proosastiili. Luuletekstide keelelise külje analüüsimise kohta leiab õpetaja piisavalt materjale olemasolevatest kirjandusõpikutest, www.oppekava.ee veebilehelt ning samuti õpetajakoolituse lõputöödest. Proosastiili käsitlevaid ning eelpool nimetatud õpitulemusi saavutada aitavaid õppematerjale on aga vähe ning õpetajale tuge pakkuvad eestikeelsed teoreetilised ja metoodilised selgitused puuduvad pea täielikult. Teema kohta on eesti keeles ilmunud üks õpetajale suunatud käsiraamat – Leo Villandi „Stiilivaatlusi kirjandustunnis“. 1970. aastatel ilmunud teos on aga selgelt vananenud, suunatud põhikooliastmele ning ei paku ühtegi ülesannet.

Ilukirjandusliku stiili õpetamisest on Katriin Valdre kirjutanud 2012. aastal magistritöö „Keele ja kirjanduse lõimimine gümnaasiumi stiiliõpetuses“, kuid töö fookuses on keeleõpetus, ilukirjandustekstide sisu ja vormi kooskõlale pannakse vähe rõhku ning stiilianalüüsi metoodikat puudutavat teoreetilist materjali see ei paku. Eesti keeles puudub nii käsitus kirjandusteadusliku stilistika kohta kui ka ajakohane metoodiline ülevaade ilukirjandusliku stiili käsitlemisest kooliõpetuses. Nii ongi nähtav vajadus koostada õpetajale suunatud teoreetiline ja metoodiline ülevaade ilukirjandusliku stiili analüüsimisest ning luua õppematerjalid, mis pakuksid võimalusi ja suuniseid stilistika lähenemisviiside eakohastatud rakendamiseks gümnaasiumi kirjandusõpetuses.

Magistritöö koosneb neljast peatükist, millest kaks on teoreetilised ning kaks praktilised. Esimeses teooriapeatükis antakse Geoffrey Leechi, Michael Shorti, Peter Barry, Peter Stockwelli, Dan McIntyre'i ja Beatrix Busse'i töödele toetudes ülevaade kirjandusteaduslikust stilistikast, selle uurimisobjektist, eesmärkidest, põhimõtetest ning ajaloost. Peatükk asetab stiilianalüüsi laiemale teaduslikule taustale ning pakub ülevaate stilistikast kui iseseisvast teadusharust. Teine teooriapeatükk läheneb stilistikale pedagoogilisest vaatepunktist ning kirjeldab stiiliõpetuse eesmärke, põhimõtteid ja olulisi meetodeid. Pedagoogilise käsitluse eesmärk on pakkuda ülevaade aspektidest, millele õpetaja ilukirjanduslikku stiili käsitledes tähelepanu peaks pöörama, ning luua toetuspind töö praktilises osas valmivatele õppematerjalidele.

Töö praktilise osa esimene peatükk kirjeldab ja analüüsib seda, kuidas keele- ja kirjandusõpikutes ning teistes teemakohastes materjalides käsitletakse ilukirjanduslikku stiili ja stiilianalüüsi. Praktilise osa teine peatükk koosneb töö autori koostatud õppematerjalidest. Materjalide koostamisel on silmas peetud gümnaasiumi kirjandusõpetuse õpitulemusi, ilukirjandusliku stilistika lähenemisviise ning pedagoogilise stilistika põhimõtteid. Käsitlemiseks on valitud teosekatked ning lühivormid, et teksti pikkus võimaldaks lähilugemist ja detailset analüüsi. Õppematerjalide aluseks on viis proosateksti: katkend A. H. Tammsaare romaanisarja „Tõde ja õigus“ I osast, Jan Kausi pealkirjastamata miniatuur kogust „Miniatuurid“, katkend Reed Morni novellist „Prints“, Mehis Heinsaare miniatuur „Müstiline õnn“ ning katkend Arvo Valtoni novellist „Päike“.

1. Kirjandusteaduslik stilistika

Kõige laiemas tähenduses tegeleb stilistika stiili uurimisega. Ühelt poolt vaatab stilistika, kuidas stiil tekstiväliste tegurite, nagu autor, ajalooperiood ja žanr, ning tekstisisesete keelevalikute koosmõjus kujuneb. Teiselt poolt huvitab stilistikat küsimus, milline on keelejoonte ja teksti funktsiooni seos. Stiilianalüüsile alluvad nii ilukirjanduslikud kui ka mitteilukirjanduslikud tekstid, kuid stilistika keskseks uurimisobjektiks peetakse siiski kunstilise väärtusega tekste. (Leech, Short 1981: 13; Simpson 2004: 2; Leech 2008: 54; Busse, McIntyre 2010: 6) Briti stiiliuurija Geoffrey Leech (2008: 54) eristab üldstilistikat (ingl *general stylistics*), mis tegeleb kõikide tekstide stiili analüüsimisega, ja ilukirjanduslikku stilistikat, mis keskendub ilukirjanduslike tekstide stiili uurimisele.

Stilistika iseolemise üle on palju vaieldud ning seda on peetud nii keeleteaduse seisukohti rakendavaks meetodiks, selge teoreetilise toetuspinnata praktikaks kui ka iseseisvaks distsipliiniks (Simpson 2004: 2; Stockwell 2006: 742, 744–745; Barry 2009: 196–198). Siinses töös käsitletakse stilistikat kui keele- ja kirjandusteaduse vahealale asetuvat teadusharu, mis uurib ilukirjanduslike tekstide stiili ja keelekasutuse seost teksti kunstilise eesmärgi ja mõjuga. Stilistika on suuresti mõjutatud keele- ja kirjandusteaduse teooriatest ja lähenemisviisidest, ent lisaks on sellel mitmeid kokkupuutepunkte filosoofia, kultuuriteooria, sotsioloogia, psühholoogia ja ajalooga (Stockwell 2006: 742). Stilistikale on omane lähenemisviiside paljusus, uurimisobjekti ambivalentsus, interdistsiplinaarsus ja toetumine mitmetele eri teooriatele. Järgnev peatükk annab ülevaate ilukirjandusliku stilistika kui teadusharu üldistest eesmärkidest, uurimisobjektist, kesksetest põhimõtetest ning ajaloost.

1.1. Stilistika eesmärk

Peter Barry järgi on ilukirjanduslik stilistika lingvistikaga lähedalt seotud kirjandusteaduse haru, mis tegeleb ilukirjandusliku stiili uurimisega. Stilistika kasutab stiili kirjeldamiseks ja analüüsimiseks keeleteaduslikke meetodeid ning selle eesmärk on näidata, kuidas kirjandusteoses kasutatud keelelised võtted panustavad teose üldisesse tähendusse ja esteetilisse mõjusse. Ei ole üht üldistunud stilistikateooriat ega kindlat meetodite kogumit stiili uurimiseks. (Barry 2009: 196–197) Ilukirjanduslikule stiilile keskendudes põrkub uurija uurimisobjekti mitmetitlõgendatavuse ning meetodite, eesmärkide ja distsipliinide sulandumises tekkinud mitmetahulise, nii vertikaalses kui ka horisontaalses väljas üheselt piiritlemata alaga (Siirak 1971: 432–433).

Stilistika üldise eesmärgi kõrval saab eri lähenemisviiside puhul välja tuua ka spetsiifilisemaid taotlusi. René Wellek ja Austin Warren jaotavad stiiliuurimise kaheks lähtuvalt sellest, kas teost vaadeldakse iseseisvalt kogutähenduse seisukohast või võrdluses teiste stiilisüsteemidega. Esimesel juhul analüüsitakse süsteemselt teose keelekasutust ning iseloomustatakse keelevahendite panust teose esteetilise eesmärgi saavutamisel. Teise lähenemisviisi puhul uuritakse üksikteose stiilile iseloomulikke tunnuseid ning vaadeldakse, mille poolest see võrreldavatest stiilisüsteemidest erineb. Mõlema käsitusviisi puhul on oluline märgata keelekasutuse kõrvalekaldeid tavakasutusest ning valgustada nende võtete taga seisvaid ilukirjanduslikke taotlusi. (Wellek, Warren 2010: 252)

Peter Barry esitab stilistika kolm kitsamat eesmärki. Esiteks võib stiiliuurija eesmärk olla tekstist konkreetse keelematerjali leidmine intuitsioonil põhinevate arvamuste tõestuseks. (Barry 2009: 203) Näiteks kui kirjanduskriitik väidab, et kirjaniku stiilile on omased pikad ja hargnevad laused, siis stiiliuurija kogub selle väite tõestuseks või ümberlükkamiseks keelelist materjali ning selgitab välja kirjaniku teoste lausepikkused ja osalausete struktuuri.

Teiseks toob Barry välja, et stiilianalüüsi eesmärk võib olla pakkuda uusi sisulisi tõlgendusi, mis põhinevad teose keelelise külje analüüsil. Stiiliuurija vaatleb teost teisest perspektiivist ning võib seega varasemaid sisulisi tõlgendusi ümber lükata või uusi luua.

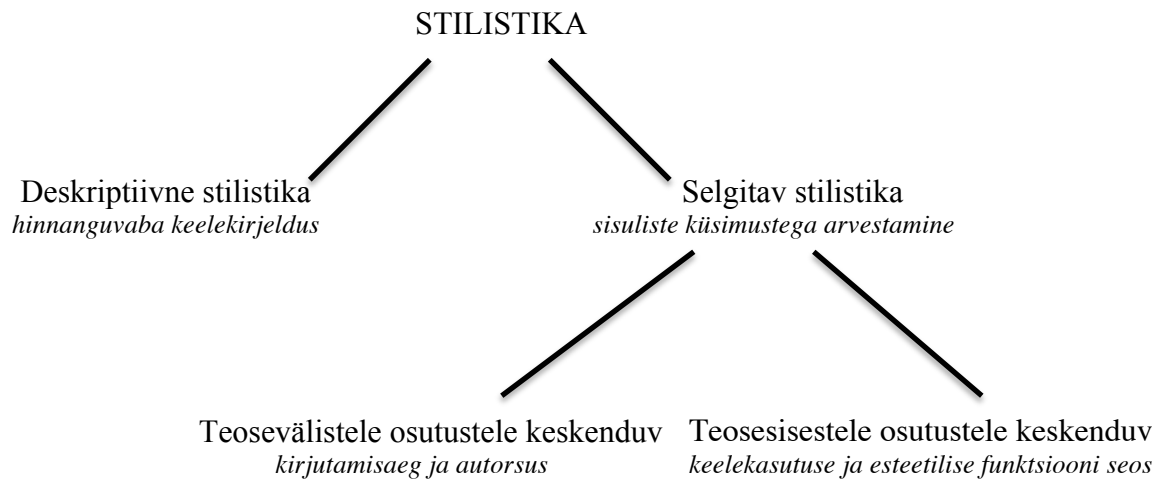
Barry toob näiteks Shakespeare'i näidendite keele uurimise, kus mehest kõnelemise kontekstis omistati sõnale „womb“ varasemalt seksuaalse ambivalentsuse väljendamine roll. Colin MacCabe vaatles seda väidet stilistilisest vaatepunktist ning leidis, et tegemist on tolaeagsete keelemuutuste peegeldusega. Nimelt oli näidendi kirjutamise ajal periood, mil sõna „womb“ tänapäevane tähendus oli juba tekkinud, ent varasem tähendus, mis viitas nii mehe kui ka naise kõhule, ei olnud veel kadunud. (Barry 2009: 203–204)

Kolmandaks võib Barry järgi stilistika eesmärk olla selgitada välja üldiseid põhimõtteid selle kohta, kuidas ilukirjanduslikke tähendusi luuakse. Sellise eesmärgi puhul ei ole keskne mitte üksikteos, vaid suuremad üldistused selle kohta, kuidas kirjandus toimib ning kuidas kirjanduslikud tähendused vormi ja sisu koosmõjus tekivad. (Barry 2009: 205–206)

Geoffrey Leech esitab kahese stilistika lähenemisviiside jaotuse (vt joonis 1). See on Welleki ja Warreni jaotusega osaliselt kattuv, ent toob välja stilistikameetodite rakendamise täpsemad eesmärgid. Leechi järgi jaguneb stilistika esmalt deskriptiivseks (ingl *descriptive*) ning selgitavaks (ingl *explanatory*). Deskriptiivse stilistika eesmärk on kirjandusteose stiili ja selle keelejooni võimalikult hinnanguvabalt kirjeldada. (Leech 2008: 54) Sellise lähenemise puhul kirjeldab stiiliuurija sisulisi tõlgendusi kaasamata tekstile omaseid keelekomponente, nagu grammatilised struktuurid, sõnavara ja lauseehitus (Barry 2009: 207). Tavaliselt kasutatakse deskriptiivset stilistikat stilistilise analüüsi toetuspinnana, mille rajanevad hilisemad tõlgendused (Bloomfield 1976: 273), ent 20. sajandi keskpaigast ja teise poole algusest leiab ka töid, mis keskenduvadki vaid statistikal põhinevale keelekirjeldusele (Leech 2008: 3).

Selgitav stilistika haarab ka sisulise tõlgenduse ning selle eesmärk on stiilianalüüsi abil midagi selgitada või põhjendada. Selgitava stilistika sees toob Leech omakorda välja kaks lähenemisviisi: stiilianalüüs, mis keskendub teosevälistele osutustele, ning stiilianalüüs, mille tähelepanu on suunatud teosesisestele osutustele. Teosevälistele osutustele keskenduv lähenemine kasutab stilistikat kui vahendit, et selgitada stiilianalüüsi abil välja teksti autorsus või kirjutamisaeg. Teosesisestele osutustele suunatud vaatlus püüab aga iseloomustada teksti enda ilukirjanduslikku väärtust ning seda, kuidas stiil toetab teose sisu ja üldist esteetilist mõju. Leech peab viimast lähenemisviisi stiiliuurimise puhul keskseks

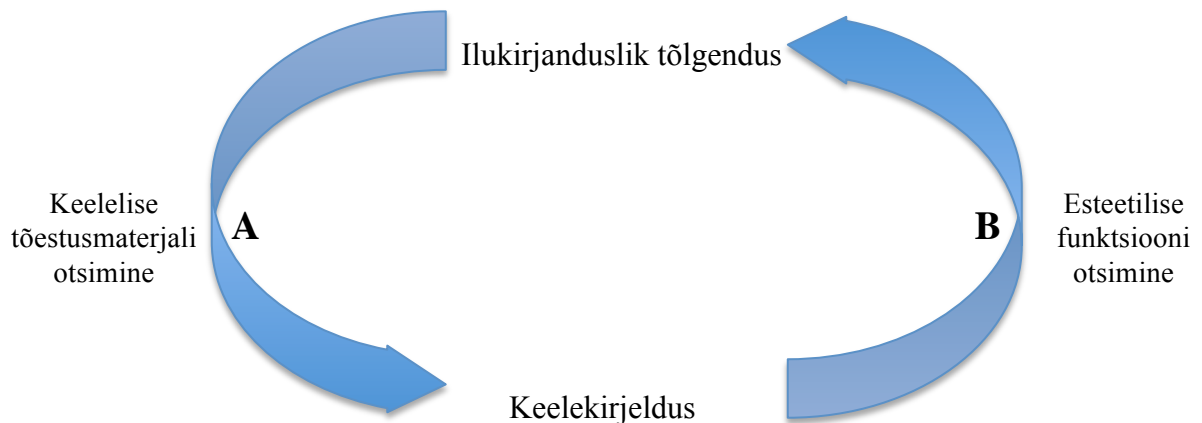
ning kõige viljakamaks. (Leech 2008: 54–55)

Joonis 1. Stilistika lähenemisviisid eesmärgist lähtuvalt. Leech 2008: 54–55 järgi.

Teosesisesele analüüsile suunatud stilistika on justkui kirjandus- ja keeleteadust siduv vahelüli. Stiilianalüüs peab teineteisega seotult vaatlema nii teksti kirjanduslikku väärtust kui ka keelelisi omadusi. Seejuures võib analüüsi alguspunktiks olla nii keelekirjeldus kui ka ilukirjanduslik tõlgendus. Geoffrey Leech ja Michael Short esitavad teosesisese stiilianalüüsi toimimise tõlgendusringina (vt joonis 2). Esiteks võib olla uurija eesmärk leida teksti keeleliste omadustele tuginedes see, kuidas nendega luuakse esteetilist funktsiooni. Teisalt võib uurija võtta vaatluse lähtepunktiks mõne väite või hinnangu teose esteetilise funktsiooni kohta ning seejärel otsida tekstist väite tõestuseks või ümberlükkamiseks keelelist materjali. Kaks lähenemisviisi moodustavad ringi, sest üht tüüpi stiilianalüüsi tulemused võivad olla teist tüüpi stiilianalüüsi alguspunktiks. (Leech, Short 1981: 13–14) Seega saab teosesisese stiilianalüüsi puhul tuua välja kaks eesmärki, mis on sageli teineteisega seotud. Stiilianalüüs võib lähtuda keelekirjeldusest ning otsida teksti keelekasutuse seoseid selle sisu ja esteetilise funktsiooniga või lähtuda ilukirjanduslikust tõlgendusest ning uurida selle tõestuseks või ümberlükkamiseks tekstile

iseloomulikke keelejooni.

Joonis 2. Stiilianalüüsi lähtepunktid (Leech, Short 1981: 14).

Olenemata sellest, millisest lähtepunktist uurija stiilianalüüsi alustab, ei tohiks jääda see eraldiseisvaks teose sisulisest tõlgendusest. Ilukirjandusliku teksti eri tahud – sisu ja vorm – on lahutamatud ning stiili ei saa vaadelda tähendusele rõhku asetamata. Tekstile tuleb läheneda selle sotsiaalset tausta, kultuurilist ja ajaloolist konteksti ning kirjaniku ja lugeja suhtluses loodud tähendusi arvestades. (Leech 2008: 3) Stilistika peab niisiis vaatlema nii teose vormi kui ka selle vormi funktsiooni.

1.2. Stilistika uurimisobjekt

1.2.1. Ilukirjanduslikkus

Mitmed ilukirjanduslikule keelekasutusele omased nähtused, nagu metafoor ja värsivorm, avalduvad ka teistes keelekasutusvaldkondades, näiteks reklaamides või argivestluses (Leech 2008: 6). Seega tõstatub küsimus, millised tekstid stiiliuurimise huviobjektiks olema peaksid.

1960. aastatel tegelesid mitmed uurijad sellega, et selgitada välja, mis on ilukirjanduslikkus ja mis teeb ilukirjandusest ilukirjanduse. Formalistid ja strukturalistid

defineerisid ilukirjanduslikkust vormiliste kriteeriumide alusel, funktsionalistid aga funktsiooni kaudu. Roman Jakobson lõi käsitluse keele poeetilisest funktsioonist, mis tõstab esile keele enesele osutava rolli ning väidab, et poeetiline keel toimib teisiti kui tavakeel. Lingvistid toetusid ilukirjanduslikkust käsitledes Noam Chomsky keelepädevuse teooriale ning väitsid, et ilukirjanduslikkus on seotud lugeja poeetilise pädevusega – inimesed lihtsalt tajuvad mõningaid tekste ilukirjandusena. (Leech 2008: 104–105) Kuigi paljud uurijad sidusid ilukirjanduse olemuse selle keelega, ei peeta tänapäeval ilukirjanduse keelt olemuslikult ega vormiliselt tavakeelest erinevaks (Hall 2005: 9).

Leech leiab, et ilukirjanduslikkus lähtub kognitiivses keeleteaduses kasutatud prototüübi mõistest ning semantiliste kategooriate teooriast. Mingisse kategooriasse tüüpiliselt kuuluvad näited ehk prototüübid asuvad kategooria keskmes ning keskmest kaugemale jäävad üksused kategooria perifeerias, semantiliselt ambivalentsel alal. Nii on ka ilukirjanduse ja ilukirjanduslikkusega. On nähtusi, mis kuuluvad ilukirjanduse prototüüpsete näidete hulka, ent on ka perifeeriasse kuuluvaid näiteid. (Leech 2008: 7) Sellise lähenemise puhul on lüüriline luule prototüüpselt ilukirjanduslik, kuid näiteks postmodernistlik proosa ja elulooraamatud asuvad kategooria äärealal.

Siiski saab välja tuua teatud iseloomulikud nähtused, mis ilukirjanduslikkusele osutavad. Leech väidab, et ilukirjanduslikkust mõjutavad kultuurilised, esteetilised ning keelelised kriteeriumid. Ta loetleb kolm peamist kriteeriumit, mis on stilistika seisukohast ilukirjanduslikkuse määratlemisel olulised. Need on ilukirjandusliku keele omadus tõsta teatud keelenähtused tekstis tähenduslikult esile (ingl *foregrounding*), kirjanduse enesele osutav (ingl *autotelic*) loomus ning ilukirjandustekstidele omane tähenduste paljusus. Leech nendib, et need ei ole ammendavad kriteeriumid selleks, et määratleda teksti puhul ilukirjanduslikkust. Samuti toob ta välja, et kui uurija otsustab läheneda tekstile stilistiliste meetoditega, mida rakendatakse eelkõige ilukirjanduse puhul, kohtleb ta juba iseenesest teksti kui ilukirjandust. (Leech 2008: 7)

1.2.2. Ilukirjandusliku stiili mõiste

Ilukirjandusliku stiili mõiste on mitmetahuline ning sellele on pakutud laiemaid ja kitsamaid definitsioone. Leech ja Short alustavad stiili mõiste selgitamist Ferdinand de Saussure'i loodud eristusest *langue*'i ja *parole*'i vahel, kus *langue* tähistab keelt kui reeglite süsteemi (näiteks inglise keel) ja *parole* keele konkreetset kasutusjuhtu. Sellise eristuse puhul on stiil omane vaid *parole*'ile. (Leech, Short 1981: 10) Paul Simpson toob välja, et stiil tähistab valikuid, mille keelekasutaja on konkreetset kasutusjuhul keeles kui süsteemis teinud. On väga mitmeid viise, kuidas üht situatsiooni kirjeldada, ning konkreetne väljendus sünnib keelesüsteemis olemasolevate võimaluste seast valikuid tehes. Ta leiab, et need valikud on alati motiveeritud, isegi kui seda tehakse alateadlikult, ning mängivad väga olulist rolli selles, milliseks kujuneb teksti struktuur ja kuidas seda hiljem tõlgendatakse. (Simpson 2004: 22) Seega saab üldistavalt väita, et stiil on motiveeritud valik keeles olemasolevate väljendusvahendite seast.

Leech ja Short toovad välja, et selliselt on stiil iseloomulik kõikidele keelekasutusvormidele, nii suulisele kui ka kirjalikule, nii ilukirjanduslikule kui ka mitteilukirjanduslikule. Siinses kontekstis on eelkõige oluline ilukirjanduslike tekstide stiil. Ilukirjanduse sees omakorda võib tuua välja stiili kui mõiste erinevaid ulatusi. Vaadelda võib nii autori stiili, ajastu stiili, žanri stiili kui ka üksikteose stiili ning neid kõiki saab pidada stilistika uurimisobjektiks. Siit järeldub, et stiil on mõiste, mis avaldub alati suhtes n-õ domeeniga, mida ta iseloomustab. Leech ja Short iseloomustavad seda valemiga „*x*-i stiil“, kus *x* tähistab seda, millele stiili omistatakse (autor, ajastu, žanr vm), ning „stiil“ sellele iseloomulikku keelekasutust, näiteks Dickensi stiil, 18. sajandi alguse stiil. Nad toovad aga välja, et mida suurem on tekstikorpuse, millele stiili omistatakse, seda keerulisem on määratleda stiilile iseloomulikke keelejooni. Kuigi uurida ja kirjeldada võib nii žanri, ajastu kui ka autori stiili, peavad Leech ja Short stiiliuurijate keskeks uurimisobjektis siiski ühe konkreetse teksti või tekstikatte keelt. Nad leiavad, et üksiktekst on ilukirjandusliku stilistika puhul kõige homogeensem ja konkreetsem uurimisobjekt. Kokkuvõtvalt

defineerivad Leech ja Short stiili kui „konkreetselt tekstile iseloomulikke keelelisi omadusi“¹. (Leech, Short 1981: 11–12)

Leechi ja Shorti definitsiooniga võrreldes eesti stiiliuuriija Erna Siiraku lähenemisnurk mõnevõrra hinnangulisem. Siirak defineerib ilukirjanduslikku stiili järgmiselt: “Kirjanduslik stiil kui sõnaline stiil on esteetilise suunitlusega väljenduslik organiseeritus, milles avaldub üksikteose, kirjaniku koguloomingu, koolkonna etc. individuaalne kujundav-loov printsiip.” (1971: 445) Siiraku järgi saab teose stilistilisest väärtusest rääkida vaid siis, kui teose kõiki struktuuritasandeid läbib ühine elutunnetus või juhtprintsiip, mis seob kihistused ühtseks, sisemiselt motiveeritud tervikuks. Stiili alustalaks on süsteemsus, mis lähtub teosest kui tervikust. (1971: 437–438, 440) Seega tähendab stiil sellises käsitluses süsteemset ja kõrge esteetilise väärtusega keelelist väljendust.

Siirak vaatleb stiili kui aja jooksul kujunevat süsteemset väljendusviisi. Ta toob välja, et stiilile on iseloomulik kujunemine ühtseks esteetiliseks tervikuks, mis teatud määral automatiseerub ning kinnistub. Kui kujunenud stiilisüsteemi lülitub ebakõla loov nähtus, tekib sellest n-ö murrukoht, kust võib sotsiaalsete ja kirjanduslike mõjutuste toel areneda uus stiil. Järsemaks uue stiili tekkimise viisiks on murrukoha tekitanud nähtuste varal arenev vana stiili või selle teatavate tunnuste eitus, kus varasema stiili miinusmärgid muudetakse uue stiili plussmärkides või vastupidi. (Siirak 1971: 439, 443)

Leechi ja Shorti pakutud stiilitasanditele (autori stiil, ajastu stiil, žanri stiil ja üksikteksti stiil) lisaks toob Siirak kitsamalt välja teose sõnastusstiili, kompositsiooni stiili, tegelas- ja autorikõne stiili. Kirjaniku individuaalstiili puhul nendib Siirak, et seal võivad kajastuda laiemate stiilisüsteemide mõjutused, kuid domineerivaks saab kirjaniku loomingu sisene isikupärane ja omanäoline organiseeritus. Üldistavalt tähistab Siiraku järgi stiil nii üksikuid ilminguid ühendavat süsteemi kui ka kirjaniku loomingu ainulaadsust kinnitavat ja teistest eristavat nähtust. (1971: 443–444).

¹Inglise keeles “(...) the linguistic characteristics of a particular text (...)” (Leech, Short 1981: 12).

1.3. Tänapäevase stilistika kujunemine

Stilistikale on omane lähenemisviiside paljusus ning interdistsiplinaarsus, mis tähendab, et puudub ühtne ja valitsev stilistikateooria. Eri perioodidel on stilistika arengut mõjutanud erinevad keele- ja kirjandusteaduse teooriad.

Stilistika ajalugu ulatub antiikaega, mil Kreekas ja Roomas tegeles tekstide keele ja selle mõjuvuse küsimustega retoorika. Retoorikat huvitas, kuidas kõnepidajad ja oraatorid saaksid keelt kasutada nii, et see mõjutaks võimalikult palju kuulajate tundeid ja arvamusi. (Stockwell 2006: 742; Barry 2009: 198) Esimene tõenäoliselt tervikuna säilinud tekst, mis tegeleb kirjanduskriitiliste ja -teoreetiliste küsimustega, on 4. sajandil eKr kirja pandud Aristotelese “Poeetika“ (Unt 2003: 11). Stilistika jaoks olulise aspektina nendib juba Aristoteles, et ilukirjanduslik tekst saavutab silmapaistva väljendusviisi vaid tavakeelsest eristuva keelekasutuse abil, haruldasi kujundeid, tähendusülekannet ja tavatuid sõnu kasutades (Aristoteles 2003: 49).

Keskajal oli retoorika oluline osa vaimulike, ametnike, diplomaatide ja juristide väljaõppes. Kui aga see funktsioon kadus, muutus retoorika pealiskaudseks ja mehaaniliseks keelejoonte vaatluseks. 19. sajandil sulandus stilistika ühte keeleteadusega ning oli tugevalt ajaloolise suunitlusega. (Barry 2009: 198) Kuni 20. sajandi alguseni iseloomustas stilistikat normatiivsus ja deskriptiivsus (Siirak 1971: 445). Wellek ja Warren toovad välja, et sel perioodil keskendus traditsiooniline stilistika suuresti hinnangute andmisele: teosed jagati kõrg- ja madalstiilseteks, uuriti kõnekujundeid ning püüti kirjeldada mõnd konkreetset stiiliperioodi või teost sellega seostada (2010: 249–251).

Tänapäevase stilistika sünniajaks peetakse esimese maailmasõja eelset aega 20. sajandi alguses ning selle kujunemise olulisemateks mõjutajateks kirjandus- ja keeleteaduse suundumusi, nagu formalism, strukturalism ja uuskriitika (Stockwell 2006: 743; Barry 2009: 198; Busse, McIntyre 2010: 10). Iga nimetatud teooria on toonud stilistikasse olulisi mõisteid, uurimispõhimõtteid, -meetodeid ja märkimisväärseid töid.

20. sajandi alguses oli kirjanduse uurimine suures osas positivistlik ning teksti vaadeldi autorist ja ajaloolisest kontekstist lähtuvalt. 1920. aastatel püüdis Briti kirjandusuurija I. A.

Richards vaadelda kirjandusteost autorist lahutatult ning keskenduda vaid tekstile endale. Ta näitas, kuidas ilukirjandust saab tõlgendada ajaloolisest kontekstist eraldiseisvalt ning lähtuvalt teksti keelelisest küljest. (Raveendran 2000: 8) Ameerika Ühendriikides arenes Richardsi lähenemine edasi ning sai nimetuseks uuskriitika. Uuskriitika keskseks meetodiks on lähilugemine ning see vaatleb teost kui iseseisvat ja eneseleosutavat tähendusi loovat üksust. Keskne on teose ülesehitus ja tekst ise, mitte autori elulugu või ajalooline kontekst. (Stockwell 2006: 743) Stilistika seisukohast on oluline, et uuskriitika püüdis lähilugemise kaudu leida, kuidas teatud nähtused ja võtted teksti esteetilist mõju ja tähendusi loovad (Raveendran 2000: 9).

Teiseks tänapäeva stilistika oluliseks mõjutaks on olnud strukturalism, mis on arenenud saussure'like ideede ja vene formalismi toel. Formalism ja strukturalism on pannud aluse paljudele stilistika uurimisprobleemidele ning mõistetele. (Stockwell 2006: 744).

1920. aastatel lõi Viktor Šklovski oma artiklis “Kunst kui võte” (1925) stilistikasse objekti kummastamise ehk defamiliarisatsiooni (ingl *defamiliarization*) mõiste (Raveendran 2000: 10). Šklovski leidis, et kirjandusteose lugemise puhul on oluline tajumisprotsess. Selle pikendamiseks ja mõjusamaks muutmiseks tuleb kirjanduslike klišeede ja automaatse vastuvõtuga harjunud lugejale pakkuda vormiliselt kummastavaid objekte – ehk ootamatuid kujundeid ja keelekasutust –, mis raskendavad ja pikendavad teksti vastuvõttu. Šklovski väitis, et eelkõige avaldavad lugejale mõju kujundid, mida tajutakse üllatavalt. Kui aga kunstiline võte muutub üldlevinuks, kaotab see oma mõju ning automatiseerub. (Šklovski 1993: 57–58, 64) Objekti kummastamise mõiste haarab kaht eri aspekti. Esiteks tähistab see tekstis leiduvaid kirjanduslikke vormivõtteid, mis keelelist kummastust loovad, ning teiseks toob välja nende võtete kasutamise mõju lugejale – lugemisprotsess aeglustub ja vastuvõtt pikeneb. (Raveendran 2000: 10)

Strukturalism huvitus ilukirjanduse ja mitteilukirjanduse keele vormilisest eristamisest ning lõi stilistikasse esiletõste (ingl *foregrounding*) mõiste. Strukturalistid väitsid, et poeetilisele keelele on iseloomulik selliste võtete kasutamine, mis tõstavad tekstis teatud keelejooned automatiseerunud keele ehk tavakasutuse taustal tähenduslikult esile. Praha lingvistikaringi kuulunud Jan Mukařovský leidis, et tavakeele normide rikkumine ongi

poeetilise keele tuum. (Raveendran 2000: 11) Formalistide ja strukturalistide loodud mõisted, nagu objekti kummastamine ja esiletõste, on kesksed ka tänapäeva stilistikas (Busse, McIntyre 2010: 7).

Tänapäeva stilistika arengu seisukohast on väga oluline roll Roman Jakobsonil, keda on seostatud nii formalistlike kui ka strukturalistlike ideega (Busse, McIntyre 2010: 6). 1958. aastal toimus Indiana ülikoolis kuulus stiilikonverents, kus muuhulgas esitas oma kõne Jakobson. Kõne põhjal ilmus 1960. aastal artikkel “Lingvistika ja poeetika”. (Barry 2009: 199). Stilistika seisukohast on kõne ja artikkel väga märgilise tähendusega, sest Jakobsoni käsitus on nimetatud esimeseks ühtseks formuleeringuks stilistika olemuse ning ülesande kohta (Coupland 2007: 10). Jakobson kirjutab: “Poeetika tegeleb keelelise struktuuri probleemidega, nii nagu maalianalüüs huvitub pildistruktuurist. Kuna lingvistika on keelelise struktuuri üldteadus, võib poeetikat pidada lingvistika lahutamatuks osaks.” (Jakobson 2012: 1732)

Jakobson lõi teooria keele poeetilisest funktsioonist ja poeetilise keele olemusest. Ta tõi välja, et keelelises suhtluses esineb kuus vältimatut komponenti: saatja, kontekst, teade, kontakt, kood ja vastuvõtja. Lähtuvalt sellest, millisele suhtluse komponendile langeb põhirõhk, saab eristada kuut keele funktsiooni. Kui rõhk on keelelise sõnumi saatjal, on tegemist emotiivse funktsiooniga, mis väljendab eelkõige kõneleja hoiakuid. Kui kesksel kohal on kontekst, siis on tegemist referentsiaalse funktsiooniga, viitamisega tegeliku elu entiteetidele. Eelkõige vastuvõtjale suunatud suhtlus kannab konatiivset funktsiooni, mille eesmärk on vastuvõtjat midagi tegema suunata. Suunatus kontaktile endale esindab faatilist funktsiooni, mille peamiseks ülesandeks on suhtluse kehtestamine, pikendamine või katkestamine. Kui suhtluse puhul on keskne kood (keel) ise, siis on tegemist metakeelelise funktsiooniga, mis toob kesksele kohale info keele kui süsteemi enda kohta (näiteks: “Mida tähendab sõna “rebane”?”). Kuuendana toob Jakobson välja keele poeetilise funktsiooni, mis avaldub, kui suhtluses on rõhk sõnumil endal ning sõnumi mõte ongi sõnum ise. (Jakobson 2012: 6–10) Ta leiab, et “poeetiline funktsioon ei ole sõnakunsti ainus funktsioon, vaid ainult selle keskne, määrav funktsioon, samal ajal kui muus keelelises tegevuses toimib ta toetava, lisakoostisosana” (*Ibid* : 10).

Stiiliuurimise meetodid arenesid eelkõige tänu konkreetsete uurijate töödele, mitte teoreetilistele arutluskäikudele. Peter Stockwell (2006: 744) nimetab stilistika uurimismeetodeid mõjutanud olulise uurijana Leo Spitzerit, kelle töödes nähakse hilisema objektiivsusele ja teaduslikkusele suunatud stiilianalüüsi eelkäijat (Busse, McIntyre 2010: 7). Tema lähenemine on muutunud tänapäeva stiiliuurijate jaoks üheks keskseks uurimismeetodiks. Selle meetodi rakendamisel vaatleb uurija esmalt teksti intuiitiivselt, seejärel kaardistab tähenduslikud keelenähtused ning viimaks püüab leida nende taustal asetseva sisemise vormi, mis avab autori loomingulist printsiipi. (Raveendran 2000: 9, 11)

1960. aastatel vormusid eelnevalt käsitletud teooriad ja lähenemisviisid ühtseteks stiilianalüüsi aluseks olevateks põhimõteteks. Formalism, strukturalism ja uuskriitika andsid stilistikale huvi ilukirjanduslikkuse vastu ning keeleteadus tõi kaasa hinnanguvaba keelekirjelduse, objektiivsuse ja teaduslikkusele suunatuse. (Stockwell 2006: 744) 20. sajandi teise poole alguses muutus keskseks statistilisel keeleanalüüsil põhinev lähenemisviis (Barry 2009: 198–201; Siirak 1971: 445–453), mis tõi välja teksti struktuuri ning vormi täpsed iseärasused (Leech 2008: 3). 1960. ja 1970. aastatel keskendus stiiliuurimine peamiselt lühivormidele ning lüürilisele luulele, kus ilukirjandusliku keele eripärad tõusid kõige selgemalt esile (Leech 2008: 5–6).

20. sajandi teises pooles tõi stilistikasse uusi arenguhooni keeleteadus: Noam Chomsky generatiivse grammatika teooria, konteksti ja tähenduse vahelisi seoseid vaatlev pragmaatika ning M. A. K. Halliday süsteemigrammatika. Chomsky teooria võimaldas uuel viisil läheneda kirjandusteose lauseehitusele, pragmaatika lõi teoreetilised lähtekohad draamatekstide stiili vaatlemiseks ning Halliday lähenemine pakkus stilistikale sotsiokultuurilise mõõtme ja aitas selgitada, kuidas stilistilised valikud on kirjandustekstidesse tähenduslikult kodeeritud. (Busse, McIntyre 2010: 8–9)

1970. ja 1980. aastatel liikus stilistika praktilisema suunitluse poole ning mitmed uurijad tegelesid sellega, kuidas rakendada stilistikat keeleõpetuses ja pedagoogikas (Busse, McIntyre 2010: 9). Samuti muutus stilistika 20. sajandi lõpukümnenditel sisulisi küsimusi arvestavamaks ning stilistilistesse uurimustesse põimiti tähendusele orienteeritumaid lähenemisviise, nagu feminism ja poststrukturalism (Barry 2009: 200–201).

Alates 1990. aastatest on stilistikat tugevalt mõjutanud tehnoloogia areng. 20. sajandi lõpukümnendil tõusid esile kognitiivne stilistika ja korpusstilistika. Kognitiivne stilistika keskendub sellele, kuidas inimesed mõistavad ning töötlevad tekste, ning võimaldab läbi viia empiirilisi uurimusi, et kontrollida varasemate stiiliteooriate hüpoteese. Näiteks on tajukatsetega tõestatud seda, et esiletõstetud keelejooned aeglustavad teksti vastuvõttu – mida tihedam on nende sagedus tekstis, seda aeglasem on vastuvõtt ja suurem emotsionaalne mõju lugejale. (Busse, McIntyre 2010: 9–10)

Korpusstilistika kasutab stiilianalüüsi alusena suuri digitaliseeritud tekstikorpusi. Tänu arvutitele saab korraga analüüsida pikemaid tekste ja leida objektiivsed vastused varem subjektiivsesse tõlgendusse kaldunud küsimustele. Näiteks võimaldab suurte korpuste kasutamine uurida, kuivõrd iseäralik ja äratuntav autori individuaalstiil tegelikkuses on. (Busse, McIntyre 2010: 9–10)

Sajandi lõpuks liikus stilistika ka pikemate proosatekstide analüüsi juurde ning võttis omaks avardunud arusaama sellest, millised tekstid alluvad ilukirjanduslikule stiilianalüüsile. Enam ei keskendutud ainult lüürilisele luulele ja lühivormidele, kus ilukirjanduslikkus kontsentreeritud vormis avaldub, vaid võeti vaatluse alla ka pikemad ja ilukirjanduse perifeeriasse kuuluvad tekstid. (Leech 2008: 5–6).

Seega on stilistika 20. sajandil mõjul olnud keele- ja kirjandusteaduslike teooriate toel teinud läbi suure arengu, liikudes subjektiivsete hinnangute andmise juurest objektiivsest keelekirjeldusest lähtuva analüüsi ning empiirilistel katsetel põhinevate uurimusteni. Siiski ei ole endiselt üht teooriat või meetodit, mis oleks stilistikas valitsev ja ainuõige. Tänapäeva stilistika on interdistsiplinaarne ning rakendab paljusid eri meetodeid ja teooriaid.

2. Stilistika ja pedagoogika

Sellega, kuidas ilukirjanduslikku stiili klassiruumis õpetada, tegeleb pedagoogiline stilistika. Pedagoogilist stilistikat ei peeta eelkõige seotuks mitte pedagoogikaga, vaid teadusliku stilistika endaga. Seda nähakse kui üht stilistika praktilist rakendust, mis kasutab teadusliku stilistika lähenemisviise, teooriaid, meetodeid ning põhimõtteid õpilase arengut toetaval viisil. Erinev on vaid eesmärk: kui tavastilistika loob kirjandusteoste ja ilukirjanduse keele kohta uusi teadmisi, tõlgendusi ja teooriaid, siis pedagoogiline stilistika kasutab tavastilistika meetodeid ja lähenemisviise selleks, et suurendada õpilaste teadlikkust ilukirjanduslikust keelekasutusest. (Clark, Zyngier 2003: 340–341) Ka sinne töö püüab pakkuda võimalusi, kuidas teadusliku stilistika meetodeid gümnaasiumi kirjandusõpetuses rakendada.

2.1. Stiilianalüüsi roll kirjandusõpetuses

Eesti ainukese õpetajale suunatud stilistikakäsiraamatu „Stiilivaatlusi kirjandustunnis“ autor Leo Villand põhjendab kirjandusteose keelega tegelemise olulisust järgmiselt: „Kirjandusteose olemus jääb avamata, kui temaga tegeletakse vaid sisu (süžee) reprodutseerimise tasandil. Ümberjutustusega piirduv käsitus tähendab mitte üksnes poolele teele jäämist, vaid ka sisu ja vormi lahutamist, teosest tulenevate kujutluste ja allteksti eitamist ning üldse kunstilise teksti vaesestamist, kui mitte moonutamist.” (1978: 3) Villand leiab, et stiilivaatlus ei tohiks olla eesmärk omaette, vaid vahend, mille abil tõusevad esile terviklik pilt teose kunstilisest olemusest ning teksti ideelised, emotsionaalsed ja kõlbelised väärtused (1978: 4, 49).

Rahvusvahelise poeetika- ja lingvistikaühingu PALA (Poetics and Linguistics Association) juurde loodud pedagoogilise stilistika uurimisrühm PED-SIG on uuringutele tuginedes leidnud, et stilistikameetodite pedagoogilise rakendamise peamine eesmärk on juhtida õpilaste tähelepanu teksti keelekasutusele ning panna neid tajuma keelekasutuse suhet kunstilise teksti tähenduste ja esteetilise funktsiooniga. Lisaks võib tekstide keelelise külje analüüsimisega tegeldes areneda õpilase enda kirjalik eneseväljendus. Seda eesmärki ei tohi kindlasti väiksustada, ent uurimisrühma PED-SIG kuulunud Urszula Clark ja Sonia Zyngier nendivad, et õpilase eneseväljenduse arengut tuleks pidada pigem stiiliõpetusega kaasnevaks edasiminekuks, mitte selle peamiseks eesmärgiks. Stiilianalüüsi rakendamine võib kaasa tuua ladusama ning rikkalikuma eneseväljenduse, kuid ei pruugi. (Clark, Zyngier 2003: 340–341)

Keeleõpetaja Truong Thi My Vani järgi on stiilianalüüsi eesmärk arendada õpilaste tundlikkust kirjanduse suhtes. Stilistilise lähenemise puhul julgustab õpetaja õpilasi kasutama oma keeleteadmisi, et hinnata ja tõlgendada teksti esteetilist väärtust ning vaadelda teksti vormi ja sisu seotust. Ta lisab, et stiilivaatlus on osutunud kirjandustundides motiveerivaks meetodiks. Näiteks William Carlos Williamsi luuletust “Punane aiakäru” käsitledes olid õpilased väga innustunud, kui nägid seost teksti vormi ja sisu vahel – kuidas igas stroof jälgendab häält, mida käru teeb, ning kuidas suurtähtede puudumine luuletuses näitab käru marginaalsust. (Van 2009: 4–5) Ronald Carter leiab, et stiiliõpetuse keskne pedagoogiline väärtus seisneb ilukirjanduskeeles ning ilukirjandusteksti sisemise organiseerituse mõistmises (2010: 57). Samuti arendab ilukirjandustekstide keelelise külje analüüsimine sõnavaratundmist, lugemistrateegiate rakendamise oskust ning kriitilist mõtlemist (Kramsch, Kramsch 2000: 567).

Leech (2008: 195–196) toob omakorda välja viis aspekti, miks stiilianalüüs on pedagoogiliselt oluline kirjandusõpetuse osa. Esiteks aitab ilukirjandusteose stiili käsitlemine õpilasel kirjandust sügavamalt mõista ning väärtustada. Teiseks võimaldab teose stilistiline lähivaatlus tihedat õpilaste ja õpetaja dialoogi ning seminarivormis tunde, kus saab arvamust avaldada ja seisukohti põhjendada. Kolmandaks rakendavad õpilased stiilianalüüsi puhul õpitud keeleteadmisi. Neljandaks toob Leech välja, et stiilianalüüs on

heuristiline meetod, mis võimaldab õpilase jaoks iseseisvat avastamist. Viiendaks leiab Leech, et sisu ja vormi kooskõla arvestav stiilianalüüs ei tegele mitte ainult teosesiste osutustega, vaid pakub võimalusi ka teosevälise tausta avamiseks.

Carter nendib, et stiilianalüüsi kui kirjandusõpetuse meetodi rakendamises on nähtud ka probleeme. Mitmed kirjandusteadlased on toonud välja, et stiilianalüüs on liialt mehaaniline ja ütleb vähe teose ajaloolise konteksti või esteetilise väärtuse kohta, pannes liiga palju rõhku tekstisisesele tõlgendusele. Keeleõpetajad ja keeleuurijad on leidnud, et stiilianalüüs on väga keeruline ning sobib vaid edasijõudnute kursustele. (Carter 2010: 57) Sellega on nõustunud ka Van ning nentinud, et õpetaja toeta ei ole põhjalik stiilikäsitus võimalik (2009: 5).

Seega pakub ilukirjanduslike teoste stiiliga tegelemine võimalusi nii keele-, kirjandus- kui ka üldpädevuste arenguks. Õpilane saab analüüsida kirjandusteoseid, rakendada õpitud keeleteadmisi, arendada suhtlus- ja eneseväljendusoskust ning omandada laiemaid kultuuriteadmisi. Seda kõike aga vaid juhul, kui õpetaja pakub õpilastele jõukohaseid, motiveerivaid ning teose sisu ja vormi kooskõla arvestavaid ülesandeid.

2.2 Stiilianalüüs koolitunnis

Clarki ja Zyngieri järgi koosneb stiilianalüüs klassiruumis kolmest etapist: tekstivalikust, meetodi valikust ning meetodi rakendamisest. Esiteks tuleb valida tekst, mis sobib mõne konkreetse stilistilise võtte näitlikustamiseks ja käsitlemiseks, või tekst, mis võimaldab korraga käsitleda mitmeid stiiliküsimusi ja rakendada eri meetodeid. Teiseks tuleb leida kõige sobivam keele-, kirjandusteaduslik või teoreetiline lähenemisviis, mis sobib valitud teksti analüüsimiseks. Kolmandaks tuleb meetodit klassiruumis rakendada. Viimast peavad Clark ja Zyngier kõige keerulisemaks. (Clark, Zyngier 2003: 345)

Clark ja Zyngier toovad välja, et stilistikaga seotud õppetegevused saab jaotada kolmeks vastavalt sellele, millisele teksti aspektile need keskenduvad. Need aspektid on: tekstisisene keelevaatlus; teksti, teiste tekstide ja lugeja suhe ning teksti suhe sotsiokultuurilise kontekstiga. Teksti vormilistele ja keelelistele omadustele keskenduvate tegevuste puhul

vaadeldakse seda, kuidas ja miks teksti autori keelevalikud asetavad mõned keelejooned tähenduslikult esiplaanile, kuidas autor loob tekstisisest sidusust ning kuidas autor ennast (ja tegelasi) tekstis positsioneerib. Teksti keelekasutuse ning tekstisiseste tasandite stilistilist analüüsi rakendatakse õppetegevusena kõige rohkem. Tegemist on stilistika kõige vanema ning kõige paremini väljaarendatud haruga, mille jaoks on olemas laiaulatuslik metakeel ja hulgaliselt tugimaterjale (näiteks küsimustest koosnevad nimekirjad, mis aitavad teksti keelejooni kaardistada). (Clark, Zyngier 2003: 343–344)

Teist tüüpi tegevused on seotud teksti, teiste tekstide ja lugeja suhtega. Vaadeldakse seda, kuidas tekstis luuakse intertekstuaalsust ehk osutatakse teistele tekstidele, ning seda, kuidas lugejad teksti tajuvad ja mõtestavad. Kolmandaks on sotsiokultuurilise kontekstiga seotud tegevused, mille puhul vaadeldakse, kuidas mõjutab teksti tõlgendamist lugejat ümbritsev keskkond, kuidas asetavad lugejad teksti sotsiaalsesse konteksti ning kuidas tekstid kannavad ja annavad edasi võimusuhteid. (Clark, Zyngier 2003: 344)

Kuigi ilukirjandusliku keele ning keeleliste vahenditega loodud tähenduste paljususe tajumine on stilistikameetodite pedagoogilise rakendamise keskne eesmärk, ei tohi unustada käsitlemast seda, kuidas tekst suhtluses toimib. Rõhku tuleb panna ka teksti, teiste tekstide ja lugeja suhtele, sellele, kuidas õpilased teksti töötlevad, ning sellele, kuidas teksti keelelised elemendid konkreetsetes kultuurilises ja sotsiaalses keskkonnas toimivad. (Clark, Zyngier 2003: 349–350)

2.2.1. Teksti tõlgendamine keeleanalüüsi tulemuste põhjal

Villand toob välja, et teost tuleb vaadelda kui tervikut. Teksti keelelise külje ehk vormi analüüsi ei saa eraldada selle sisulisest tõlgendamisest. (1978: 49–50) Seega peab ka stiilivaatlus kirjandustunnis koosnema kahest osast: teose keelelise külje analüüsist ning sellest lähtuvast teose sisulisest tõlgendamisest. Leech nendib, et kui teose keelelise külje analüüs ei saa eri analüüsijate puhul suurel määral erineda, siis teose sisulise tõlgendamise puhul võivad erinevused olla suured (2008: 202–203).

Leech toob välja kaks keskset lähenemisviisi teose sisulisel tõlgendamisel: autori eesmärgi ja kirjanduslikku konteksti silmas pidav tõlgendus ning lugejast lähtuv tõlgendus,

mis jätab autori täielikult välja. Kuigi viimastel kümnenditel on lugejast lähtuv tõlgendus muutunud kesksamaks, peab Leech autori eesmäärke arvestavat tõlgendust pedagoogiliselt väärtuslikumaks. (2008: 203–204)

Leech esitab kolm allikat, kust teose sisulise tõlgenduse puhul tuge leida: tekst ise, teksti autori ütlused või kirjutised teksti kohta ning autori ja teksti kohta saadaolev taustainfo. Viimase puhul peab Leech silmas järgmisi aspekte: kirjutamise koht ja aeg; autori elulugu; autori või tema kaasaja kultuurilised hoiakud ja väärtushinnangud; autori võimalikud teadmised ja uskumused maailma kohta nii indiviidina kui ka sotsiaalse grupi liikmena ning autori arvamused traditsioonidest ja tavadest (eriti kirjandustraditsiooni puudutavad arvamused). Viimaseks rõhutab Leech, et teksti tõlgendamise puhul on olulised ka taustateadmised teksti kirjutamise aja keelekasutusest. Kuigi ei saa oodata, et lugejal oleksid kõikehõlmavad teadmised teksti taustast, on eelnimetatud allikaid ja materjale kasutades võimalik jõuda tõlgenduseni, mis arvestab kirjaniku loomingulisi eesmäärke ja rõhuasetusi. Taustainfo on Leechi järgi justkui ühisosa, mida eri lugejad jagavad, mis pakub teksti sisulise tõlgenduse puhul ühist orientiiri ning annab võimaluse põhjendatud ja näitlikustatud kirjanduslikuks aruteluks. (Leech 2008 197–198)

Ka Carteri arvates on vale väita, et kirjandusteose tõlgendamiseks on lõpmatu arv võimalusi ning et iga õpilaste pakutud tõlgendus sobib. Teisalt aga ei saa suhtuda nii, nagu oleks vaid üks ainuõige tõlgendusvõimalus. Võimalusi on kindlasti erinevaid, nagu on ka hulk eri meetodeid, mida ühe teose analüüsimise puhul võib rakendada. (Carter 2010: 58) Seega peaks stiilianalüüsi puhul pidama silmas eelkõige seda, et õpilane tajuks teksti kui esteetilist tervikut, kus haakuvad teksti sisuline külg, keelekasutus ning tekstiväline taustsüsteem. Teksti sisulise tõlgendamise puhul ei peaks peale suruma ühtainust kanoonilist lähenemisnurka, ent teisalt peaks aeg-ajalt pakkuma õpilastele ka teadmisi teksti tausta kohta, et vältida liigset lugejakesksust. Lugejakeskne ja ainult tekstile endale keskenduv lähenemiski on klassiruumis kindlasti oluline ning asjakohane, ent siiski ei tohiks kalduda äärmuslikku lugejakesksusesse ja unustada täielikult autori loomingulisi taotlusi.

2.2.2. Tekstide valik

Carter toob välja, et kirjandusõpetuses võib vaadelda kaht lähenemisviisi tekstide valikule. Esimene vaatepunkt näeb kirjandusõpetust kaanonikesksena. Sellise lähenemise puhul on õpetuse lähtepunktiks kindlad valitud autorid, kelle teosed on ajaproovile vastu pidanud. Teine lähenemisviis näeb kirjandusteoste väärtust suhtelise ja ajas muutuvana. Teksti väärtus ja olulisus ilmnevad konkreetsetes ajahetkes. Esimesel juhul käsitletakse kirjandust ja kirjanduse keelt kui midagi ajatut ning teisel juhul lähtub kirjanduse ning ka ilukirjanduskeelee vaatlus selle funktsioonist. Carter nendib, et viimane vaatepunkt on tänapäeva kirjandusõpetuses aktuaalsem. Ta toob välja, et esile on tõusnud kirjandustekstide vaatlemine paralleelselt teiste tekstitüüpidega, nagu näiteks reklaamid, ajakirjandustekstid, laulusõnad ja blogid. (Carter 2010: 56)

Täpsemaid soovitusi pakub Michael Burke. Ta leiab, et õpilastega käsitlemiseks tuleb valida lühikesed ning võimalikult mahlaka stiiliga tekstid. Proosateksti katkendi pikkuseks võiks olla üks lõik või kuni poolteist lehekülge. Stilistilise rikkuse äratundmiseks soovitab ta kasutada intuitsiooni ning valida proosatekstide puhul katkend teose algusest või lõpust, sest seal on tema arvates rohkem stiiliuurijale huvi pakkuvat materjali. Viimase puhul nendib Burke, et see ei ole siiski reegel ja soovitus on seotud ka sobiva teksti otsija mugavusega. (2010: 80)

Seega jääb õpetaja otsustada, kas ta pakub stilistiliseks vaatluseks kaanoni keskmesse kuuluvaid tekste või konkreetsetes ajahetkes õpilasi kõnetavaid tekste, kuid oluline on pidada silmas teksti pikkust ning stilistilist rikkust.

2.3. Stiilianalüüsi meetodeid

Pedagoogiline stilistika rakendab eakohasel viisil teadusliku stilistika meetodeid, teooriaid ning lähenemisviise. Järgnevalt on täpsemalt käsitletud mõningaid stilistika lähenemisviise ja meetodeid, mis võiksid olla ülekantavad klassiruumi ja sobida stiilianalüüsi aluseks gümnaasiumi kirjandusõpetuses.

2.3.1. Keeleanalüüsist lähtuv stilistika

Keeleanalüüsil põhinev stilivaatlus ehk praktiline stilistika (ingl *practical stylistics*) on stilistika põhimeetod. Selle aluseks on arusaam keelest kui kirjanduse ehitusmaterjalist ning keskseks võtteks lähilugemine. (Carter 2010: 58–59) Carter nimetab seda meetodit “küünlavalguse stilistikaks” ning “stilistikaks enne arvuti võimu”. Tegemist on meetodiga, kus kõige olulisemat rolli mängivad lugeja, tema keeleteadmised, intuitsioon ja valmisolek otsida autori keelevelikute taga seisvaid tähendusi. Esseistlikus laadis kirjanduskriitikast eristavad praktilist stilistikat tagasiviidavus, selgus, objektiivsus ja põhjendatus. (*Ibid* 61) Sellise stiilianalüüsi lugejale peab olema tõendus põhjalt mõistetav, kuidas uurija tulemusteni jõudis. See ei ole muljetele tuginemine, vaid keelejoonte kirjeldamise ja analüüsi põhjal järelduste tegemine.

Keeleanalüüsist lähtuva stilistika eesmärk on püüd leida autori keelevelikute taga seisvad loomingulised põhimõtted. Iga tekst on erinev ning keelejooned, millel on ühes tekstis loominguline tähendus, ei pruugi teises tekstis stilistilist mõju kanda. Ei ole üht kindlat võtet, kuidas tähenduslikke keelenähtusi tekstis kindlaks teha. Iga teksti puhul tuleb vaadata kunstilist mõju tervikuna ning selgitada välja, kuidas keeleüksused sellesse panustavad. (Leech, Short 1981: 74–75)

Seetõttu on üks võimalus lähtuda kogu teksti keelelise külje ülevaatest. Leech ja Short pakuvad välja kontrollnimekirja keelejoontest, millel võib tekstis olla oluline tähenduslik roll. Nendest küsimustest lähtumine võimaldab analüüsitava teksti kohta süsteemset infot koguda ning seejärel liikuda tähenduslike keelejoonte kontekstisidusa analüüsi juurde. Keelejoonte esmaseks vaatluseks mõeldud küsimused on jaotatud nelja suuremasse rühma: leksikaalsed kategooriad (vt tabel 1), grammatilised kategooriad (vt tabel 2), kõnekujundid (vt tabel 3) ning sidusus ja kontekst (vt tabel 4). Semantikakategooriat eraldi välja ei ole toodud, sest Leechi ja Shorti arvates on semantikaküsimustega tegelemine tulemuslikum, kui seda teha teiste kategooriate analüüsi jätkuna. (Leech, Short 1981: 75)

Kategooriad ning küsimused on loodud ingliskeelseid teoseid silmas pidades, ent suurem osa küsimusi on universaalsed ning rakendatavad ka eestikeelsete teoste puhul. Siiski on Leechi ja Shorti küsimustest tehtud valik lähtuvalt sellest, millised aspektid võiksid olla

eestikeelsete teoste puhul olulisemad ning millele vastamine oleks jõukohane algajale stiilianalüüsi läbiviijale.

Leksikaalsed kategooriad	
Üldised küsimused	<ol style="list-style-type: none"> 1) <i>Kas sõnavara on lihtne või keeruline, ametlik või argine, kirjeldav või hinnanguline, kuulub üldsõnavarasse või esineb erialasõnavara?</i> 2) <i>Kas tekstis on fraseologisme? Milliste keeleregistritega (argikeel, släng, murre, noorte suhtlus vms) on need fraseologismid seostatavad?</i> 3) <i>Kas on haruldast sõnavara?</i> 4) <i>Kas mõni sõnavarakategooria paistab märkimisväärselt silma (nt liitsõnad, tuletised)?</i>
Nimisõnad	<ol style="list-style-type: none"> 1) <i>Kas nimisõnad on abstraktsed või konkreetsed?</i> 2) <i>Millised abstraktsed sõnad esinevad?</i> 3) <i>Kuidas on kasutatud pärisnimesid? Kuidas need tegelasi iseloomustavad?</i>
Adjektiivid	<ol style="list-style-type: none"> 1) <i>Kas adjektiive esineb palju?</i> 2) <i>Mida adjektiivid iseloomustavad – füüsilisi omadusi, psühholoogilisi omadusi, visuaalseid omadusi, auditivseid omadusi, värve, emotsioone, hinnanguid vms?</i> 3) <i>Kas adjektiivid esinevad öeldistäitena või täiendina?</i>
Verbid	<ol style="list-style-type: none"> 1) <i>Kas verbid on staatilised (viitavad seisunditele) või dünaamilised (viitavad tegevustele, sündmustele)?</i> 2) <i>Kas verbid viitavad liigutustele, kõneaktidele, psühholoogilistele seisunditele, tegevustele, tajule, ettekujutusele vms?</i> 3) <i>Kas verbid on sihilised või sihitud?</i>
Adverbid	<ol style="list-style-type: none"> 1) <i>Kas adverbe esineb palju?</i> 2) <i>Millist semantilist funktsiooni need kannavad (viis, koht, aeg jne)?</i>

Tabel 1. Leksikaalsed kategooriad (Leech, Short 1981: 75–76).

Grammatilised kategooriad	
Lausetüübid	1) <i>Kas autor kasutab ainult väitlauseid või kasutab ta ka küsilauseid, käsklauseid, hüüdlauseid, elliptilisi laused?</i> 2) <i>Milline on eri tüüpi lausete funktsioon?</i>
Lause keerukus	1) <i>Kas laused on keerulise või lihtsa struktuuriga?</i> 2) <i>Kui pikad on laused keskmiselt?</i> 3) <i>Kas lausete keerukus varieerub palju?</i> 4) <i>Mis teeb laused keeruliseks? Kas on palju koondlauseid, rindlauseid, põimlauseid?</i>
Osalausetüübid	1) <i>Milliseid osalausetüüpe autor eelistab? Kas esineb pigem rindlauseid või põimlauseid?</i> 2) <i>Kas esineb lauselühendeid? Millist tüüpi lauselühendeid?</i>
Sõnaliigid	<i>Kuidas on tekstis kasutatud kaassõnu, asesõnu, sidesõnu, hüüdsõnu? Kas nende kasutus tõuseb tekstis esile?</i>
Üldist	<i>Kas on mõni üldine konstruktsioon, mida on kasutatud mingi efekti saavutamiseks? Nt võrdlusastmed, loetelud, sulgude kasutamine vms.</i>

Tabel 2. Grammatilised kategooriad (Leech, Short 1981: 76–78).

Leech ja Short (1981: 78) leiavad, et esiletõstetud, tavalisest keelekasutusest erinevate või üldisest normist kõrvale kalduvate keelejoonte leidmiseks on teksti analüüsimise puhul otstarbekas vaadelda kõnekujundeid (vt tabel 3).

Kõnekujundid	
Grammatilised ja sõnavaralised nähtused	1) <i>Kas tekstis esineb vormilist või sisulist kordust (anafoor, parallelism jne) või peegeldavaid konstruktsioone (kiasm)?</i> 2) <i>Milline on nende nende retooriline mõju (antitees, tugevdamine, kliimaks, antikliimaks vms)?</i>
Häälikulised nähtused	1) <i>Kas tekstis esineb riimi, alliteratsiooni, assonantsi?</i> 2) <i>Kas tekstis on rütmi, mis tõuseb esile?</i> 3) <i>Kas vokaalide ja konsonantide kasutus loob mingeid mustreid?</i> 4) <i>Kuidas need häälikulised nähtused suhestuvad tähendusega?</i>

Troobid	<p>1) <i>Kas tekstis esineb ilmselgeid kõrvalekaldeid keele tavakasutusest? Kas esineb neologisme, tavakasutusest hõlbivaid leksikaalseid ühendeid (nt hiiglaslik vastsündinu), semantilisi, süntaktilisi, fonoloogilisi või graafilisi kõrvalekaldeid tavakasutusest?</i></p> <p>2) <i>Milliseid troope (metafoor, metonüümia, sünekdohh, paradoks, iroonia) tekstis esineb? Kuidas neid tõlgendada?</i></p> <p>3) <i>Milliseid võrdlusi tekstis esineb?</i></p>
---------	---

Tabel 3. Kõnekujundid (Leech, Short 1981: 78–79).

Jaotuse “Kontekst ja sidusus” all (vt tabel 4) käsitlevad Leech ja Short (1981: 79) võtteid, millega teksti osad on omavahel seotud. Nad toovad välja kaks teksti organiseerituse kategooriat. Esimese neist on sidusus ehk teksti sisemine vormiline organiseeritus. Teise kategooria nimetus on Leechi ja Shorti järgi kontekst. Selle kategooria all vaadeldakse teksti sisulist organiseeritust ning teksti ja tekstivälise suhteid, nagu teksti suhe teiste tekstidega, autori suhe lugejatega, jutustaja suhe tegelastesse jm.

Kontekst ja sidusus	
Sidusus	<p>1) <i>Kas tekstis on lausete vahel siduvad sõnad (sidesõnad, siduvad määrsõnad) või toetub tekst implitsiitsetele tähendussuhetele?</i></p> <p>2) <i>Kuidas kasutatakse tekstis viitamist asesõnadega? Kuidas viidatakse tekstis ühele ja samale tegevusele, nähtusele, tegelasele (nt härra Jones, tema onu, vana advokaat)? Kuidas see varieerub?</i></p> <p>3) <i>Kas tähendusseosed on loodud samade fraaside ja sõnade kordamisega või kasutatakse sõnu samalt semantiliselt väljalt?</i></p>
Kontekst	<p>1) <i>Kas autor suhtleb lugejaga jutustaja või fiktsionaalse tegelase sõnade ja mõtete kaudu?</i></p> <p>2) <i>Millised keelelised vihjed annavad tekstis aimu adresseerija–adressaadi suhtest (nt ainsuse esimene isik)?</i></p> <p>3) <i>Milline on autori suhtumine kirjutatusse, tegelastesse? Kuidas see suhtumine keeleliselt väljendub?</i></p>

	4) <i>Kas tegelaste mõtteid on esitatud otsekõnena või kaudse kõnena?</i>
	5) <i>Kas stiil muutub vastavalt sellele, kes kõneleb või väljendab oma mõtteid?</i>

Tabel 4. Kontekst ja sidusus (Leech, Short 1981: 79–80).

2.3.2. Transformatiivne tekstianalüüs

Geoff Hall leiab, et ilukirjandustekstide ja nende keele mõistmiseks on parim meetod ilukirjandustekstide käsitlemine paralleelselt mitteilukirjanduslike tekstidega. Selline lähenemisviis aitab leida nii sarnasusi kui ka erinevusi ilukirjanduslike ja mitteilukirjanduslike tekstide vahel. Ilukirjandustekstide keelekasutust on keeruline mõista ning selle tõlgendus varieerub lugejast olenevalt. See kõik on võimalusterohke alus kirjanduslikeks aruteludeks ning õppetegevusteks. (Hall 2005: 129)

Carter nimetab Halli kirjeldatud meetodit transformatiivseks tekstianalüüsiks. Seda peetakse meetodiks, kus õpilane on aktiivsem kui lähilugemise puhul. Õpilane mitte ainult ei analüüsi teksti, vaid kirjutab etteantud teksti ise teises stiilis või žanris ümber. Nii tekib õpilasel konkreetse tekstiga tugevam side ning ta tajub ja märkab teksti keelelisi omadusi paremini. (Carter 2010: 62)

Carter eristab meetodi puhul kolm eri ulatusega teksti muutmise võimalust: ümberkirjutamine (ingl *rewriting*), transformatsioon (ingl *transformation*) ja žanri muutmine (ingl *re-registration*). Kõige väiksem on muutus ümberkirjutamise puhul. See näeb ette mõne tekstis leiduva keelelise aspekti läbivat muutmist. Näiteks kirjutatakse tekst ümber nii, et kasutatakse mineviku asemel olevikku või lisatakse elliptilistesse lausetesse verbid. Selline muutmine aitab õpilastel paremini märgata ja mõista, kuidas muudavad teksti rõhuasetusi ja tonaalsust väikesed grammatilised või sõnavaralised erinevused. (Carter 2010: 62)

Transformatsioon nõuab teksti struktuuris suuremat muutust. Näiteks võib *tema*-vormis teksti ümber kirjutada *mina*-vormis või vahetada jutustajat ja kirjutada loo ümber hoopis mõne kõrvategelase vaatepunktist. Selline muutus suunab õpilast märkama teksti stilistilisi omadusi ja neid sisuliste muutuste tegemisel arvestama. (Carter 2010: 62)

Kolmas ning kõige suuremaid muutuseid nõudev võimalus on teksti žanri muutmine.

Näiteks võib novelli kirjutada ümber reklaami, päevikusissekande või uudisena. Kui ümberkirjutamise ja transformatsiooni puhul kasutatakse tekstis olemasolevaid keelelisi vahendeid ja muudetakse neid vaid valikuliselt, siis žanri muutmise puhul kirjutatakse uus, õpilase enda valitud keelelisi vahendeid kasutav tekst. Teises žanris ümberkirjutamine nõuab mõlema žanri stilistiliste omaduste märkamist ning tarbe- ja ilukirjanduskeele erinevuse tajumist. (Carter 2010: 62–63).

2.3.3. Lugeja vastuvõtule keskendumine

Carter nendib, et teksti vastuvõtule keskenduvad meetodid ei ole otseselt õpetamisele ja õppimisele suunatud, ent siiski võib õpetaja leida nende seast huvitavaid viise teksti stiili käsitlemiseks. Ta pakub välja võimaluse lugeda teksti rida haaval, näiteks kattes ülejäänud teksti paberilehega, ning jäädvustada muutuvad reaktsioonid kirjaliku protokollina või suuliselt arutledes. Teksti lugemisel võib keskenduda näiteks järgmistele küsimustele: millistele esiletõstetud keelejoontele lugeja tähelepanu koondub; milliseid normist hälbivaid keelejooni lugeja märkab; milliseid emotsioone esiletõstetud keelejooned lugejas tekitavad; kas emotsioonid või muljed tekivad mingis konkreetses tekstikohas. Selline lähenemine nõuab aktiivset ja süvenenud lugemist ning lubab võrrelda, kuidas inimesed teksti keelelisi omadusi märkavad, tajuvad ja tõlgendavad. (Carter 2010: 64–65)

Lugeja vastuvõtu asetab keskmesse ka Burke'i pakutud meetod esiletõstetud keelenähtuste kaardistamiseks. Ta leiab, et esmalt tuleb teksti lugeda rahulikult ja mõttega. Seejärel panna tekst käest ning mõelda hoolega, milliseid tundeid tekst tekitas. Vahetult peale lugemist tekkinud emotsioonid tuleb kirja panna. Seejärel saab teksti keelelist külge analüüsides leida vastuse küsimusele, kuidas tekst neid tundeid tekitas ja milliseid keelelisi vahendeid oli selleks kasutatud. (2010: 82–83)

2.3.4. Kirjanduslike murrete teooria

Ameerika Ühendriikide keele- ja kirjandusteadlase Sumner Ivesi pakutud kirjanduslike murrete teooria võimaldab käsitleda murdelist tegelaskõnet sisu ja vormi kooskõla arvestades. Ivesi teooria lähtub seisukohast, et ilukirjanduses kasutatud murdepärasusi ei saa uurida kui autentseid murdetekste, sest tegemist on autori loomingulisi taotlusi kandva

stilistilise võttega, mitte pelgalt täpse murdekeele jäljendusega. Ivesi meetodi puhul kaardistatakse esmalt kõik tekstis esinevad murdepärasused, need süstematiseeritakse keeletasandist, tegelasest ja geograafilisest osutusest lähtuvalt ning seejärel liigutakse murdepärase keelendite kontekstisidusa analüüsi juurde. (Ives 1971) Seejuures tõlgendatakse kirjandusliku murdena nii kohamurret, sotsiaalmurret kui ka kõiki teisi keelevorme, mis kalduvad normikeelest kõrvale, näiteks argikeelt, võõramaalaste aktsente, vigast keeletarvitust ja slängi (Ives 1971, Azevedo 2002: 506).

Murdekeele kontekstisidusa analüüsi puhul saab välja tuua murdekasutuse sisulised eesmärgid. Murre võib iseloomustada tegelase geograafilist või sotsiaalset päritolu, markeerida tema haritust, luua koomikat või realistlikkust. (Ives 1971) Samuti saab välja tuua murdekasutuse rolli teose sisuliste osutuste (näiteks tegelastevaheliste vastanduste, sotsiaalse satiiri vm) toetamisel (vt nt Mandri 2013: 38–48). Seega võimaldab murdelise tegelaskõne analüüs vaadelda seotult tekstis avalduvaid murdelisi keelendeid, tegelastevahelisi suhteid, sisulisi rõhuasetusi ning teose tausta (nt autori päritolu, keeleseisukohad, kirjutamisaja keelekasutus jmt).

2.3.5. Rühmitusestilistika

Rühmitusestilistika vaatleb tekste sarnaste stiilijoonte alusel loodud kategooriatest lähtuvalt. Ühte kategooriasse võivad kuuluda mingil kindlal ajalooperioodil, mõnes kindlas geograafilises paigas või kindla rühma inimeste kirjutatud tekstid. Alan Durant ja Nigel Fabb toovad välja, et eristada saab mahukamaid „metakategooriaid“, nagu renessanss või modernism, ning väiksemaid kategooriaid, nagu biitkirjandus. Kirjanduslooliste perioodide stiilitunnuseid kirjeldatakse tavaliselt tagant järele ning teosed paigutavad mõnda kindlasse perioodi kirjandusteadlased, mitte autorid ise. Kirjandusvoolu või -rühmituse iseloom aga kujuneb (või kujundatakse) välja selle toimimise ajal. Paljud autorid kirjutavad teadlikult voolu- või rühmituse stiilitunnuseid järgides ning mõne voolu või rühmituse puhul kirjutatakse selle kirjanduslikke vaateid tutvustav manifest. (Durant, Fabb 1996: 107–109) Rühmitusestilistika uurib näiteks seda, milline on mõne kirjandusrühmituse manifestatsiooniline stiil ja millised on selle erinevused n-ö „normaalstiilist“ (Bloomfield

1976: 274).

Durant ja Fabb pakuvad rühmitusestilistika võtete rakendamiseks välja meetodi, kus õpilased kõrvutavad kirjanduslikku manifesti ning kirjandusteost. Nad on valinud käsitlemiseks Ezra Poundi imažismi manifesti ning pakkunud võrdluseks H.D. (Hilda Doolittle'i) luuletuse. Õpilastel tuleb luuletusest leida jooni, mis näitlikustavad manifestis öeldut, ning jooni, mis manifestiga kokku ei sobi. Viimaseks tuleb arutleda, kuidas loominguline tegevus ja rühmituse manifestatsioonilised seisukohad üksteist mõjutavad (1996: 111–112). Näide on küll luuleteksti kohta, ent selle võib üle kanda ka proosateksti käsitlemisele, kuigi eesti kirjandusest on selliseid reljefseid näiteid raske leida.

3. Stiilikäsitus õppekirjanduses ja teistes stiilianalüüsi toetavates materjalides

Analüüsimiseks on valitud viis teost, mis võiksid olla rakendatavad gümnaasiumi stiiliõpetuses ning kus ilukirjanduslikule proosastiilile on pühendatud vähemalt paarileheküljeline käsitus. Materjale, kus esinevad vaid mõned stiili puudutavad ülesanded, ei ole välja toodud. Analüüsitud on kaht kirjandusõpikut (Märt Väljataga “Kirjandus ja selle liigid” ja Arne Merilai, Anneli Saro, Epp Annuse “Poeetika”), ühte eesti keele õpikut (Katrín Kerni, Ilona Võigu “Korras keel, sobiv stiil, selge sõnum”), ühte õpetajale suunatud käsiraamatut (Leo Villandi “Stiilivaatlusi kirjandustunnis”) ning ühte stiiliõpetusele keskendunud magistritööd (Katriin Valdre “Keele ja kirjanduse lõimimine gümnaasiumi stiiliõpetuses”).

3.1. Märt Väljataga „Kirjandus ja selle liigid“

Kõige põhjalikumalt käsitleb ilukirjanduslikku proosastiili 2014. aastal välja antud Märt Väljataga õpik “Kirjandus ja selle liigid”, mis on koostatud gümnaasiumikursust “Kirjanduse põhiliigid ja žanrid” silmas pidades. Õpikus vaadeldakse kahes peatükis autori individuaalstiili ning kirjandusvoolu ja ajastustiili.

Esimeses stiilile pühendatud peatükis pakub õpiku autor stiili definitsiooni, toob näiteid eri kirjanike stiilist ning selgitab, kuidas analüüsida kirjandusteose stiili keeleteaduse termineid kasutades. Samuti pakub õpik kaks stiilianalüüsi ülesannet. (Väljataga 2014: 45–70)

Väljataga (2014: 45) järgi seisneb stiil “teose tunnustes, mis on autorile, tema eluperioodile, ajastule, piirkonnale või koolkonnale iseloomulikud”. Seejuures toob ta välja, et stiil ei pruugi seostuda ainult sõnastuse ja lausestusega, vaid võib väljenduda ka

teose temaatikas. Üldistavalt nendib õpiku autor, et stiil viitab nii teose kordumatule individuaalsusele kui ka tunnustele, mis seovad teost üldiste suundumuste ja vooludega. (Väljataga 2014: 45, 50)

Ülesanded, mida õpik pakub, on sarnase ülesehitusega. Mõlemas autori individuaalstiili käsitlevas ülesandes on õpilasele analüüsimiseks toodud temaatiliselt seotud tekstid ning esitatud nende kohta küsimusi. Esimeses ülesandes tuleb stiili seisukohast võrrelda kolme saunakirjeldust. Valitud on katkend Juhan Liivi jutustusest “Vari”, Eduard Vilde romaanist “Külmale maale” ning A. H. Tammsaare novellist “Kilgivere Kustas”. Ülesanne näeb ette kirjutamisaja keeleliste iseärasuste märkamist, sauna detailide kirjeldamise järjestuse vaatlemist, kõlakujundite, korduste ja metafooride leidmist ning jutustaja isiku tajumist. (Väljataga 2014: 52–58)

Õpilase esimeseks stiilianalüüsiks on tekstid liialt ühesugused ning kolme tekstikatke peale kokku ka liialt pikad. Tegemist on tekstidega, mis on kirjutatud küllaltki lühikese ajavahega ning mis kõik kirjeldavad realistlikult sauna viletust. Selliselt valitud tekstide puhul tulnuks keskenduda pigem kirjanike individuaalstiili tajumisele või realismile omaste ühistunnuste leidmisele kolmes ühe ajajärgu tekstis. Kui täita ülesannet rühmatööna ning paluda igal rühmal analüüsida üht teksti, saaksid õpilased tekstidele põhjalikumalt keskenduda ning õppetegevus võiks olla tulemuslikum.

Teises ülesandes pakutakse neli ärkamisstseeni. Valitud on katkend A. H. Tammsaare “Kõrboja peremehest”, Friedebert Tuglase “Väikesest Illimarist”, Karl August Hindrey “Ühest pühapäevast” ning Kaur Kenderi “Iseseisvuspäevast”. Õpilasel palutakse kirjeldada jutustamisviisi erinevusi ning seda, kuidas vahelduvad ärkava tegelase olevikukogemused, minevikumälestused ja tulevikuootused. (Väljataga 2014: 54–58) Selle ülesande puhul on analüüsitavad tekstikatked eriimelisemad, kuid taas on tekstimaht liialt suur. Siingi tuleks õpetajal teha valik, milliseid tekste käsitleda, või kasutada rühmatöö meetodit.

Kirjandusvoolu ja ajastustiili käsitlevas peatükis tegeletakse esmalt sellega, mis on kirjandusvool ja millised on sellele omased tunnused. Stiili käsitletakse põgusalt ühena viiest kirjandusvoolule omasest tunnusest ideoloogia, ajastulise ühtekuuluvuse, temaatilise sarnasuse ning kunstiliikidele ja kirjandusžanridele omistatava tähtsujärgu kõrval. Ühe

lõigu pikkuselt kirjeldatakse klassitsistlikku stiili, 19. sajandi realistlikku stiili ning modernistlikku stiili. Eraldi alapeatükk on pühendatud ajastustiilide esinemisele luules. (Väljataga 2014: 59–66)

Ajastustiilide kohta on õpikus kolm ülesannet. Esimeses neist peavad õpilased võrdlema, kuidas kirjeldatakse esmakordselt tutvustatavat tegelast. Valitud on lühikesed katkendid Antoine Prévost' "Manon Lescaut'st", Prosper Mérimée "Carmenist", Gustave Flaubert'i "Madame Bovaryst", Lev Tolstoi "Anna Kareninast" ning Eduard Vilde "Mäeküla piimamehest". (Väljataga 2014: 66–68) Taas on katkendite hulk suur. Valik on temaatiliselt põhjendatud – kirjeldatakse naisi –, kuid siiski jääb tekstide eriilmelisus stiilierisuste tajumise toetamisel liialt väikeseks. Nii "Madame Bovary", "Anna Karenina" kui ka "Mäeküla piimamees" on realistlikud teosed. Pigem võinuks lisada katkendid modernistlikust või postmodernistlikust teosest, et kirjelduste erinevus selgemalt välja joonistuks.

Teine ülesanne näeb ette kirjandusvoolude iseloomustamist rühmatööna. Kolmas ülesanne keskendub Vauquer' pansioni kirjeldusele Honore de Balzaci romaanis "Isa Goriot". Analüüsida tuleb seda, kuidas iseloomustavad maja ja selle elanikud 19. sajandi prantsuse ühiskonda. (Väljataga 2014: 69–70)

Õpetaja leiab Väljataga õpikust ilukirjandusliku stiili käsitlemisel kindlasti tuge, ent ülesanded on ühekülgsed ning analüüsitavate tekstide valik näib kohati põhjendamatu. Tekstide võrdlemiseks ei teki piisavalt kontrasti ning esitatud küsimused ei suuna õpilast märkama olulisi sarnasusi ja erinevusi. Sisu ja vormi kokkukõlavuse tajumiseks on tekstikatked esitatud liialt kontekstivabalt. Õpetajat suunavad selgitused ja ülesannete vastused puuduvad.

3.2. Arne Merilai, Anneli Saro, Epp Annus „Poeetika“

Arne Merilai, Anneli Saro ja Epp Annuse gümnaasiumiõpikus "Poeetika" eraldi peatükki proosateose stiilile pühendatud ei ole. Mõningaid iseloomustusi kirjandusvoolude stiili kohta leiab peatüki "Proosažanrid" alapeatükist "Romaani arengulugu". Epp Annus on

alapeatükis kirjeldanud romantilise, realistliku, naturalistliku, modernistliku ja postmodernistliku romaani olemust ning puudutanud muu hulgas põgusalt eri kirjandusvooludele omast stiili. Näiteks modernistliku romaani puhul toob Annus välja, et sellele on omased keelemängud, uute sõnade loomine, teadvuse vool ja traditsioonilisest lausestruktuurist loobumine. Postmodernismi puhul nendib aga, et sellele on omane stiilide imiteerimine ja eelnevate tekstide poole pöördumine. (Annus 2007: 186–191)

Kuigi õpiku tekst keskendub peamiselt kirjandusvoolude sisulisele olemusele ning pöörab stiilile ja keelele vähe rõhku, on peatüki lõpus esitatud kolm ülesannet, mis näevad ette eri stiilide keelelise erinevuse tajumist. Esiteks tuleb kirjelda oma eilset päeva romantiliselt, realistlikult, modernistlikult ja postmodernistlikult. Teiseks palutakse õpilasel kirjutada realistlik lühipala Ervin Õunapuu “Laadaliste” ainetel ning kolmandaks tuleb kirjutada Mati Undi “Lehekülg eesti kultuuri ajaloost” ümber romantiliseks lühipalaks. (Annus 2007: 194) Valitud tekstid on küllaltki lühikesed ning koostatud ülesanded võimaldavad loomingulist eneseväljendust ja ühtlasi nõuavad ajastustiilide erisuste tajumist. Teoreetilisi selgitusi ning kirjeldavat abimaterjali pakub õpik vähe, kuid ülesanded on tunnisituatsioonis kindlasti rakendatavad.

3.3. Katrin Kern, Ilona Võik „Korras keel, sobiv stiil, selge sõnum“

Gümnaasiumi eesti keele kursuse “Teksti keel ja stiil” tarbeks on Katrin Kern ja Ilona Võik kirjutanud stilistikaõpiku “Korras keel, sobiv stiil, selge sõnum” (2014). Õpik keskendub eelkõige sellele, kuidas valida suhtluseesmärgist tulenevalt sobiv stiil, ning paneb rõhku kirjandiks valmistumisele.

Ilukirjandusliku stiili kontekstis antakse ülevaade kujundliku keele olemusest ning sellest, millised keeletasandid stiili puhul varieerumisele alluvad (Kern, Võik 2014: 42–45, 90–94). Ülesanded põhinevad peamiselt eri žanritesse kuuluvate tekstide võrdlemisel või teises stiilis ümber kirjutamisel. Näiteks esitatakse ühe ülesandena kaks teksti Eesti passi kirjeldusega. Neist esimene pärineb Riigi Teatajast ning teine Kristiina Ehini novellist “Mees Passiga”. Õpilase ülesandeks on võrrelda kujundlikku keelt ning tarbekeelt. (Kern,

Võik 2014: 44) Samuti pakutakse ülesandeid, kus tuleb Juhan Liivi jutustus „Peipsi peal“ kirjutada ümber argikeelsena (Kern, Võik 2014: 93) ning võrrelda Kalju Kruusa luuletust „raamatukogus“ anonüümse internetikommentaariga (Kern, Võik 2014: 40). Ülesanded on leidlikud ja tekstide valik huvitav. Siiski tuleb nentida, et õpiku eesmärgist tulenevalt on nii ilukirjanduslikku stiili käsitlevaid ülesandeid kui ka teoreetilist materjali vähe. Õpiku keskmes on funktsionaalstiilid, mitte ilukirjanduslik stiiliõpetus.

3.4. Katriin Valdre „Keele ja kirjanduse lõimimine gümnaasiumi stiiliõpetuses“

Katriin Valdre magistritöö „Keele ja kirjanduse lõimimine gümnaasiumi stiiliõpetuses“ (2012) pakub õppematerjale, kus on stiiliõpetuse abil lõimitud eesti keele ja kirjanduse ainet. Valdre on käsitlemiseks valinud viis teksti: katkendi A. H. Tammsaare „Tõe ja õiguse“ I osast, katkendi Mati Undi „Sügisballist“, Ervin Õunapuu „Kodused asjad“, katkendi J. Randvere „Ruthist“ ning Oskar Lutsu „Härja K. M. Uhhuu oli haige“. (Valdre 2012: 37–75)

Töös on pakutud rikkalikult ülesandeid, kuid nende rõhuasetus on suuremas osas keeleõppel. Näiteks tuleb kirjavahemärgistada „Tõe ja õiguse“ I osast pärinevad põimlaused ning kirjavahemärgituse õigsust tekstist kontrollida (Valdre 2012: 40). „Sügisballi“ katkendist peavad õpilased leidma argikeelsusi ning nende tähendust selgitada (*Ibid*: 49). Novellis „Kodused asjad“ kasutatud otsekõnelistele tsitaatidele tuleb mõelda saatelaused ja need kirjavahemärgistada (*Ibid*: 57). Romaani „Ruth“ katkendist palutakse leida kümme võõrsõna, need tänapäevaste ortograafianormide järgi ümber kirjutada ja tähendust selgitada (*Ibid*: 67). Novelli „Härja K. M. Uhhuu oli haige“ põhjal peavad õpilased arvama, mida tähendab sõna „manu“ ja kuidas seda käänatakse (*Ibid*: 71).

Teisalt leidub häid ülesandeid teksti autori stiilivalikute üle arutlemiseks. Näiteks pakutakse ülesanne, kus tuleb „Tõe ja õiguse“ I osa ühe lõigu keerulised ja hargnevad põimlaused muuta lihtlauseteks ning leida, kuidas tekst selle võrra muutus (*Ibid*: 42), ja ülesanne, kus tuleb arutleda selle üle, kui oluline roll on sõnavaral novellis „Kodused asjad“ (*Ibid*: 55).

Teksti sisu ja vormi kooskõla arvestavaid ülesandeid on vähe ning ideestiku sügavamad analüüsi suurem osa ülesandeid ei nõua. Näiteks „Tõe ja õiguse“ I osa ning „Sügisballi“ puhul palutakse töölehe viimases ülesandes leida teksti peamõtte, kõige olulisem lause, kujund ja sõna (*Ibid*: 44, 50).

Valdre pakub põnevaid loovkirjutamisülesandeid, kus tuleb matkida autori stiili. Näiteks tuleb Oskar Lutsu novelli „Härra K. M. Uhhuu oli haige“ põhjal kirjutada dialoog, kus härra Uhhuu ja minategelane järgmisel korral kohtuvad (*Ibid*: 75).

Kõik tekstid on magistritöösse ümber kirjutatud, ülesannetele eelneb põgus ülevaade aspektidest, millele õpetaja teksti puhul rõhku peaks pöörama, ning paljude ülesannete puhul on pakutud ka vastused (*Ibid*: 37–75). Koostatud töölehed on huvitavad, mitmekesised ning ilukirjandusliku stiili käsitlemise puhul kindlasti väga tänuväärseks abiks. Siiski on nende rõhk eelkõige sellel, kuidas ilukirjandustekste keeleõppes kasutada ning kirjandusõpetust keeleõppega lõimida. Valdre magistritöös on välja toodud, et materjalid sobiksid lisamaterjalidena kasutamiseks eesti keele kursusel „Teksti keel ja stiil“ (*Ibid*: 4). Samuti on pigem keeleteadusliku kui kirjandusteadusliku suunitlusega magistritöö stiilikäsitus. Valdre defineerib stiili „Eesti keele seletava sõnaraamatu“ abil ning lähtub stiilist kõneldes keeletasanditest (häälikud, sõnavara, lauseõpetus, kujundlikkus, õigekeelsus) ja funktsionaalstiilide liigitusest (*Ibid*: 5–19).

3.5. Leo Villand „Stiilivaatlusi kirjandustunnis“

Leo Villandi „Stiilivaatlusi kirjandustunnis“ (1978) on ainuke eestikeelne õpetajale suunatud käsiraamat ilukirjandusliku stiili õpetamise kohta. Raamatu eesmärk on pakkuda õpetajale sügavamaid teadmisi stiilist, stilistikast ning kunstiteose vormilise külje analüüsimisest (Villand 1978: 3–4). Villand esitab olulisi põhimõtteid, mida stiili analüüsimise puhul silmas pidada, annab laia ülevaate stiili mõistest ning pakub lühikesi kirjandusžanrite üldiseloostusi ja analüüsikatkeid eri žanritesse kuuluvate teoste kohta (*Ibid*). Stiilikäsitus lähtub funktsionaalstiilide jaotusest ning keeletasanditest (*Ibid*: 34–81). Villand annab ülevaate leksikaalsest stilistikast ja kõnekujunditest, süntaktilisest stilistikast

ja lausekujunditest, stilistika foneetilistest ning graafilistest vahenditest (*Ibid*: 51–81).

Ülevaadet ilukirjandusliku stiili väljendusvahenditest koos ilmekate tekstinäidetega võibki pidada raamatu kõige väärtuslikumaks osaks. Näiteks iseloomustab Villandi ruttavat ja rahutut meeleolu loovat stiili Tuglase ja Tammsaare tekstikatketega (*Ibid*: 65). Katkendis Tuglase „Inimese varjust“ on laused lühikesed ja hüppavad ühelt mõttelt teisele. Laused Tammsaare „Tõe ja õiguse“ I osa katkendis on aga pikad ning kuhjavad hulgaliselt töid ja tegemisi, mis perenaisel veel tehtud peavad saama. Kasutatud väljendusvahendid on erinevad, kuid mõlemad tekstid loovad kiirustavat ja närvilist meeleolu.

Villandi käsitus on ülevaatlik ning pakub õpetajale olulisi orientiire ilukirjandusliku stiili käsitlemiseks. Teisalt aga on teos selgelt vananenud, suunatud 4.–8. klassile, selles leidub palju Villandi subjektiivseid hinnanguid ja vestelisi kõrvalepõikeid ning raamatus ei ole esitatud ühtegi ülesannet.

3.6. Üldistus

Gümnaasiumi riikliku õppekava kirjanduse ainekavas esitatakse kolm stiiliga seotud üldist õpitulemust. Lisaks leiab stiili puudutavaid õpitulemusi ja õppesisu kõigi gümnaasiumi kirjanduskursuste kirjeldustest. Seega on stiil gümnaasiumi kirjandusõpetuses oluline teema. See aga ei kajastu õppekirjanduses. Õppekirjanduse ja teiste materjalide analüüsi põhjal saab väita, et proosastiili käsitletakse põgusalt ning pigem esitatakse ülesandeid kui selgitusi või näidiseid. Õpetajale tuge pakkuvad metoodilised ja teoreetilised juhised puuduvad aga pea täielikult.

Õpilastele suunatud teoreetilise ülevaate ilukirjanduslikust stiilist annavad Märt Väljataga õpik „Kirjandus ja selle liigid“, Arne Merilai, Anneli Saro ja Epp Annuse õpik „Poeetika“ ning mõned alapeatükid Katrin Kerni ja Ilona Võigu õpikust „Korras keel, sobiv stiil, selge sõnum“. Kõige mahukama käsitluse proosastiilist ja selle analüüsimisest pakub õpik „Kirjandus ja selle liigid“, kus käsitletakse stiili mõistet, autori individuaalstiili, ajastustiili ja kirjandusvoolu stiili ning selgitatakse stiilianalüüsi põhimõtteid.

Huvitavaid ja motiveerivaid ülesandeid pakuvad mitmed õppematerjalid. Näiteks

kirjandusvoolude stiili võrdlemiseks leiab ülesandeid õpikust “Poeetika” ning ilukirjanduslike ja mitteilukirjanduslike tekstide võrdlemisel põhinevaid loovülesandeid õpikust “Korras keel, sobiv stiil, selge sõnum”. Kõige rikkalikuma valiku ülesandeid ilukirjandusliku proosastiili kohta pakub Katriin Valdre magistritöö „Keele ja kirjanduse lõimimine gümnaasiumi stiiliõpetuses“. Valdre töö on ainus, mis annab õpetajale suuniseid ülesannete läbiviimiseks ning pakub lühikesi näidisanalüüse. Teistes materjalides ülesannete vastuseid ega metoodilisi selgitusi ei esitata. Valdre koostatud ülesannete puhul tuleb aga nentida, et teose sisu ja vormi kooskõla sügavamale analüüsimisele on rõhku pandud vähe.

Ainuke eestikeelne kirjandusõpetajale suunatud käsiraamat „Stiilivaatlusi kirjandustunnis“, on kirjutatud 1970. aastatel ning seega nii pedagoogiliste kui ka kirjandusteaduslike meetodite seisukohast paljuski vananenud. Lisaks on raamatu eesmärk pigem õpetaja teadmiste teoreetiline täiendamine kui metoodiliste suuniste pakkumine.

Seega puudub eesti keeles ülevaatlik ja ajakohane õpetajale suunatud metoodiline käsitus selle kohta, kuidas ilukirjandusliku stiili analüüsi gümnaasiumi kirjanduskursustel läbi viia ja millele tähelepanu pöörata. Õpikutel puuduvad õpetajaraamatud ning selgitavad kommentaarid. Stiili käsitlemiseks pakutakse hulgaliselt harjutusi ja ülesandeid, ent nende puuduseks on vähene tähelepanu teksti keelekasutuse ja sisu seoste avamisele.

4. Ilukirjandusliku stiili käsitlemise võimalusi gümnaasiumi kirjandusõpetuses

Järgnevalt esitatakse magistritöö autori koostatud õppematerjalid, mis toetavad ilukirjandusliku proosastiili käsitlemist gümnaasiumi kirjanduskursustel. Loodud õppematerjalid koosnevad kolmest osast: lühikesest õpetajakonspektist, analüüsitavast tekstikatkest ning töölehest. Õpetajakonspektis on lühidalt analüüsitud vaatluse all oleva teksti keskseid stiilielemente, selgitatud käsitlemise metoodikat ning kommenteeritud koostatud ülesannete eesmärgid ja pakutud võimalikud vastused. Iga õppematerjali puhul on valitud käsitlemise keskmeks mõni tekstis tähenduslikult esiletõusev stiilivõte või keeleline aspekt. Õppematerjalide koostamisel on rakendatud stilistilise pedagoogika põhimõtteid ning peatükis 2.3 kirjeldatud meetodeid. Rõhku on pandud sisu ja vormi seoste käsitlemisele ning ilukirjandustekstide võrdlemisele teiste tekstidega. Vaadeldakse autori individuaalstiili, tegelaskõnestiili, kirjandusvoolu stiili ja žanri stiili. Koostatud töölehtedel on ülesandeid rohkem, kui ühte tundi mahuks. Nii saab õpetaja teha valiku, kui põhjalikult ta soovib konkreetse teksti stiili analüüsida.

Õppematerjalide aluseks on viis proosapala: katkend A. H. Tammsaare romaanisarja „Tõde ja õigus“ I osast, Jan Kausi pealkirjastamata miniatuur kogust „Miniatuurid“, katkend Reed Morni novellist „Prints“, Mehis Heinsaare miniatuur „Müstiline õnn“ ning katkend Arvo Valtoni novellist „Päike“. Valitud on eesti kirjanike tekstid, et stiili analüüsimise puhul ei peaks asetama rõhku tõlkeküsimustele. Tekstid on võimalikult erinevad ja äratuntavalt isikupärase stiiliga. Esindatud on üks naisautor ja neli meesautorit ning pakutud kaks realistlikku, üks modernistlik, üks postmodernistlik ja üks maagilis-realistlik tekst. Pikematest tekstidest on esitatud katkendid, et teksti maht ei oleks põhjaliku lähilugemise ning detailse analüüsi jaoks liialt suur.

Õppematerjalid sobivad kasutamiseks kõigil gümnaasiumi kirjanduskursustel ning lähtuvad gümnaasiumi riikliku õppekava õppesisust ja õpitulemustest. Koostatud töölehed pakuvad ülesandeid, mis aitavad saavutada gümnaasiumi kirjandusõpetuse üldisi õpitulemusi, mis näevad ette, et õpilane

- mõistab ilukirjandusliku keelekasutuse eripära ja stiili seoseid teksti sõnumiga;
- oskab iseloomustada proosateksti ülesehitust ja keelekasutust;
- märkab teoses peituvaid esteetilisi väärtusi (GRÕK, lisa 1: 14).

Õpetajakonspektis on viited esitatud magistritöö viitesüsteemi järgides. Analüüsitavate tekstide all ning töölehtedel on viited vormistatud autori nime, teose pealkirja, ilmumisaasta ja leheküljenumbritega. Nii saab töölehti paljundada ning õpilastele jagada selliselt, et ka neil on teada kasutatud allikad. Kõik tekstikatted ja töölehed algavad uuel leheküljelt.

4. 1. A. H. Tammsaare „Tõe ja õiguse“ I osa ja murre

4.1.1. Õpetajakonspekt

Kuigi kirjandustunnis käsitletavate teoste valik on õpetaja jaoks vaba ning õppekavas pakutud loetelu soovituslik, võib A. H. Tammsaare romaanisarja „Tõde ja õigus“ I osa siiski pidada igihaljaks kooli kirjandusõpetuse osaks. „Tõe ja õiguse“ I osa tegelaskõne stiilikäsitluse aluseks on Sumner Ivesi kirjanduslike murrete teooria (vt alapeatükk 2.3.5) ning koostatud tööleht analüüsib A. H. Tammsaare „Tõe ja õiguse“ I osa katkendi näitel kohamurde rakendamise eesmärgi ja sellest lähtuvaid osutusi teose tegelaskõnes. Lisaks avab tööleht kirjaniku seisukohti, vaatleb murdekõnet realistliku teose elukujutluse osana ning näitlikustab, kuidas on omavahel seotud teose sisu ja vorm. Käsitlus eeldab, et õpilastel on eelteadmised eesti murrete kohta.

Murdeline tegelaskõne iseloomustab tegelasi sotsiaalselt, geograafiliselt või mõlemal viisil. Geograafiline markeering on seda tugevam, mida täpsemalt osutab murre kindlale paigale. Kui teoses leiduv murdekeel esineb laial geograafilisel alal kindla sotsiaalse rühma kõnes, siis on tegemist eelkõige sotsiaalset iseloomustust kandva keelekasutusega. (Ives

1971) Tammsaare “Tõe ja õiguse” I osas leidub keskmurret, aga ka läänemurdele omaseid keelejooni, ning murre ilmneb vaid väheste tunnustena talurahva hulka liigituvate tegelaste kõnes. Seega osutab „Tõe ja õiguse“ I osa tegelaskõnes leiduv murdekeel kindla sotsiaalse rühma keelekasutusele ning on eelkõige tegelaste sotsiaalne iseloomustaja. Murdeline keel viitab, et selle kõnelejad on külaühiskonnas elavad talupojad. Alles tagaplaanil saab näha viidet tegelaste keskmurdelisele päritolule.

Murdekasutus kui stiilivõte on õigustatud juhul, kui see toetab teksti sisu ning üldist õhustikku. Murdelise tegelaskõne üks eesmärk on realistliku kujutluspildi loomine teose sündmuste toimumise ajast ja selleaegsest olustikust. (Ives 1971) Nii ka “Tõe ja õiguse” I osa puhul. Tammsaare on murdepärast keelekasutust rakendades püüdnud võimalikult realistlikult edasi anda 19. sajandi teise poole maainimeste kõnepruuki. Seejuures ei saa unustada, et tegemist on kunstilise jäljendusega, kus täielikust matkimisest olulisemad on ilukirjanduslikud taotlused. Seega on üks murdelise tegelaskõne kasutamise eesmärk realistlikkuse taotlus.

Lisaks üldisele õhustiku loomisele toetab murdekasutus täpsemaid sisulisi osutusi, loob vastandusi ja esiletõsteid. “Tõe ja õiguse” I osas joonistuvad välja isade ja poegade, noorte ja vanade, Andrese ja Pearu, Mäe ja Oru vastandus. Need vastandused väljenduvad ka keelekasutuses. Siin esitatud teosekatkes tuleb esile Mäe ja Oru vastandus. “Tõe ja õiguse” I osa ehitub suuresti kahe naabrimehe kemplemisele, mistõttu on ka murdetarvitus selle sisulise vastanduse toetamise teenistuses. Peamiselt avaldub Mäe ja Oru keeleline opositsioon keskmurdele omases pikkade madalate vokaalide diftongistumises, mis esineb Pearu keelekasutuses, kuid puudub Andrese otsekõnedes. Murdenähtus tõmbab keelelise piirjoone kahe omavahel vaenujalal oleva naabrimehe vahele ning annab lugejale vihje, justkui oleks Pearu sõnaväärnaja, kelle teod ja ütlemsedki võivad ebausaldusväärsed olla. Pikkade madalate vokaalide diftongistumise kasutamist keelelise vastanduse loomise vahendina kinnitab ka teiste ümbruskonna elanike kõnepruuk, milles ajastu tegelikkusest lähtudes oleksid pidanud diftongistunud vormid olema ülekaalus.

Põhjalikuma käsitluse “Tõe ja õiguse” I osa tegelaskõnes leiduvast murdelisusest leiab Maria Mandri artiklist “Murdelisest tegelaskõnest “Tõe ja õiguse” I osas” (vt Mandri

2015).

Ülesanne üks on häälestav ülesanne, mille eesmärk on panna õpilasi märkama, kuidas keelekasutus varieerub vastavalt sellele, kes kõneleb, ning kuidas tegelase keelekasutus võimaldab ilma teost tundmata inimese kohta nii mõndagi aimata. Valitud on kolme kõneleja tsitaadid: Pearu “Tõe ja õiguse” I osast (Tammsaare 1981: 247), eesti soost kirikuõpetaja sakslannast naine Eduard Vilde novellist “Nende poeg” (Vilde 1983: 77) ning rikaste vanemate ärahellitatud tütar, kes käib gümnaasiumis ja on oma kaalu pärast mures, Jan Kausi novellist “Mõnus päev” (Kaus 2003: 75). Esimene tegelane on seega keskealine harimata 19. sajandi talumees. Pearu puhul võiks kõige ilmekamateks vihjeteks olla murdekõne ning ropendamine. Kirikuõpetaja naise puhul on märgata eesti keele oskamatus kasutust: “tahate minema”, “opetajaherra”, “aeka”. Noore neiu kõne on tänapäevane. Seal on üleolekut väljendavad sõnad, nagu “tagurlik” ja “mingit”, ning kõnekeelne “faking”. Ülesandele järgneb arutelu selle kohta, mille põhjal õpilased tegelasi iseloomustasid ja millised keelejooned kõige enam vihjeid andsid.

Ülesanne kaks keskendub esmasele lugemiskogemusele. Õpilased peavad panema kirja, millised mõtted neil tekstikatke keelekasutuse kohta tekkisid. Esitatud on ka kolm abistavat küsimust. Keskne on, et õpilased märkaksid erinevust tegelaskõne ja jutustajateksti vahel. Tegelaskõnes leidub murdepärasusi, kuid jutustajatekst on kirjakeelne. Lisaks murdelisele tegelaskõnele võivad õpilased tuua välja näiteks vanapärase leksika, tegelaste lühikesed sõnavõttud, mis väljendavad vaidluse tulisust, öeldu kordamise ja osatamise, mis loovad Pearu üleolevat ja puiklevat tooni, ning jutustaja küllaltki lihtsad ja rahulikult-asjalikult kirjeldavad laused.

Ülesanne kolm keskendub Andrese ja Pearu keelekasutusele. See ülesanne eeldab lähilugemist ning lähtub kirjanduslike murrete analüüsamise meetodist. Õpilased peavad leidma tegelaskõnest kõik murdepärasused (vt tabel 5) ning murdekasutust **ülesandes neli** esitatud küsimuste toel tõlgendama. Küsimused suunavad leidma põhjendusi, miks Tammsaare on kasutanud oma teoses murret. Lõigu põhjal selguvad kesksed eesmärgid on realistlikkuse taotlus (kujutada tõetruult sündmuste toimumise aega, kohta ja tegelasi) ning Oru ja Mäe vastanduse loomine.

ANDRES	PEARU
karjasmaa 3 põle seia puudub võind	puudub 2 heinamua 4 karjamua 2 radjasid kruav 5 mua 2 teind saadana

Tabel 5. Ülesande number kolm vastused.

Ülesanne viis avab kirjaniku seisukohti ning käsitleb kahe Tammsaare publitsistikasse kuuluva tekstikatte toel tema vaateid ilukirjandusliku murdekasutuse ning tekstide stiili kohta üldiselt. Essees “Keelest ja luulest” (1915) avaldab Tammsaare arvamust murdekeele ilukirjandusliku kasutamise kohta. Ta kirjutab nõnda: “(...) lugege “Vana kannelt” või “Setu laulusid”, küllap te siis märkate, kui nukker-vaene, ühekülgne ja pealiskaudne sealne aimate-ilm on! (...) Nõndasama võiksid ka tänapäev tarvitusel olevad murdesõnad vaimu- ja hingeilma kujutamise süvendamises, laiendamises, peenendamises ja arendamises vaevalt iseäranis suuri varaallikaid pakkuda: murdesõnad on enamasti harimata ja arenemata maarahva omad.” (Tammsaare 1988: 241) Selle seisukohaga võrdlemiseks on pakutud lõik Tammsaare avalikust kirjast, kus kirjanik nendib, et stiili ja teose elulisus sünnivad “teose hinge- ja vaimuilma ja neid väljendava keele vastavusest, kokkukõlast” (Tammsaare 1990: 284). Siin tõstatub küsimus, miks kasutab Tammsaare murret, kui ta peab seda harimata ja arenemata rahva keeleks. Kas selline on tema suhtumine oma tegelastesse? Järeldusena saab välja tuua, et Tammsaare jaoks õigustas murdekasutust teose vormi ja sisu kokkukõla. Kui teose üldine õhustik tingib murdekasutuse, saab sellest teksti stiili rikastav element. Teisalt ei saa muidugi välistada ka võimalust, et Tammsaare lihtsalt muutis oma seisukohti, kuigi selle kohta hilisemad viited publitsistikas puuduvad.

Ülesanne kuus käsitleb Tammsaare päritolu ja teoses kajastuva murdekeele seoseid. Ilukirjanduslike murrete analüüsi puhul tasub rõhku panna kirjaniku päritolule, sest

kodukeel on tõenäoliselt suurel määral mõjutanud seda, mida autor tajub murdelisena. A. H. Tammsaare on pärit keskmurde alalt – Järva-Madise kihelkonnast Järvamaal, kuid tema vanemad on sündinud Suure-Jaani kihelkonnas Viljandimaal. Seetõttu esineb “Tõe ja õiguse” I osas nii keskmurdele omaseid jooni ka mõningaid läänemurdelisi keelendeid. (Vt Mandri 2015) Viimaseid pruugib kõige enam Andres, kes on Vargamäele elama asunud jõukamast kandist, välimaalt; samas kui Pearu on pärit soode ja rabade tagant ning tulnud, nagu ta ise ütleb, “huntide seast inimeste sekka” (Tammsaare 1981: 18).

Ülesanne seitse aitab teha käsitletu põhjal üldistusi. Õiged on väited 2, 4, 6 ja 7.

Ülesanne kaheksa on transformatiivset tekstianalüüsi (vt peatükk 2.3.2) rakendav loovülesanne, mille eesmärk on panna õpilasi kasutama omandatud teadmisi ning analüüsima võrdlevalt originaali ja muudetud teksti keelekasutust. Keskne on see, et õpilased tajusid tegelaskõnet kui tegelase, ajastu ja tegevuskoha iseloomustajat. Peale loovtöö kirjutamist tuleb analüüsida, milliseid keelejooni on 21. sajandi linnaühiskonna edasiandmiseks kasutatud.

4.1.2. Katkend A. H. Tammsaare "Tõe ja õiguse" I osast

Perenaine räägib asjast peremehele ja see läheb lepiku alla vaatama: kraavid tõesti täis mis täis, ajavad üle. Karjasmaa soliseb hullemini kui enne kraave. Piirikraavil tamm ees. Muld, mis kraavist ainult ühele poole laotud, ei lase vett Oru krundile valguda, kuigi vesi on juba üle kraavikallaste. Aga Eespere krundile on tal vaba tee.

Edasi leiab Andres, et Oru lepikualuse kraavi ots on pööratud vastu väljamäge. Ka sel kraavil on mätas tammina ühel pool. Kraavi ja väljamäe vahel asuv uus heinamaa on laines vee all. Nõnda siis on selge: vesi, mis valgub ja jookseb Aaseme poolt, jääb kraavide ja nende tammide taha peatama.

Andres läheb üleaedse jutule. Aga see on täna üsna sõnakehv. Pealegi on tal hirmus vähe aega.

„Mul on välja all loodheinamua, lasin teisele vee peale, paneb rohu mühama,“ annab ta seletuseks.

„Aga armas inimene, minu karjasmaa on ju ka veel all,“ ütleb Andres. „Lehmad peaks aina lootsikuga sõitma.“

„Kui su lehmad oskavad, eks siis las sõidavad,“ pilkab Oru peremees.

„Kuule, kallid üleaedne, see põle ju ometi nali, asi on väga tõsine,“ räägib Andres.

„Aga mis puudub see minusse, kui mina tahan oma heinamuad kasta,“ vastab Pearu ja pöörab talitades selja Andrese poole.

„Kas siis tõesti pidin mina selleks kraavi eest pool raha maksma, et sina võiks minu karjasmaale vett paisutada?“ küsis Andres.

„Ma paisutan vett oma heinamuale, mitte sinu karjamuale,“ seletab Pearu.

„Tule ometi ise vaata, mis lepiku all sünnib,“ kutsus Andres.

„Kas sa tulid, kui su hobused mu kapsa ära radjasid?“ sähvas Pearu.

„Mis siis see seia puudub?“ küsib Andres.

„Aga mis siis see minusse puudub, et sinu karjamua vett täis on?“ küsib Pearu vastu?

„Sina paisutad seda vett.“

„Mina paisutan vett ainult oma heinamuale.“

„Mina nõuan, et sa oma tammi maha võtad.“

„Sina nõuad?“ osatas Pearu. „Kes oled sina? Oled sa mõni vallatalitaja või kohtumees? Kes võib nõuda, et mina omas kruavis ei tohi vett paisutada?“

„Omas kraavis,“ kordas Andres. „Aga see pole ju ainult sinu kraav, mina maksin poole hinda, Madis võib tunnistada.“

„Aga kruav on minu mua peal, seda tead ilma Madisetagi.“

„Ah siis selleks oligi sul vaja kraavi täiesti oma maa peale saada?“ küsis Andres.

„Ega ma loll ole, et ma oma raha eest hakkan teise mua peale kruavi kaevama,“ vastas Pearu pilkava muigega.

„Ah siis mina olen see loll?“ küsis Andres uuesti.

„Seda tead ise paremini kui mina,“ sähvab Pearu.

„Küsin sinult veel kord: kas võtad kraavil tammi eest või ei?“ ähvardab Andres.

„Sinul pole sellega midagi pistmist,“ vastab Pearu ja teeb asja eemale nihkuda, sest Andrese hää ja tegumood ajavad talle nagu hirmu peale. „Kruav on minu ja tamm on minu,

ainult vesi on sinu. Ära lase oma vett minu kruavi, see pole mul midagi paisutada.“

„Ei võta sina ise kraavil tammi eest, siis löön mina ta minema ja lasen vee jooksmas,“ ütles Andres nüüd. „Oma karjasmaad ei luba ma leotada. Võid kaevata minu peale kui tahad.“

Ütles ja läks kähku kodu poole.

Pearu kutsus suilise põllult, et seda kraavile kaasa võtta – abiks ja tunnistajaks, kui Andres tõepoolest peaks tahtma tammi lõhkuma hakata.

Andres ei astunud kodus tuppa sissegi, kahmas ainult kirve kaenla alla ja viskas labida selga, nõnda tormas ta mööda väljamäge alla, tossav piip suus.

Seda nähes polnud ka Pearul enam aega, joostes pistis ta kurja koha poole, suiline kannul. Pearu tahtis enne naabrit tammile saada. Aga sedasama püüdis ka Andres ja nõnda läksid mõlemad, niipalju kui jalad võtsid.

Mehed jõudsid mõlemalt poolt peaaegu samal ajal piirikraavile ja nende jahmatus oli ühesuguselt suur. Vahe oli siiski olemas: Andres pistis laia suuga naerma, nii et piip hambust porri kukkus, kuna Pearu suure häälega vandus:

„Kes, kurat, seda on teind!“

„Mitte kurat, kallid naaber, vaid jumal ise: tema ei võind sinu verist ülekohut sallida ja lasi veel endal tammi lõhkuda,“ vastas Andres naabri vandumisele.

„Küll ma sinule ja su jumalale näitan,“ ähvardas Pearu. „Saadana silmamunad!“

A. H. Tammsaare “Tõde ja õigus” I osa (1981), lk 109–111.

4.1.3. Tööleht nr 1

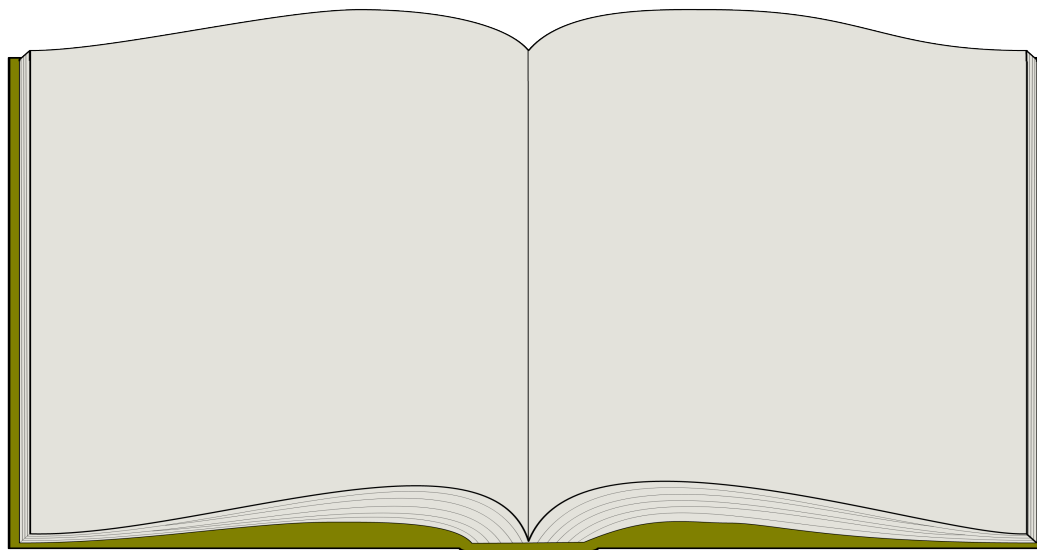
1. Sulle on esitatud kolmest eri teosest võetud tegelaskõne katkendid. Kuidas sa iseloomustaksid neid tegelasi? Kui vana ta on? Kas ta on mees või naine? Kus ta elab? Milline on tema haridus? Millega ta tegeleb?

1	2	3
<i>Säh, võta oma püksid, aja uadetele jalga, las kõnnivad tões ja õiguses, minul põle neid tarvis, minul pole nii suurt p...etagust, sest minul põle uateid!</i>	<i>Teie tahate vist minema opetajaherra palvele? Tulge teine kord. Opetajaherral pole täna aeka.</i>	<i>Su omlett on tagurlik! Kui ma üldse kunagi mingit faking omletti süön, siis ainult seda, mida tehakse saates “Kaunimaks köögis”!</i>

Mille põhjal sa oma otsuse tegid? Millised keelejooned sinu arvamust kõige rohkem mõjutasid?

2. Kirjuta raamatulehekülgedele mõtted, mis sul tekstikatke keelekasutuse kohta tekkisid. Enda arvates olulisem kirjuta suuremalt. Mõtle näiteks järgmistele küsimustele:

- Millised keelejooned sinu arvates tekstis stilistiliselt esile tõusevad?
- Kuidas erineb jutustaja tekst tegelaskõnest?
- Millise atmosfääri keelekasutus loob?

3. Täida tabel Andrese ja Pearu keelekasutuse kohta. Märgi tabelisse kõik kirjakeelest erinevad keelendid, mis meeste kõnes esinevad. Ühe sõna eri käändeis vorme ei ole vaja mitu korda kirjutada. Kui mõni murdeline keelend esineb mitu korda, siis märgi esinemiste arv selle sõna järele.

ANDRES	PEARU

4. Vasta ülesande number kolm põhjal küsimustele.

- 1) Kuidas lähevad kokku meeste keelekasutus ning nende haridus, elukoht, tegevusala ja teose sündmuste toimumise aeg?

- 2) Kumma kõnes esineb rohkem murdepärasusi? Millest see võiks tingitud olla?

- 3) Millisele murdele tegelaskõnes esinevad jooned omased on? Milliste keelejoonte põhjal sa seda otsustasid?

- 4) Millised sõnad esinevad kahe mehe kõnepruugis erikujuliselt? Näiteks ühe mehe kõnes esineb sõna murdeliselt, kuid teise kõnes kirjakeelselt.

- 5) Kuidas aitab keelekasutus luua naabritevahelist vastandust?

- 6) Tõlgenda väidet, et Pearu on sõnaväanaja. Mõtle nii otsese kui ka kaudse tähenduse peale.

- 7) “Tõde ja õigust” peetakse realistlikuks romaaniks. Kuidas toetab seda väidet teose keelekasutus?

5. Loe läbi katkend Tammsaare esseest “Keelest ja luulest” (1915) ja tema “Avalikust kirjast kirjanik A. H. Tammsaarele”² (1927) ning vasta tekstide põhjal küsimustele.

Õige suure enesepettusena tundub ka arvamine, nagu tähendaks iseäralist keele rikastust see, kui olevate sõnade asemele vastava tähendusega võõrad või murdesõnad tuuakse, mis endist aimet ei süvenda, laienda ega varjunda. Muidu oleks keele rikastamine üsna kerge asi: õpi meie üksikuid murdeid tundma, lisa nendele “Vanast kandlest” ja “Setu lauludest”³ saadud sõnad juurde ning töö oleks toimes. (...) G.-Ridala armastab murdesõnu ja luuletamise eel loeb ta nähtavaste ikka nende tagavara läbi ning tuletab mõnusamad soome keelest meelde. Eespool tõime tema töö tagajärgedest mõne näituse. Mind need näitused ei rõõmusta. Põhjus on üsna lihtne: lugege “Vana kannelt” või “Setu laulusid”, küllap te siis märkate, kui nukker-vaene, ühekülgne ja pealiskaudne sealne aimate-ilm on! Juba see asjaolu, et meil lauljatena ainult naised esinevad, kes oma kodutarest kaugemale ei pääsenud ja kelle vaimu- ja hingeilma väärdumata selle tingimisega kokkukõlavalt pidi arenema, paneb mõtlema ja mitte lootusrikkaid oletusi hellitama. Nõndasama võiksid ka tänapäev tarvitusel olevad murdesõnad vaimu- ja hingeilma kujutamise süvendamises, laiendamises, peenendamises ja arendamises vaevalt iseäranis suuri varaallikaid pakkuda: murdesõnad on enamaste harimata ja arenemata maarahva omad.

A. H. Tammsaare “Keelest ja luulest”. “Kogutud teosed” 16. köide (1988), lk 241

On nimelt leitud, et just ebakorrektsus on see, mis sagedasti elustab niihästi inimese näo kui ka stiili. Sellepärast olevat nii arusaadav, miks just need prantsuse kirjanikud (Molière 17., Saint-Simon 18. ja Balzac 19. aastasajal), kes valdavad ülimal määral elavat sõna ja kelle sule all muutub kõik elavaks, mis nad aga iganes puutuvad, jah siit olevat arusaadav, miks just nemad on pidanud kannatama kõige raskemaid etteheiteid stiili suhtes. Samuti nagu näiteks Shakespeare ja Dostojevskigi. Need mehed mõistsid nähtavasti, et stiili puhtus lunastatakse olgu romaanis, näitelaval või kujutavas kunstis enamasti ikka elukülluse, elu mitmekesisuse piiramisega. Stiilitreialid näevad kirjanduses eelkõige ulainimese õilsat ajaviidet, mitte aga vägevat elutuiksoont. Selles tuiksoones poleks aga nagu eraldi stiili olemaski, vaid tema sünnib alles teose hinge- ja vaimuilma ja neid väljendava keele vastavusest, kokkukõlast. Aga mis tähendab niisugusel korral ütlus: nõrk raamat ja klassikaline stiil? See ei tähendaks midagi, vaid oleks ainult liig suur kirjaoskus, millest raske aru saada.

A. H. Tammsaare “Avalik kiri kirjanik A. H. Tammsaarele”. “Kogutud teosed” 17. köide (1990), lk 284.

² Avaliku kirja kirjutas Tammsaare peale “Tõe ja õiguse” I osa ilmunist. Kirja eesmärk oli vastata vastuolulisele retseptsioonile, mis kiitis teose stiili, ent pidas kompositsiooni kehvaks ja leidis, et raamatul puudub kandev idee.

³ “Vana kannel” ja “Setukeste laulud” (Tammsaarel “Setu laulud”) on rahvalaulukogud, mille on välja andnud Jakob Hurt.

1) Milline oli Tammsaare suhtumine murdekeelde ja selle kõnelejausesse? Miks?

2) Kuidas suhtus Tammsaare murde ilukirjanduslikku kasutamisse? Miks?

3) Mida tähendab Tammsaare väide, et ebakorrektsus elustab inimese näo ja stiili?

4) Kuidas sünnib Tammsaare arvates stiil, mis kujutab eluküllust ja mitmekesisust?

5) Mis võis õigustada Tammsaare jaoks murdekõne kasutamist “Tõe ja õiguse” I osas?

6. Täida A. H. Tammsaare kohta lühike tabel.

Sünniaeg	
Päritolu (sünnikoht, lapsepõlvkodu, vanemad ja nende sünnikoht)	
Haridus	
Käsitletud teose kirjutamise aeg	

www.kirjandusarhiiv.net

Milliselt murdealalt on A. H. Tammsaare pärit? Kuidas on päritolu mõjutanud “Tõe ja õiguse” I osas kajastuvat murdepuuki? Abistava materjalina võid kasutada Eesti Keele Instituudi murdekaarti: <http://eki.ee/murded/fonoteek/index.php?leht=2>.

7. Kas sa nõustud (N) või ei (E)? Ole valmis oma arvamust põhjendama.

Väide	Nõustud (N) / ei nõustu (E)
1) Tammsaare püüdis peensusteni jäljendada tegelikku murret.	
2) Murde kasutamise tingib soov anda realistlikult edasi 19. sajandi teise poole inimeste keelepuuki.	
3) Murdekasutuse üheks eesmärgiks “Tõe ja õiguse” I osas on näidata murdekõnelejaid kui rumalaid inimesi.	
4) Murdeline tegelaskõne on Oru ja Mäe vastanduse toetamise teenistuses.	
5) “Tõe ja õiguse” I osas võib leida mitmeid idamurdele omaseid jooni.	
6) Tammsaare jaoks oli oluline teose sisu ja vormi kooskõla.	
7) Murdekasutus on kooskõlas teose sündmuste aja, koha ja üldise õhustikuga.	
8) Murdekasutus ei ole seotud Tammsaare päritoluga.	

8. Kirjuta naabrimeeste vaidlus ümber nii, et tekst annaks edasi 21. sajandi linnaõhustikku.

4.2. Jan Kausi miniatuur kui postmodernistlik uudisteparoodia

4.2.1. Õpetajakonspekt

Jan Kausi “Miniatuurid” on 2009. aastal ilmunud lühikeste proosapalade kogu. Neid võib nimetada miniatuurideks, laastudeks või kohati isegi proosaluuletusteks. Kogu on jagatud viieks osaks: “Linnad”, “Muuseumid”, “Ekraanid”, “Minu inimesed” ja “Eesti”. Siinse käsitluse aluseks on valitud pealkirjastamata miniatuur kogu kolmandast osast “Ekraanid”. “Ekraanid” keskendub infoühiskonnale ja tänapäeva meediale ehk sellele, mida ekraanidelt näha ja kuulda võib. Piret Viires (2006: 78–79) toob välja, et “ülima postmodernismi” näiteks võib pidada tekste, kus avalduvad tekstisisesed postmodernismi tunnused; mis kujutavad postmodernset maailma ning on kirjutatud postmodernses Eesti ühiskonnas. Jan Kausi miniatuuri võib sellest lähtuvalt pidada üheks nn “ülima postmodernismi” näiteks.

Tekstis leidub nii tekstisiseseid postmodernismi tunnuseid kui ka pilt postmodernsest ühiskonnast. Miniatuur on kirjutatud teleuudiste paroodiana ning matkib uudistesaaate formaati, objektiivsust ja emotsioonitust, kuigi tegelike uudistega võrreldes on tekst võimendatult napolisõnaline ja ükskõikne. Teksti keelekasutus loob mulje osavõtmatust negatiivsete sündmuste kuhjamisest ja pakub iroonilise pilgu meedia kujundatud reaalsusest, millele on omane info üleküllus, aja kokkusurutus ja pidev kiirus. Osavõtmatu hirmsate sündmuste loetlemine annab aimu sügavuse ja tähenduse madalast hindamisest. Näiteks lause “C-s kukkus kokku pilvelõhkuja või kool, andmed erinevad.” (Kaus 2009: 41) esitatakse täiesti lakooniliselt. Täpsustus on esitatud vaid komaga eraldatud vahemärkusena, justkui poleks vahet, mis täpselt juhtus. Suure hulga negatiivsete uudiste järel esitatakse vaid üks naeruväärne, absurdi kalduv positiivne sündmus, milles kajastub ka eneseleostav iroonia. Lause alguses nenditakse, et uudis pakutakse “väikeseks lõpukergenduseks” (Kaus 2009: 41). Seejuures on viimasele uudisele pühendatud lause teksti kõige pikem. Tekst on katkendlik ja eklektiline. Negatiivsete uudiste kuhjades muutuvad laused lühemaks. Teksti esimese poole laused on täislaused, seejärel muutuvad laused elliptiliseks ning tempo kiireneb.

Kõik nimed on esitatud tähestikulises järjekorras suurtähtedena, rõhutades ükskõiksust, osavõtmatus ja anonüümsust. See on lihtsalt steriilne rida sündmusi anonüümsetes paikades.

Teisalt võib miniatuuri vaadelda ka kui inimese mälopilti kuulnud uudistest, kus negatiivsed uudislõigud sulavad ühte.

Siinse stiilikäsitluse puhul on keskmes postmodernismile omased tekstisisesed tunnused ning teksti vaatlemine võrdlevalt uudistesaaatega. Töölehtedel rakendatakse klassikalise stiilianalüüsi, transformatiivse tekstianalüüsi ning rühmitusestilistika meetodeid.

Ülesanne üks on sissejuhatav ülesanne, mille eesmärk on õpilasi teksti lugemiseks ette valmistada. Ülesanne palub õpilastel sõnapilve põhjal ennustada, millist teksti õige pea lugema asutakse. Sõnapilves esiletõusvad sõnad, nagu “pomm”, “autopomm”, “plahvatas”, “täna”, “üleujutus”, “ebatavaliselt”, “põleng” ja “kukkus”, võivad tekitada mulje, justkui oleks tegemist negatiivse uudisega. Sõnapilve koostamiseks on kasutatud rakendust WordItOut (www.worditout.com).

Ülesanne kaks keskendub esmastele lugemiselamustele ning rakendab Michael Burke’i pakutud lugeja vastuvõtule orienteeritud meetodit (vt peatükk 2.3.3). Õpilased peavad esmalt panema kirja mõtted ja tunded, mida tekst tekitas, ning seejärel analüüsima, millised keelelised vahendid just selliste tunnete ja mõtete tekkimisse panustasid.

Alternatiivselt võib ülesande number kaks asemel rakendada ühislugemise meetodit (vt peatükk 2.3.3), kus teksti loetakse rida haaval (ülejäanud teksti paberilehega kattes) ning pannakse kirja, millised mõtted ja tunded iga uue rea avanedes tekkisid. Lugemine võib toimuda valjult ning iga õpilane täidab samal ajal n-ö protokollis tekkinud mõtetest ja tunnetest. Hiljem tuleks protokolle analüüsida ja vaadelda, kas kogu klassi puhul oli vastuvõtus midagi sarnast (nt tekkis mingis kindlas tekstikohas paljudel sarnane emotsioon) ning kuidas keelejooned emotsioonide tekkimist tingisid.

Ülesanne kolm on klassikaline keeleanalüüsil põhinev stilivaatlus. Tekstist lähtuvalt on valitud kaksteist küsimust Geoffrey Leechi ja Michael Shorti stiilianalüüsi kontrollnimekirjast (vt peatükk 2.3.1).

Miniatuuri sõnavara on küllaltki lihtne, ent leidub mõningaid võõrsõnu, nagu “atentaat”, “traditsiooniline”, “filantroop” ja “misantroop”. Sõnakasutus on ametlik ja pigem kirjeldav kui hinnanguline. Nimed esinevad tekstis suurtäheliste lühenditena, rõhutades osavõtmatust ning anonüümsust. Adjektiive on miniatuuris vähe: “tugev”, “külm”, “kuum”, “traditsiooniline”, “verine”, “ebaõnnestunud”, “väikene” ja “suurim”. Need iseloomustavad toimunud sündmusi ja on negatiivsed või neutraalsed. Suurem osa verbidest väljendab elutute asjade ja nähtuste tegevusi. Seejuures jätavad laused mulje, nagu juhtuksid sündmused iseeneslikult ja keegi pole süüdi: “pomm plahvatas”, “pilvelõhkuja kukkus kokku”, “andmed erinevad”, “rahutused algasid”, “hotell põles” ja “lapsed surid”. Kui verb väljendabki inimeste tegevusi, siis on see esitatud umbisikulises tegumoes: “tapeti minister”, “ehitati televiisoripult”. Määrsõnadest esineb kõige enam ajamäärsõna “täna”, lisaks hulgamäärsõna “sari” ja ajamäärsõna “enne”.

Teksti esimeses pooles on suurem osa lauseid lühikesed väitlauseid. Esineb kaks liitlauseid, mis murravad teksti rütmi. Miniatuuri teises pooles muutuvad laused elliptiliseks, koosnedes vaid kohamäärusest ja sellele järgnevast alusest (mõnel puhul ka umbisikulises tegumoes öeldis ja sihtis või kohamäärus): “L: pomm.”, “T: põleng.”. Teksti lõpulause on taas pikem. Lausete pikkus muudab teksti rütmi ning lühikesed elliptilised laused loovad tunde kuhjuvatest, kuid üsna anonüümsetest sündmustest.

Miniatuurist võib leida ebatavaliselt ühendatud sõnapaare, nagu “verine ilutulestik”, “traditsioonilised rahutused”. Lisaks on tekstis mitmeid kordusi (“ebatavaliselt”, “pomm”, “sari sarimõrvareid”), alliteratsiooni (“tabas tugev torm”, “E-s on ebatavaliselt külm”, “plahvatas pomm”) ning sõnamängu (“filantroop vangi, misantroop vabadusse”).

Tekst ei moodusta omavahel seotud narratiivi, vaid lihtsalt loetleb sündmusi. Laused on seotud sarnast struktuuri kasutades. Ainus tekstisisene viide eelnenud lausetele esineb viimases lauses, kus irooniliselt mainitakse, et järgnev on “väikeseks lõpukergenduseks”.

Jutustaja suhtumine kirjutatusse on osavõtmatu. Seda väljendavad näiteks nimede asemel kasutatud suurtähelised lühendid, elliptilised laused, hinnangut väljendavate sõnade ning lausetevaheliste seoste puudumine.

Ülesanne on küllaltki pikk, mistõttu võib küsimused jaotada klassi õpilaste vahel ära, nii et paar-kolm õpilast tegelevad ühe-kahe küsimusega. Hilisema klassiarutelu käigus tuleks aga kindlasti kõik küsimused ühiselt üle vaadata ning näiteid tuua.

Ülesanne neli vaatleb tekstis esinevaid postmodernismile omaseid tunnuseid. Miniatuuris avalduvad tekstisisesed postmodernismile omased tunnused ning lisaks kujutab see postmodernset ühiskonda. Kogu teksti võib vaadelda kui uudistesaate paroodiat. See on eklektiline, killustatud jada sündmusi, kus lausete vahel ei ole siduvaid sõnu ega otseseid viiteid (ainult viimases lauses). Miniatuuris väljendub iroonia: eriti viimases lauses, kus tuuakse “väikeseks lõpukergenduseks” välja absurdne ja tähtsusetu uudis. Osavõtmatu väljendus, anonüümsust rõhutav nimede esitamine ja hirmsate sündmuste kuhjamine viitab keerulise ja olulise madalale hindamisele. Kogu tekstist õhkub skeptilisust kaasaegse ühiskonna suhtes. Elliptilised laused viitavad kiirusele ja aja puudusele. Metatasandil väljendab tekst postmodernses infoühiskonnas valitsevat meedia võimu.

Ülesanne viis käsitleb teksti sisu ja vormi kooskõla. Õpilastel tuleb kirjeldada, millisena esitab tekst seda, kuidas meedia tänapäeva maailma kujutab, ning tuua välja, millised keelelised vahendid seda kujutlust toetavad. Kausi tekst annab edasi seda, kuidas meedia loetleb osavõtmatult negatiivseid sündmusi, need toimuvad justkui iseenesest mõnes anonüümses paigas tundmatute inimestega, infot on tohutult, see on killustunud, aeg on kokkusurutud ning palju tähtsust omistatakse absurdset mõttetutele sündmustele. Keelelistest vahenditest toetavad sellist kujutluspilti suurtähelised lühendid, umbisikuline tegumood, elutute asjade/nähtuste esitamine lauses alusena ning elliptilised laused.

Ülesandes kuus tuleb õpilastel kasutada oma loomingulisust, et kirjutada lause “L: pomm.” ümber eri stiilides. Eesmärk on tajuda, kuidas üht sõnumit on võimalik edastada väga mitmel eri viisil ja kuidas keeleliste vahendite teisendamine muudab ka lause tonaalsust.

Ülesanne seitse käsitleb võrdlevalt tegelikku uudistesaadet ning Kausi miniatuuri. Õpilased peavad tooma välja, mis on ühist ja mis erinevat žanri paroodial ning uudistesaatel. Ühistunnusteks võiksid olla objektiivsuse taotlus, emotsioonitus ja osavõtmatus. Tegelikud uudistesaated on detailirohkemad (välja on toodud konkreetsed

kohanimed ja tegijad). Uudiste järjestus võib osutuda küllaltki sarnaseks: lõpus esitatakse üks väikese uudisväärtusega positiivne lugu.

Telekanalite uudistesaadet on erinevad ning seetõttu võib eri saadetega võrdlemine tuua erinevaid tähelepanekuid. Seega võiks klassi jaotada rühmadeks, mis jälgivad kindlal kokkulepitud kuupäeval vastavalt ETV, Kanal 2 ja TV 3 uudiseid.

Ülesanne kaheksa palub õpilastel võrdlust kasutades käsitletu kokku võtta, et iseloomustada Jan Kausi stiili.

Ülesanne üheksa on Kausi stiili jäljendamist nõudev loovülesanne, kus tuleb kirjutada ühest oma päevast. Ette on antud sõnad, mida tuleb kindlasti kasutada. Stiili matkimise puhul on oluline, et õpilased tajuksid Kausi miniatuuri kõige silmapaistvamaid erijooni (suurtähelised lühendid, elliptilised laused, osavõtmatus, iseeneslikud sündmused, negatiivsele keskendumine, kordused) ning oskaksid neid loominguliselt kasutada.

4.2.2. Pealkirjata miniatuur

A-s plahvatas täna pomm. B-s plahvatas täna autopomm. C-s kukkus kokku pilvelõhkuja või kool, andmed erinevad. D-s tabas ebatavaliselt tugev torm. E-s on ebatavaliselt külm. F-is on ebatavaliselt kuum. G-s algasid traditsioonilised rahutused, mis lõppesid verise ilutulestikuga. H viibis täna kaose vallas. I-s tegutseb sari sarimõrvareid. J-s kukkus alla lennuk. K-s põles hotell. L: pomm. M: autopomm restoranis. N: ebaõnnestunud läbirääkimised, hukkunuid 2. O: tapeti minister. P: atentaat lavastajale. R: filantroop vangi, misantroop vabadusse. S: üleujutus. T: põleng. U: üleujutus ja põleng. V: surid kõik bussis olnud lapsed.

Ning väikeseks lõpukergenduseks (enne sporti): W-s ehitati maailma suurim martsipanist televiisoripult.

Jan Kausi kogust "Miniatuurid" (2009), lk 41.

4.2.3. Tööleht nr 2

1. Sulle on esitatud sõnapilv tekstist, mida sa kohe lugema hakkad. Mida tihedamini sõnad tekstis esinevad, seda suuremalt on neid kujutatud. Ennusta, millise tekstiga on tegemist. Millest see tekst räägib? Kas tekst kannab pigem negatiivset või positiivset emotsiooni? Mis tundub teksti puhul ebaharilik? Millises žanris tekstiga on tegemist?

www.worditout.com

Minu ennustus _____

2. Pane kirja mõtted ja tunded, mis teksti esmasel lugemisel tekkisid. Püüa analüüsida, millised keelelised võtted neid mõtteid ja tundeid tekitasid.

3. Analüüsi küsimustele toetudes pealkirjastamata miniatuuri keelekasutust.

- 1) Kas sõnavara on lihtne või keeruline, ametlik või argine, kirjeldav või hinnanguline?
- 2) Kuidas on tekstis kasutatud nimesid?
- 3) Kas adjektiive esineb palju? Mida adjektiivid iseloomustavad? Kas need on pigem positiivsed või negatiivsed?
- 4) Kas verbid viitavad liigutustele, kõneaktidele, psühholoogilistele seisunditele, tegevustele, tajule, ettekujutusele vms?
- 5) Kui palju esineb määrsõnu? Kas need näitavad viisi, kohta, aega vm?
- 6) Kas autor kasutab väitlauseid, küsilauseid, hüüdlauseid, elliptilisi lauseid? Milline on eri tüüpi lausete funktsioon?
- 7) Kas laused on keerulised või lihtsad, pikad või lühikesed?
- 8) Kas tekstis esineb kordusi?
- 9) Kas tekstis esineb alliteratsiooni või assonantsi?
- 10) Kas tekstis esineb ilmselgeid kõrvalekaldeid keele tavakasutusest?
- 11) Kuidas on teksti laused omavahel seotud? Kuidas tähenduseseosed tekstis tekivad?
- 12) Milline on jutustaja suhtumine kirjutatusse? Kuidas see keeleliselt väljendub?

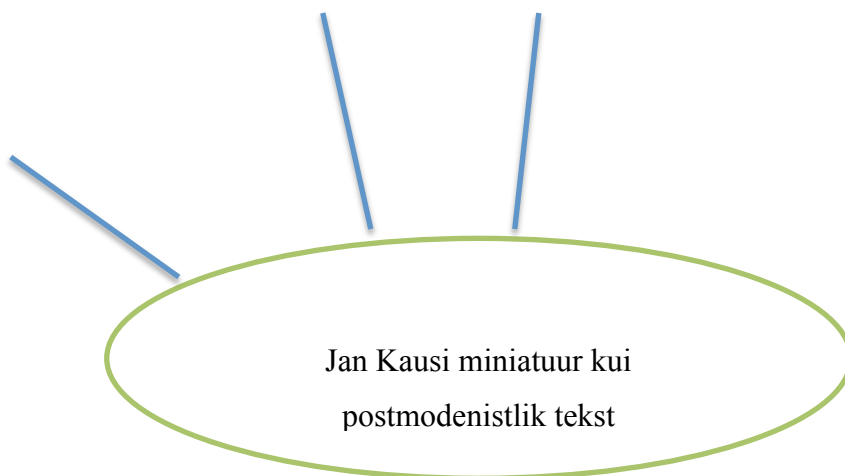
4. Tutvu postmodernistliku kirjanduse tunnustega ning too välja, millised postmodernismile omased tunnused Jan Kausi miniatuuris avalduvad. Iga tunnuse kohta too näide tekstist. Lisa ise mõistekaardile “kiiri” juurde.

Postmodernistlikku esteetikat on iseloomustab laenamine erinevatest tekstidest ja stiilidest. Postmodernistlikud teosed on eklektilised ja fragmentaarsed, kasutatakse võtteid, nagu pastišš, paroodia, kollaaž ja iroonia. Lisaks on postmodernistlikule kirjandusele omane žanripiiride ähmastumine ja kadumine, kõrge ja madala kultuuri vahelise erinevuse kadumine, allusioonid teistele kultuuritekstidele, sügavuse, tähenduse, originaalsuse ja autentsuse madal hindamine või eitamine, intertekstuaalsus, skeptitsism ning autoripositsiooni teisenemine.

Lisaks tekstisisestele tunnustele kajastub postmodernistlikus teoses ka postmodernne ühiskond. Postmodernne ühiskond on infoühiskond, kus meedial (televisioon, reklaam,

ajakirjandus, internet) on väga suur roll. Ühiskond on globaliseerunud ning kõrgtehnoloogia ja arvutite kasutamisel on väga suur tähtsus. Puuduvad suured narratiivid ja universaalsed tõed, eksisteerib tõdede paljus, ambivalentsus ja killustatus. Iseloomulik on aja kokkusurutus ja pidev kiirus.

Piret Viirese doktoritöö “Postmodernism eesti kirjanduskultuuris” (2006) järgi, lk 12–13, 23–28, 34, 76–81.

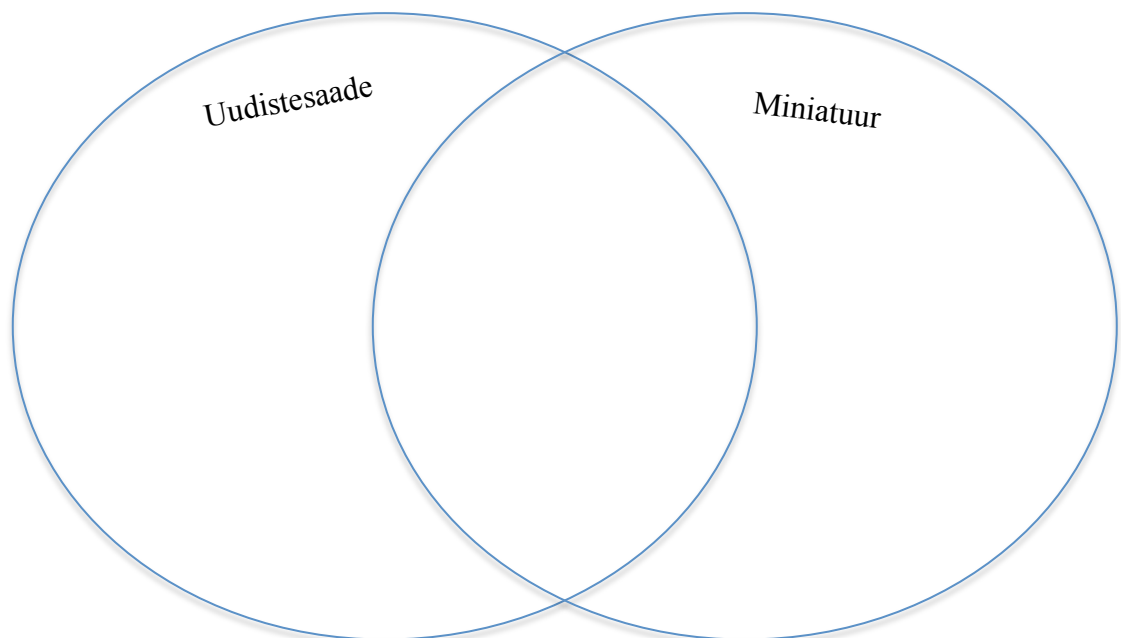
5. Millisena esitab miniatuur seda, kuidas meedia tänapäeva maailma kujutab?

Kuidas aitavad seda toetada teksti keelelised vahendid? Toetu ülesande nr 3 analüüsile.

6. Kirjuta miniatuurist võetud lause “L: pomm.” ümber eri stiilides. Lisa esialgsele lausele stiili iseloomustav sõna. Sa võid julgelt lausesse sõnu lisada, kuid sisu peab jääma samaks.

	L: pomm.
salapäraselt	
romantiliselt	
süüdistavalt	

7. Vali üks uudistesaaade ning pane kirja kõlanud uudislõikude juhtlaused. Võrdle Jan Kausi miniatuuri tegeliku uudistesaaatega. Mis on sarnane? Mis on erinev? Jälgi näiteks järgmisi aspekte: uudiste järjestus, sisu, lausepikkus, info detailsus, nimede kasutamine, kujundlikud väljendid, kirjutaja või diktori suhtumine kirjutatusse/räägitusse, emotsionaalsus.

8. Kirjuta üks võrdlus (“See on nagu ...”), mis iseloomustab Jan Kausi miniatuuri stiili. Ole valmis oma võrdlust põhjendama.

9. Kirjuta miniatuuri stiili matkides oma päevast. See võib olla ka väljamõeldis, kuid sa pead kasutama järgmisi sõnu: *selfie*, nuusutama, uni, ebatõenäoline, telefon, hommik, nägema. Sõnu võib käänata ja pöörata.

4.3. Aaviklike mõjutustega isikupärane stiil Reed Morni novellis “Prints”

4.3.1. Õpetajakonspekt

Reed Morni novell “Prints” on ilmunud 1929. aastal ajakirjas Looming. Novelli keskmes on mees nimega Naatus Adrat ehk Prints, kes on oma sarmiga paljudele naistele väga sümpaatne. Mees julges avalikult kuulutada, et “inimesel olgu kohustused kõigepäält iseenda vastu” (Morn 2009: 8), ning ta pisteti poliitilistel põhjustel vangi. Vanglas anti talle luba igal kuul kaks kirja saata ning end üksildasena tundes otsustas ta seda teha. Saadetud kirjad jäid aga vastuseta. Seejärel asutus temaga kirjavahetusse kaks naist: vanglaülevaataja noor tütar Dorothea ehk Do ning elurõõmus maanaine Silva ehk Li. Naatus tundis, et ta võib vaid vaimsest huvitatud Dole pakkuda õide puhkemiseks vajalikku tuge, kuid neiu tegi hoopis enesetapu. Liga lubas mees kohtuda ja talle lapse kinkida. Kui Prints vanglast välja sai, käis ta küll korra Li juures metsatalus, kuid ei avalikustanud oma isikut. Vanglaüksinduse ja hirmu seljatanud, uskus ta taas, et “elu on vaja nautida vabalt ning kohustusita” (Morn 2009: 40). Li jäi aga metsatalu üksi ning leidis tröösti oma ustavalt koeralt nimega Prints.

Rutt Hinrikus on nentunud, et Morni loomingu keskseks küsimuseks on, kuidas peaks inimene kasutama oma elu (2008: 173). Nii ka novellis “Prints”. Morni jaoks kõrgub üle kõige vabadus, mõistus ja vaimsus. Naatus ja Dorothea on n-ö erandinimesed, kes näevad vabadust vaimsuses, Silva on aga tavainimene, kes otsib tegelikku lähedust ja maisemaid õnnehetki. Vangis olles, üksi ja hirmul, mõtleb Naatuski, et tahab lähedust, kindlust ja tuge. Vabanenud, peab ta aga taas oluliseks elu nautimist kohustuste ja piiranguteta. Ootavale naisele on ustavamaks kaaslaseks koer kui vabadust ihkav ning otsiv mees.

Mornile on omane küllaltki elukauge vaade maailmale, argiprobleemid talle huvi ei paku ning pilk on suunatud inimese siseilma. Oluline on mõistus, vabadus ja vaimsus. Argisest kõrgemat tooni loob ka Morni keelekasutus. Jaan Kärner nimetab Morni teoseid peenestiilseiks (1933: 303). Daniel Palgi nendib, et Morni stiili iseloomustab “raske omapärasus” ja tundmatu otsimine, ning tema arvates on Morni keel “teistega võrreldes tihe ja arenenud” (1930: 109). Maire Liivamets toob novellikogumiku “Andke keisrile mis

keisri ja Jumalale mis Jumala” järelsõnas välja, et Morni keelekasutus võib tänapäeval tunduda võõravõitu ning vajada kohanemisaega (2009: 247). Hinrikus peab Morni stiili iseseisvaks, kuid nendib, et kriitikas jäi see suurema tähelepanuta (2008: 173).

Johannes Aaviku keeleuuendused leidsid 20. sajandi alguses mitmete kirjanike loomingus järjekindlat kasutust. Levinud morfoloogilised uuendused olid näiteks *i*-mitmus, *tet/t*-partitsiip, *lle*-allatiiv ja *nd*-partitsiip. (Hennoste 2014: 102) Nimetatud vorme kohtab ka Morni novellis “Prints”. Näiteks *i*-mitmuse vormidest esinevad siinses tekstikatkes “huulita”, “kammitsais”, “sirgeina”, *t-/tet*-partitsiibi vormidest “stiliseerit”, “tunt”, “sünnitet”, “kasvatet” ning *nd*-partitsiibi vormidest “käind”, “omand”. Lisaks esineb tekstis isikupärast sõnatuletust ja sõnajärge ning Aavikule omast (Aavik 1924, Aavik 1974) *ää* kasutamist *ea* asemel (nt “sää”, “päänahale”). Radikaalsema keeleuuenduse (Hennoste 2014: 101) ilminguid Morni novellis ei avaldu.

Morni sõnajärg on sageli tavatu ja luulekeelne, näiteks “Sellises elutargas arvamuses enda kuulsuse kohta oli Printski, (...)” (Morn 2009: 6) ja “(...), kui polnud habemenuga neist kauem üle käind, (...)” (*Ibid*: 5). Samuti esineb üks verbita lause: “Uhke ta nõtkes keha kõnnak ning suursugused ta kitsaste valgete käte viiped.” (*Ibid*: 6) Mitmed laused algavad sidesõnaga “ning”, tuues stiili teatavat piibellikust.

Morni sõnakasutus on viimistletud ning erilisust otsiv. Tekstile on omased tähendusnüansse rõhutavad tuletised, nagu “pikaninane”, “lainetlused”, “õrnuv”, “vajaline” ja “marutsev”. Esineb võõrsõnu, näiteks “diskreetne”, “irriteerima”, “oreoolis” ja “sugestioon”. Samuti kohtab huvitavat rektsooni (“sõdade ja viletsuste kurnatuna”) ja *des*-lauselühendi väljendust (“temast kõne olles”).

Siinse stiilikäsitlemise keskmeks on valitud Morni novelli aaviklik, kuid isikupärane, intelligentsust ja vaimukõrgust väljendav keel. Ülesanded kõrvutavad novelli keelekasutust Aaviku keeleuuendustega, vaatlevad täpsemalt teksti sõnavara, lauseehitust ja grammatilisi vorme ning nende seost novelli sisuliste taotlustega. Lisaks kõrvutatakse ilukirjanduslikku kirjeldust mitteilukirjanduslikuga. Stiilikäsitlemise aluseks on novellikatkend, kuid sisu ja vormi seoste laiemaks mõistmiseks oleks siiski vajalik terviktekstiga tutvumine.

Ülesanne üks on sissejuhatav-häälestav ülesanne, kus õpilastel tuleb kirjeldada üht

printsii nii, nagu nemad teda ette kujutavad. Tabeli täitmise järel saab võrrelda, kuidas Morni kirjeldus erineb tavapärasest ettekujutusest, milline on üks prints, ja tavapärastest sõnadest-väljenditest, millega üht printsii kirjeldatakse. Morn rõhub Printsii kirjeldamisel harilikule, pisut isegi ilmetule välimusele, kaugemale päritolule, kehvale majanduslikule seisule, kuid heale suhtlusoskusele ja sarmile. Võrdlemise puhul tuleb rõhutada, et novellis on Prints on hüüdnimi, mitte tiitel. Ülesande edasiarendusena saab arutleda selle üle, miks on Morn valinud tegelase nimeks Prints.

Ülesanne kaks keskendub esmasele lugemiskogemusele. Õpilastel tuleb kirja panna keelejooned, mis neile silma hakkasid või tähenduslikud tundusid. Morni keele puhul on oluline märgata tavapäratuid grammatilisi vorme, isikupärast lauseehitust ning nüansirikast sõnakasutust.

Ülesanne kolm vaatleb novelli stiili keeletasandite kaupa. Õpilastel tuleb välja tuua, millised keelelised eripärad esinevad teksti sõnavaras, grammatiliste vormide kasutuses ning lauseehituses. Sõnavara puhul saab välja tuua võõrsõnade (nt “diskreetne”, “irriteerima” ja “sugestioon”) ja tuletiste (nt “pikaninane”, “lainetlused” ja “õrnus”) kasutuse ning grammatiliste vormide puhul *i*-mitmuse (“huulita”, “sirgeina”) *t-/tet*-partitsiibi (“stiliseerit”, “sünnitet”), *nd*-partitsiibi (“käind”, “omand”) ja *e* kasutamise umbisikulise tegumoe minevikus tavapäraselt *a*-tüvelises verbis (“paigutati” > “paigutati”). Fonoloogilistest tunnustest esineb *ää* kasutamine *ea* asemel (“päänahale”, “hää”). Lauseehituses paistavad silma tavapäratu, pisut lüürlisem sõnajärg, sidesõna “ning” kasutamine lause alguses ja üks verbita lause.

Ülesanne neli käsitleb teksti sisu ja vormi seost. Õpilastele on esitatud väide, mis aitab tõlgendada seda, kuidas on seotud teksti keelekasutus ja sisu. Morni jaoks oli väga oluline vabadus, mõistus ja vaimsus. Igapäevased probleemid talle huvi ei pakkunud ning võib järeldada, et erilisust, intelligentsust ja mõtestatust püüdis saavutada ka Morni peen ja läbimõeldud keelekasutus.

Ülesanne viis paigutab Morni novelli keelekasutuse Aaviku keeleuuenduse taustale. Morn ei ole rakendanud radikaalseid uuendusi, kuid paljude eriliste keelenähtuste taga võib märgata Aaviku mõju. Ülesandes on esitatud tekst keeleuuenduse olemuse ja Aaviku

tegevuse koha ning loetletud kolmteist uuendust. Õpilastel palutakse leida, milliseid uuendusi Morn on rakendanud (koos näidetega), millised on kasutusel tänapäeva kirjakeeles ja millised ei esine novellis ega kirjakeeles. Ülesanne eeldab, et õpilased rakendavad keeleteoreetilisi teadmisi. Tabelis 6 on esitatud viienda ülesande vastused.

Novellis “Prints” esinevad keeleuuendused (lisa iga uuenduse juurde ka näide või näited novellist)	Tänapäeva kirjakeeles esinevad uuendused	Uuendused, mis ei esine novellis ega tänapäeva kirjakeeles
-nud asemel -nd (käind, omand) ää ea asemel (hää, sääl) i-mitmus (huulita, sirgeina) tud asemel -tet või -t (stiliseerit, sünnitet) -tetakse, -teti (paiguteti)	lühike ülivõrre lühike sisseütlev i-mitmus vokaallõpuline osastav	ü asemel y kavva, syvva kaua ja süüa asemel -n pro -s i-minevik -le asemel -lle

Tabel 6. Ülesande number viis vastused.

Ülesandes kuus tuleb novelli esimene lõik kirjutada ümber võimalikult aaviklikus keeles ehk rakendada kõiki võimalikke ülesandes viis esitatud keeleuuendusi. Ülesande eesmärk on praktikas ära tunda grammatilisi vorme, mille puhul saab rakendada pakutud keeleuuendusi. Kõiki võimalikke uuendusi kasutav tekst näeb välja nii:

*Teda **hyyti** Printsiks. Selle nime all **tunnustid** teda sõbrad kui vaenlased. Ning neid oli tal peaaegu võrdselt. Kui ta algupära ei tunt ning esimene pilk ta **isikun** midagi isepärast ei avastand – oli **igayks** selle nimetusega nõus. Ning naised hellitlesid teda lemmikuna ning pole **yhtki** nende seas, kes **polnd/pold/polnud** **temalle** võidetav*

Seitsmes ülesanne toetub ülesandele number kuus. Õpilastel tuleb võrrelda aaviklikult kirjutatud teksti ja Morni teksti ning vastata küsimustele selle kohta, miks ei ole Morn rakendanud rohkemaid Aaviku uuendusi ja kuidas mõjutavad lisatud uuenduslikud vormid teksti stiili ja tonaalsust.

Lisatud vormid muudavad teksti veelgi eripärasemaks. Tähelepanu koondub keelele ning peenetundeliselt intelligentse stiili taotlemise asemel tõuseb esile rõhutatult teistsugune keel, mis lugejale keeruline ja harjumatu võib tunduda. Samuti kaotab novelli keelekasutus isikupära, manifesteerides pigem keeleuuendust kui individuaalset stiili.

Kontrasti loomise eesmärgil võib paluda õpilastel kirjutada sama lõigu ka tänapäevases kirjakeeles ning vaadelda, kuidas see muudab lõigu stiili.

Ülesanne kaheksa võrdleb ilukirjanduslikku ja mitteilukirjanduslikku iseloomustust. Novellikatkendit kõrvutatakse ühe õpilase iseloomustusega Tallinna Reaalkooli aastaraamatust. Õpilastel tuleb tuua välja, millised on ilukirjandusliku ja mitteilukirjandusliku kirjelduse sarnasused ja erinevused. Mõlemad tekstid kirjeldavad nii inimese iseloomu, välimust, päritolu kui ka suhteid teistega. Ilukirjanduslik kirjeldus on märgatavalt pikem ja põhjalikum, avades detailirohkelt iga nimetatud aspekti. Mitteilukirjanduslik kirjeldus toob välja vaid reljeefsemad jooned. Näiteks Prints'i välimuse kohta tuuakse välja, et tal oli “ovaalne nägu”, “pikaninane profiil”, “huulita” suu, juustes “stiliseerit lainetlused”, “silmad helesinised kui õrnud taevast” ja “riietus oli häa”. Gunnari kohta mainitakse vaid, et tema “suurepärase jumega” näost võib iga päev leida naeratuse. Novelli keelekasutus on peen, tõsine ja viimistletud. Õpilase iseloomustus taotleb aga humoorikust, sõnakasutus on familiaarne ja argine (“muhe linnastunud maamees”, “lahedaim sportlane”). Ühe sarnasusena võib tuua välja iseloomustava hüüdnime kasutamise: Naatust hüüti Printsiks ning Gunnari nimena on toodud välja Gunnar “Ustav” Kaev.

Ülesanne üheksa on loovülesanne, kus tuleb Prints'i kohta kirjutada aastaraamatu iseloomustus. Õpilastele tasub välja tuua Prints'i pärisnimi (Naatus Adrat), et neil oleks lihtsam näidist järgida.

4.3.2. Katkend Reed Morni novellist “Prints”

Teda hüüti Printsiks. Selle nime all tunnustasid teda sõbrad kui vaenlased. Ning neid oli tal peaaegu võrdselt. Kuigi ta algupära ei tunt ning esimene pilk ta isikus midagi isepärast ei avastand – oli igaüks selle nimetusega nõus. Ning naised hellitlesid teda lemmikuna, ning pole ühtki nende seas, kes polnud temale võidetav.

Ning mis oli selles võõrsilt saabunud nii imetlusväärselt kütkestavat? Ta nägu ei omand mingit vallutavat sarmi. See oli harilik ovaalne, profiil pisut pikaninane. Ta otsaesine polnud kõrge ega vaimukas. Vastuoksi sisendas see mõtte, nagu elaks vaim säääl ahtas kodus õige kammitsais. Ta suu oli liiga väike ning peaaegu huulita, ning tas ei leidund midagi, mis kuulutaks võitvat kirge. Ta kulmud ja ripsmed olid luitund värvi nagu juuksedki, mis kasvasid kangekaelselt sirgeina. Vaid siis, kui polnud habemenuga neist kauem üle käind, tõmbusid nad pesemise järel kohevile päänahale, moodustades mingit stiliseerit lainetlused. Ta silmad aga olid sügaval kulmude all ning värv neis oli muutlik. Nad olid helesinised kui õrnud taivas, ent neil võis olla ka marutseva mere tumedust. Ent ühteviisi vaatas neist mehisus, kindlus, avar vaimuilm; ta tore ning uhke, ent ühtlasi hell ning õrn hing. Kui vahest, temast kõne olles, kuuldus mõnelt: no millega võlub see Prints? vastas küsiteldav: räägi temaga, õpi nägema ta sarmi ning otsusta siis. Ning küsija nende sõnade järgi toimides, suurenes Printsi poolehoidjate leer taas liikme võrra.

Võib olla, et see oli lihtne sugestioon: kord keegi vaimukas inimene leidis temas midagi – ning kõik need, kes ise laisad ning vaimutud, hõiskasid sellele kaasa, küsimata ning oskamata ise otsustada. Nii püsib mõnigi vilets sajandite oreoolis ning mõndagi toredat ümbritseb julm ja jõle kuulsus, mida iga sajand taas suurendab. Sellises elutargas arvamuses enda kuulsuse kohta oli Printsiki, ent kõikide hellitus oli ometigi vajaline ta võimuahnele minale, ning siit põlvnes ta nõrkus igaühes oletada enda vastu vaimustust ning õrnust.

Kasvult oli Prints peaaegu keskmine, ent sirge, tugev, paindlik. Uhke ta nõtkes keha kõnnak ning suursugused ta kitsaste valgete käte viiped. Ta riietus oli hää ning korralik, sest ta ei võind kogunisti mitte sallida lohakalt riietat inimest. Ta esinemine oli diskreetne ning väärikas.

Ta naeratuses oli nii palju poisikest, nii palju lugupidamist oma kaaskõneleja vastu, et see tõmbus enamasti võimsa sümpaatiaga tema poole. Ning naised lausused pärast kõnelust temaga: “Mu Jumal, teda hakka ju kohe armastama!”

Ta oli tulnud kuskilt eemalt, küll oma maa liige, ent kaugel väljarännanute vanemate sünnitist ning kasvatet. Nüüd olid vanemad surnud, ta ise tulnud nende kodumaale tagasi sõdade ning viletsuste kurnatuna, ent ka pisukese huviga: näha oma esivanemate kodumaad! Ent seegi nende kodumaa polnud enam endine. Kõik see pilt, mille loond ta sest maast geograafia õpiraamatu kaudu koolis ning vanemate kehvist kujutustist, osutus hoopis teiseks. Ning Prints saabus sinna ka ise peaaegu kehvana, ainsaks soovitajaks ta meeldiva isiku sarm. Ta kehvas aga ei annud end talle palju tunda, sest ta elas uue testamendi lindude ning liiliate muretut elu, veeretades homse päeva saatuse kaenlasse. Lahutas käsi ning tänas saatust, et pole liikuvat ega liikumatut vara ta samme takistamas, et ta süda kui jalad on ühteviisi kerged teda ühest maast teise kandma.

Ent seesama Prints, kelle muretus ühesid irriteeris ning teisi vaimustas – ta oli neidsinaseid, kellesse suhtuti ikka äärmiselt –, keda ei ehtind need ootava naise unistusprints'i jooned, ent kes oli ometi veel tugevama võluga – see Prints paigutati vangi, Kaarnatorni, poliitilise süüalusena.

Reed Morni novellikogumikust “Andke keisrile mis keisri ja Jumalale mis Jumala” (2009), lk 5–7.

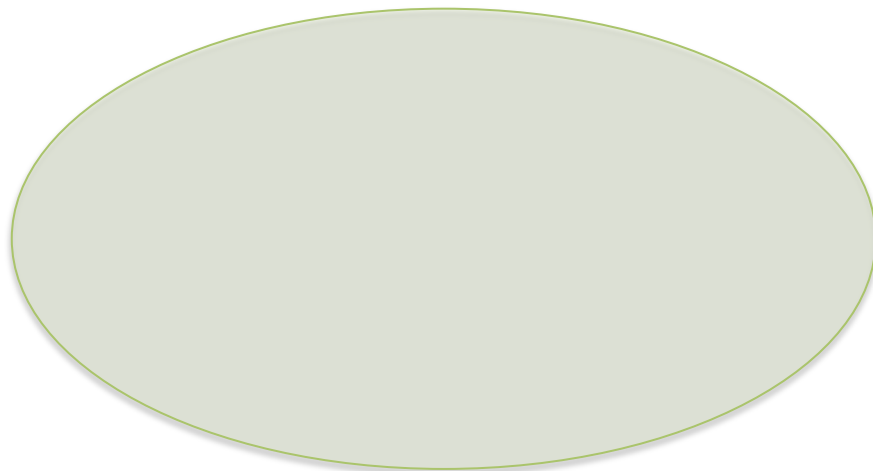
4.3.3. Tööleht nr 3

1. Täida tabel selle koha, milline on sinu arvates üks prints.

	Sinu ettekujutus ühest printsist
VÄLIMUS	
ISELOOM	
PÄRITOLU	

Võrdle enda kasutatud sõnu ja väljendeid novellis kasutatud sõnade ja väljenditega. Kuidas erineb sinu ettekujutus novellis kirjeldatust?

2. Kirjuta ovaali sisse stilistilised võtted, mis tunduvad sulle teksti esimese lugemise järel olulised või silmatorkavad.

3. Milliseid keelelised eripärad tekstis esinevad? Too iga keeletasandi kohta ka näiteid.

SÕNAVARA <i>võõrsõnad, tuletised, harva esinevad sõnad</i>
GRAMMATILISED VORMID <i>kirjakeelest erinevad vormid</i>
LAUSEEHITUS <i>sõnajärg, sidesõnade positsioon lauses</i>

4. Rutt Hinrikus on nentunud, et Reed Morni loomingu keskseks küsimuseks on, kuidas peaks inimene kasutama oma elu. Morni jaoks kõrgub üle kõige vabadus, mõistus ja vaimsus. Talle on omane küllaltki elukaage vaade maailmale. Argine talle huvi paku ning pilk on suunatud inimese siseilma.

Tõlgenda selle väite taustal, kuidas on seotud novelli sisu ja keelekasutus.

5. Loe Johannes Aaviku keeleuuenduse kohta ning täida tabel.

20. sajandi alguses hoogustus eesti keele arendamine sooviga muuta see moodsa kultuurkeelee nõuetele vastavaks. Eesti kirjakeele kiire, mitmekülgse ja tulemusliku arengu perioodi üldnimetuseks sai keeleuuendus. Keeleuuenduse eestvedajaks oli Johannes Aavik, kes tõi eesti keelde hulgaliselt sõnu murretest, soome keelest ja teistest võõrkeeltest, moodustas tuletisi ja lõi kunstlikult uusi tüvesid, rikastas grammatikat ja pakkus stiilinõuandeid. Ta nägi keelt kui mõtete väljendamise vahendit ning pidas keele puhul väga oluliseks selle esteetilist mõju. Aaviku uuendusi kasutasid meelsasti mitmed kirjanikud.

Reet Kasik "Stahli mantlipärijad. Eesti keele uurimise lugu", lk 93–94.

Sulle on esitatud kolmteist keeleuuendust, mille Aavik välja pakkus. Tutvu keeleuuendustega ning täida tabel.

- 1) *ü* asemel *y*
- 2) *-nud* asemel *-nd* (näiteks *lugend*)
- 3) *-tud* asemel *-t* või *-tet* (*loet, kirjutet*)
- 4) *-tatakse, -tati* jne asemel *-tetakse, -teti* (*kirjuteti*)
- 5) *-le* asemel *-lle* (*tuhandelle*)
- 6) vokaallõpuline osastav (*sõpru, õunu, lehti*)
- 7) *i*-mitmus (*sügavais, niisuguseist, suuris*)
- 8) lühike sisseütlev (*unne, porri, pessa*)
- 9) *i*-minevik (*kirjutin, nad kirjutid*)
- 10) *-n* pro *-s* (*suuren metsan jalutaden*)
- 11) *kavva, syvva* pro *kaua, süüa*
- 12) *ää ea* asemel sõnades nagu *sääl, pää, pääl*, aga *hea* ja *seadus*
- 13) lühike ülivõrre (*kõige kaunim = kauneim*)

Johannes Aaviku raamatute “Keeleuuenduse ja õigekeelsuse põhimõtted” (1924) ja “Keeleuuenduse äärmised võimalused” (1974) järgi

Novellis “Prints” esinevad keeleuuendused (lisa iga uuenduse juurde ka näide või näited novellist)	Tänapäeva kirjakeeles esinevad uuendused	Uuendused, mis ei esine novellis ega tänapäeva kirjakeeles

6. Kirjuta novelli esimene lõik ümber võimalikult aaviklikus keeles.

7. Võrdle Reed Morni teksti ning aaviklikult kirjutatud teksti.

Kuidas muutis suurem hulk aaviklikke uuendusi teksti stiili? _____

Miks ei rakendanud Morn sinu arvates rohkem Aaviku pakutud uuendusi?

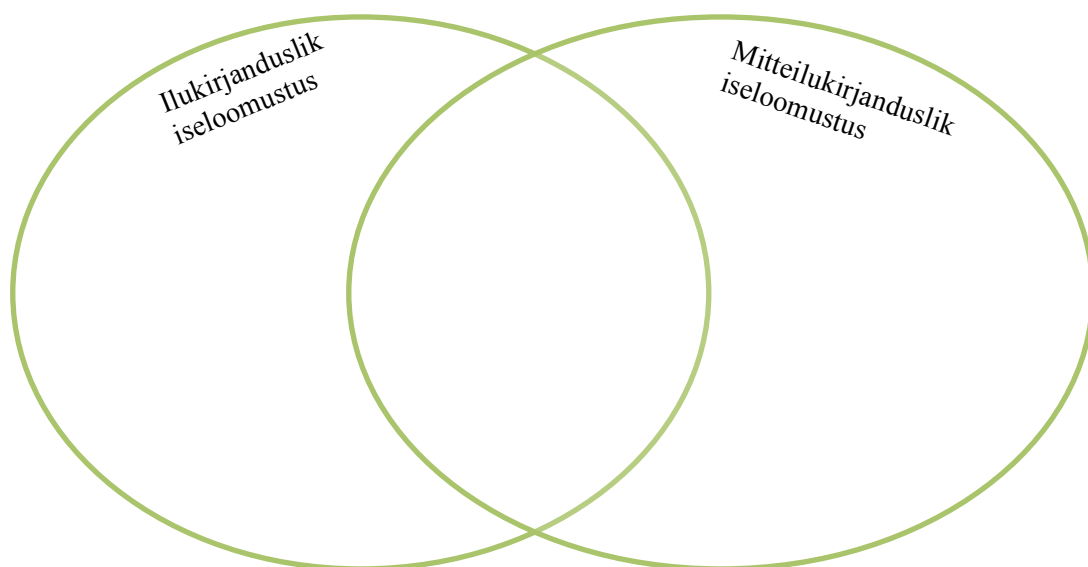
8. Sulle on esitatud ühe õpilase iseloomustus⁴ Tallinna Reaalkooli aastaraamatust. Iseloomustuse on kirjutanud kaasõpilased. Võrdle õpilase iseloomustust katkendiga Reed Morni novellist. Kuidas erineb ilukirjanduslik tegelase iseloomustus aastaraamatu iseloomustusest?

Gunnar “Ustav” Kaev

Kõigi sõber ja tüdrukute südameid vallutav muhe linnastunud maamees. Pole päeva, kus ei leiaks Gunnari suurepärase jumega näolt naeratust. Klassi meeskonnavaim ja Hiiumaa lähedaim sportlane. Aastal 2025: maailmakuulus kirurg, kel pühapäevahobiks lehmakasvatamine.

Postitus “Iseloomustused” Tallinna Reaalkooli ajaveebist (2008)

⁴ Õpilase ees- ja perekonnanimi muudetud.

9. Kirjuta Printsist aastaraamatu iseloomustus.

4.4. Muinasjutult laenatud võtted Mehis Heinsaare miniatuuris “Müstiline õnn”

4.4.1. Õpetajakonspekt

Mehis Heinsaare miniatuur “Müstiline õnn” on kogu “Ebatavaline ja ähvardav loodus” (2010) avalugu. See on pilt mehest, kes istub kaevus ning on loodusega ühte kasvanult lihtsalt rahul ja õnnelik. Lugeja juhatakse mehe juurde, ent ühtki sündmust ei toimu, ühtki vastust ei anta. On lihtsalt kaev, mees ja õnn. Heinsaare lühiproosat on peetud muinasjutuliseks (Ross 2011, Koff 2014) ning maagilis-realistlikuks (Org 2007: 523, Ling 2013). Johanna Ross leiab, et Heinsaar loob muinasjutulise maailma, kus ilusaid ja olulisi asju käsitletakse südamlilikult või isegi naivistlikult (2011). Indrek Koff toob välja, et Heinsaar on kirjutanud mitmeid pärismuinasjutu ilukirjanduslikke variante. Ta esitab näitena novelli “Jõu tagasitulek” kogumikust “Ülikond”, mis Jüri Parijõe muinasjutukogus “Külaliste leib ja teisi eesti muinasjutte” esineb pealkirjaga “Mehe pärisõnn”. (Koff 2014) Ka miniatuuri “Müstiline õnn” tausttekstina võib näha Parijõe muinasjuttu kogust “Külaliste leib ja teisi eesti muinasjutte”. Muinasjutus “Kaevust saadud õnn” tõmbavad peremees ja sulane kaevust välja poisi, kes annab neile tänutäheks võluesemed, mis töö lihtsaks teevad ning rikkuse ja õnne majja toovad. Kaht teksti seovad nii õnnega seotud kaevu motiiv kui ka keelekasutus ja vormelid.

Andrus Org (2012) on toonud välja, et Heinsaare maagilisele realismile on omane kõnekujundi, kõnekäänu, metafoori või idioomi teksti tasandil reaalseks muutmine. Heinsaar võtab mõne kujundi või idioomi ning muudab selle tekstis n-ö lihaks. Nii võib vaadelda ka Parijõe muinasjutu ja Heinsaare miniatuuri seost. Heinsaar võtab muinasjutu pealkirja “Kaevust saadud õnn” ning muudab selle oma miniatuuris sõna-sõnaliseks kujutluseks. Kaevus istub mees, kes on seal oma õnne leidnud. Muinasjutus on õnn aga kaudselt kaevust leitud.

Nii Andrus Org kui ka Kaisa Ling selgitavad, et Heinsaare tekstides on jutustaja keelekasutusele omane ebatavalise esitamine tavalisena (Org 2007: 524, Ling 2013: 29–30). Ka miniatuuris “Müstiline õnn” esitatakse kummastavat vestelises laadis, loomulikult

ja rahulikult.

Parijõe muinasjutt algab sündmuspäiga geograafilise määratlusega: “Ahavere mäe all talu õues (...)” (Parijõgi: 10). Nii ka Heinsaare novellis, kus esmalt paigutatakse sündmus reaalsesse geograafilisse ruumi: “Kärstna ja Tõrva vahele jääva maantee kõrval (...)” (Heinsaar 2010: 9). Mõlema teksti puhul võib sellise alguse taustana näha soovi lugejat veenda loo tõelisuses: selline koht on olemas, järelikut on ka kirjeldatud seik või sündmus aset leidnud. Heinsaare kirjeldus on aga märgatavalt täpsem, seega on detailsuse taotlus ja veenmissoov võimendatud ning kohati isegi paroodiline. Sarnane on ka lugude lõpp, mis astub suhtlusesse käesoleva hetke ning loo kuulaja/lugejaga. Parijõgi lõpetab oma loo järgmiselt: “Aga kuhu need saharauad ja see kirves pärast said, seda ei tea keegi.” (2012: 10). Heinsaar läheb sammu kaugemale ning toob sisse minajutustaja: “Olles talle sedavõrd lähedale jõudnud, ei oskagi ma enam öelda muud. Ja see teeb nõutuks. Kuidas see mees sinna kaevu sattus? Ja mida ta mõtleb? Ja kas ta on olnud seal juba aastaid? Ma ei tea seda. Aga nii see on.” (2010: 9) Viimane lause püüab veel korra lugejat veenda ning nendib, et sellist pilti võib seal tõesti näha.

Ross (2011) toob välja, et kogumiku “Ebatavaline ja ähvardav loodus” keelekasutuses võib leida laenamismänge ning irooniat. On ju kogumiku pealkirigi laenatud teiselt teoselt. Samuti osutab ta arvulisele täpsusele, mis muinasjutule sarnaselt Heinsaare keelekasutuses esineb. Miniatuuris “Müstiline õnn” tuuakse välja järgmised täpsed osutused: “kahesaja meetri pärast” ja “kilomeeter maad edasi”.

Siinse käsitluse keskmes on Heinsaare miniatuuri võrdlemine teiste žanritega. Esmalt kõrvutatakse seda Parijõe muinasjutuga ning seejärel turismibrošüüriga.

Ülesanne üks on sissejuhatav ülesanne, mis palub õpilastel tuua välja mõtted ja seosed, mis tulevad neil pähe seoses sõnadega “õnn” ja “kaev”.

Ülesanded kaks, kolm ja neli vaatlevad võrdlevalt Heinsaare miniatuuri ning muinasjuttu “Kaevust saadud õnn”. Tabelis esitatud küsimused juhivad tähelepanu aspektidele, millele kahe teksti võrdlemisel võiks keskenduda.

Esimene küsimus vaatleb tekstide pealkirju. Heinsaare novelli pealkiri “Müstiline õnn” annab edasi kaevus istuva mehe õnne olemust sellisena, nagu ta jutustajale ja lugejale võiks

paista – salapärase, arusaamatu, müstiline. Ei tea, millal mees sinna jõudis, ei tea, millest ta mõtleb, aga ta on õnnelik. Muinasjutu pealkiri viitab teksti sündmustikule: mehed said kaevust esemed, mis töö hõlpsaks tegid ja rikkuse majja tõid.

Teine küsimus keskendub tekstides esinevatele geograafilistele osutustele. Geograafiliste osutuse esinemist võib vaadelda kui võtet, millega suurendatakse tekstide usutavust. Heinsaare miniatuuris on esitatud täpne kirjeldus, kuidas kujutatud paika jõuda. Kasutatud on tegelikkuses eksisteerivad kohti, Kärstna ja Tõrva, mida eraldab teineteisest umbes 18-kilomeetrine maantee. Seega kõlab kirjeldus usutavalt. Lisaks on autor kasutanud täpseid numbrilisi viiteid, nagu “kahesaja meetri pärast” ja “kilomeeter maad edasi”. Muinasjutt algab samuti geograafilise osutusega. Sündmused algasid Ahavere mäe kõrval ning tekstis mainitakse ka Ärina mõisa. Needki on tegelikkuses olemasolevad paigad.

Kolmas küsimus analüüsib tekstide sõnavara. Miniatuuri sõnavara võib pidada pisut lihtsamaks kui muinasjutu oma, sest viimases esineb vanamoelisi ja põllumajandusega seotud sõnu, mis võivad õpilaste jaoks keerulised olla, näiteks “ikaldus”, “viljasaak”, “salv”, “sahapuu”, “kündma”, “põld” jne. Heinsaare miniatuuris esineb aga hulganisti loodusega seotud sõnavara: “kuusik”, “sammaldunud”, “õitsev”, “oksaharud”, “kärbsed” jne. Mõlema teksti sõnavara võib siiski pidada küllaltki lihtsaks.

Neljas küsimus keskendub võtetele, millega tekstid lugeja jaoks usutavamaks on muudetud. Nendeks on konkreetset geograafilised osutused ja lõpuvormelid, mis seovad teksti selle lugemise või kuulmise hetkega. Lisaks on Heinsaar lisanud *mina*-vormi, mis annab juurde isikliku kogemuse mõju.

Tabeli viiendasse lahtrisse tuleb õpilastel kirjutada üks võrdlus või metafoor, mis võtaks kokku teksti sisu. Võimalusi on kindlasti mitmeid, kuid Heinsaare miniatuuri puhul võib suunaks olla loodus ja rahulolu. Seega näiteks: õnn on loodusega ühte kasvamine, õnn on rahulolu või õnn on harmoonia. Muinasjutu puhul on õnn seotud rikkusega: õnn on rikkus, õnn on raha, õnn on heaolu.

Neljandas ülesandes tuleb tabel uuesti üle vaadata ning tuua välja sarnasused ja erinevused. Lisaks peavad õpilased vastama kahele küsimusele: millised stilistilised võtted Heinsaare miniatuuri muinasjutu sarnaseks muudavad ning kuidas on seotud muinasjutu

pealkiri ja miniatuuri sisu. Muinasjutu sarnaseks muudavad miniatuuri eelkõige selle algus ja lõpp: Parijõega sarnaselt kasutatud vormelid ja geograafilised osutused. Kui Parijõe puhul võib näha, et tegemist on imemuinasjutuga, kus on kasutusel võlusesemed ning hea võidab kurja, siis Heinsaare puhul on siiski tegemist miniatuuriga, mis annab edasi vaid üht kummalist pilti, kasutades mõningaid eesti muinasjutule omaseid stiilivõtteid.

Ülesanded kaks, kolm ja neli võib läbi viia ka rühmatööna, kus kaks rühma liiget täidavad tabeli ühe teksti kohta ning kaks rühma liiget teise kohta.

Viies ülesanne on loovülesanne, mis toob käsitlusse sisse mitteilukirjandusliku tekstiga võrdlemise. Õpilastel palutakse Heinsaare miniatuur kirjutada ümber turismibrošüürina. Ülesande puhul oluline, et õpilased paneksid rõhku teksti funktsioonile. Kui ilukirjandusteos on n-ö teksti pärast, millel võib olla ka meelelahutuslik funktsioon, siis turismibrošüür kannab suuresti reklaami ja info edastamise eesmärki. Seda lugeval inimesel peab tekkima huvi kirjeldatava koha vastu, mistõttu võib kasutada palju omadussõnu, hüüdlauseid ja pöördumisi. Kui tekst on kirjutatud, tuleks ilukirjandusliku ja mitteilukirjandusliku teksti erinevused välja tuua.

4.4.2. Mehis Heinsaare miniatuur “Müstiline õnn”

Kärstna ja Tõrva vahele jääva maantee kõrval on vana heinamaa. Sealt otse üle minnes tuleb kaheksa meetri pärast talu, mille taga algab noor kuusik. Kui läbi metsa kilomeeter maad edasi kõndida, jõuab suurele ristikuvälule. Välu keskel torkab varsti silma üksik, mahajäetud kaev. Kaev on sügav, kuid selles pole enam ammu vett. Kaevu põhjas sammaldunud kivide kuhilal kükitab mees. Tal on seljas kollane aurikumustriga flanellsärk ning jalas pruunid viigipüksid. Käes hoiab ta õitsvat vahtraoksa. Kui uurida mehe nägu lähemalt, võib märgata, et viibib kesk vaikset, rahulikku õnne. Oksaharude vahelt vaatab mees kaevuseina või midagi muud. Ta pea ümber sumisevad kevadised kärbsed.

Olles talle sedavõrd lähedale jõudnud, ei oskagi ma enam öelda muud. Ja see teeb nõutuks. Kuidas see mees sinna kaevu sattus? Ja mida ta mõtleb? Ja kas ta on olnud seal juba aastaid? Ma ei tea seda. Aga nii see on.

Mehis Heinsaare kogumikust “Ebatavaline ja ähvardav loodus” (2010), lk 9.

4.4.3. Jüri Parijõe muinasjutt “Kaevust saadud õnn”

Ahaveri mäe all talu õues on sügav kaev. Korra hakkas peremees kaevu sügavust mõõtma. Võttis pika lati ja laskis selle kaevu – ei lattu ulatu põhja. Võttis siis pika kõie, sidus selle lati otsa ja laskis uuesti kaevu – nüüd ulatus küll põhja. Hakkas aga mees latti välja tõmbama, tõusis kaevu põhjast suur kohin, vesi kees ja vulises. Ja lattu oli nii raske, et kuidagi ei jaksanud teda kaevust välja tõmmata. Kutsus peremees sulase appi. Tõmbavad siis kahekesi, tõmbavad – tuleb... juba lattu veepinnal. Nüüd näevad mehed, et lattu otsas ripub poisike, üsna väike, aga nii raske, et annab kahekesi tõsta. Mehed kohkuvad esiteks, tahavad lattu kaevu tagasi lasta, aga poisike hakkab härdasti paluma, et ärgu lastagu teda kaevu tagasi, vaid päästetagu ära. Küllap tema meestele vaeva tasub.

Mehed tõmbavad poisi kaevust välja, kohe vaikib kaevus vee sulin ja kohin. Poiss võtab põuest raudsahad, annab need peremehele ja ütleb: “Pane need sahapuu otsa ja mine kündma!” Siis võtab kirve, annab selle sulasele ja lausub: “Sellega hakka puutööd tegema!” Mehed vaatavad saadud asju ega pane tähelegi, kui poisike kaevu juurest kaob.

Teisel päeval paneb peremees saadud saharauad sahapuu otsa ja hakkab kündma. Töö läheb nii kergesti, et lust näha, ei ole hobusel vaeva ega mehel raske. Ja mulla teevad need saharauad nii kobedaks, et seeme hakkab kohe idanema. Sügisel sai mees põldudel nii hea saagi, nagu veel kunagi polnud saanud: salved olid kuhjaga täis. Nii õnnestus mehel nüüd iga aasta viljasaak; mõne aastaga sai ta ka jõukaks meheks.

Sulane hakkas oma kirvega puutööd tegema. Mis tööle aga käe külge pani, see korda läks. Võttis enese sulasest lahti ja hakkas omaette elama. Ehtas endale maja ja sai jõukaks meheks. Ei teatud kellelgi nii head tööõnne olevat kui temal.

Pikapeale sai Ärina mõisahärra asjust teada. Kurjal härral oli kade meel teiste õnnest, kutsus mehed mõisa ja võttis nende kaevust saadud asjad ära. Siis laskis oma põlde künda nende saharauadega ja andis õnnikirve oma puusepa kätte, et tema töid teeks. Aga saharauad ei teinud härra põldu kobedaks ega õnnistanud tema viljasaaki. Mõisapõldudel ikaldus vili täiesti ja sügisel jäid salved tühjaks. Õnnikirvega ei olnud mõisa puusepal midagi peale hakata. Mis ta selle kirvega tegema hakkas, see raisku läks.

Nüüd vihastas härra, laskis mehed mõisa tuua ja pani nad keldrisse kinni – miks asjadel tema käes õnne ei ole! Aga õõsi tuli see kaevupoisike – seesama, kes need asjad andis, – päästis mehed keldrist, tõi tagasi saharauad ja kirve. Samal ööl jäi härra haigeks ega julgenud enam neid asju tahta. Mehed elasid õnnelikult ja jõukalt kuni surmani. Aga kuhu need saharauad ja see kirves pärast said, seda ei tea keegi.

Jüri Parijõe kogumikust “Külaliste leib ja teisi eesti muinasjutte” (2012), lk 10.

4.4.4. Tööleht nr 4

1. Pane kirja mõtted ja seosed, mis sul tekivad sõnadega “õnn” ja “kaev”.

2. Loe Mehis Heinsaare miniatuuri “Müstiline õnn” ja täida tabeli esimene veerg.

Mis on teksti pealkiri ja kuidas seda tõlgendada?		
Millistele geograafilistele paikadele on tekstis osutatud? Kas need eksisteerivad päriselt?		
Kas teksti sõnavara on lihtne või keeruline? Kas esineb palju mõne kindla valdkonnaga seotud sõnavara?		
Milliseid võtteid on teksti autor kasutanud, et seda lugeja jaoks usutavamaks muuta?		
Kirjuta üks õnne kohta käiv metafoor või võrdlus (“Õnn on..”), mis võtab teksti sisu kokku.		

3. Loe Jüri Parijõe muinasjuttu “Kaevust saadud õnn” ning täida tabeli teine veerg.

4. Võrdle täidetud tabeli põhjal kahe teksti keelekasutust ja stiili. Too välja sarnasused ja erinevused.

SARNASUSED

ERINEVUSED

Millised võtted miniatuuris “Müstiline õnn” muudavad selle stilistiliselt muinasjutu sarnaseks?

Kuidas on seotud Parijõe muinasjutu pealkiri ning Heinsaare miniatuuri sisu?

5. Kirjuta Heinsaare miniatuur ümber turismibrošüürina. Mõtle teksti funktsioonile.

4.5. Arvo Valtoni novell “Päike” ning teadvuse vool

4.5.1. Õpetajakonspekt

Arvo Valtoni novell “Päike” ilmus 1975. aastal ajakirjas Noorus ning 1978. aastal valimikus “Mustamäe armastus”. Novell kujutab pildikest suvehommikust. Bussi ootav tüdruk joonistab liivale päikese ja mõtleb omi mõtteid. Peagi istub tema juurde pingile keskealine meesterahvas, kes püüab päikese joonistamises näha sügavamat mõtet, seda romantiseerida, päikese kritseldamise ning päikese olemuse ja vajaduse üle filosofeerida. Ta jagab oma mõtteid, kuid tüdruk ei taha kuulata ega vastata. Tüdruk tüdineb mehe heietustest ja ajab jalaga joonistatud päikese laiali. Tuleb buss ning mõlemad lähevad peale.

Novell kujutab argisituatsiooni, kus kohtuvad noor ja vana, loomulik ja vormitud, intuitsioon ja mõistus, mõeldud mõtted ja väljaõeldud sõnad. Tüdruk mõtleb hüplikult käega katsutavast, sellest, mida ta näeb ja teab, ja ei ütle sõnagi. Mees aga jagab intelligentssesse vormi valatult abstraktseid ning sügavaid mõtteid. Mees ei hooli, kas tüdruk teda kuulab. Tema soovib oma arvamust jagada. Tüdrukut aga häirib arusaamatu seletamine, millel tema arvates liivale kritseldatud päikesega mingit seost ei ole.

Siinses stiilikäsitluses on keskmes Valtoni novellikatkes leiduv modernistlikule kirjandusele omane teadvuse voolu tehnika rakendamine. Teadvuse vool tähendab “tegelase teadvust läbivate mõtete, assotsiatsioonide ja tajukatket üleskirjutamist”, et anda võimalikult täpne pilt tegelase sisemaailmast (Annus 2007: 189). Tekstist leiab nii tüdruku mõttepilte kui ka jutustaja kirjeldusi ning need vahelduvad pidevalt. Käsitluses keskendutakse tüdruku mõtetele, ent juhitakse tähelepanu ka jutustajatekstile. Tüdruk mõtleb asjust, mida ta on oma silmaga näinud ja teab, nagu koolimajja viiv tee ja eilne päikeseloojang, sekka mõni fantaasiakilluke. Ümbritsevatest asjadest mõtlemine ning pikad, hüplikud, komadega eraldatud, ilma sidesõnadeta laused loovad mulje lapselikust siseilmast. Valtoni puhul on küll näha traditsioonilisest lausestruktuurist kõrvalekaldumist, pikki ja hakitud lauseid, ent siiski ei muutu tüdruku mõtete esitamine lugejale liiga kurnavaks või keeruliseks. Ta ei ole mõtteid kuhjanud segamatult, vaid toob sisse jutustaja osutusi.

Esimene ülesanne on häälestav ülesanne, kus õpilased peavad õpetaja loetud katkendile tuginedes arvama, kelle mõtteid edasi antakse. Lugeda võiks novellikatke teise lõigu ning sõna “tüdruk” asendada sõnaga “tema”. Peale arvamist peaksid õpilased olema valmis oma ennustust põhjendama. Sellele, et tegelane on laps, vihjavad nii kirjeldatud tegevuste sisu kui ka pikad ja hakitud laused.

Ülesanne kaks keskendub teadvuse voolu märkamisele. Õpilastel tuleb novellikatkend kirjutada ümber nii, et see kirjeldaks ainult tüdruku tegevusi, mitte tema mõtteid. Novellikatkendis on mõtete edasiandmisel palju suurem osakaal kui tegevustel. Seda vormilist erisust toetab ka teadvuse voolu kujutavate lausete ja tegevusi kirjeldavate lausete pikkuste erinevus. Tegevusi kirjeldavad laused on enamasti lühikesed lihtlaused. Ümberkirjutatud katkend võiks välja näha näiteks nii:

Tüdruk võttis maast kepi ja joonistas liivale rõnga. Tüdruk joonistas rõngale külge kiired. Ta vaatas seda päikest tükk aega ja tahtis midagi muud veel kritseldada. Aga ta ei teinud seda.

Ülesanne kolm eeldab lihtsalt definitsiooni selle kohta, mis on teadvuse vool.

Neljas ja viies ülesanne rakendavad deskriptiivse stilistika meetodit. Selle asemel, et lihtsalt nentida, et teadvuse voolu väljendavad laused on pikad, peavad õpilased lausete sõnade arvu kindlaks tegema ja seda tegevusi väljendavate lausete sõnade arvuga võrdlema. Lühikeste tegevusi väljendavate ning pikkade mõttevoolu edasiandvate lausete kontrast väljendab seda, kuidas väikeseid tegevusi saadab pidev inimese siseilmas toimuv assotsiatsioonide ja mõtete virvarr.

Lisaks tuleb pikad ja hakitud laused muuta traditsioonilisele neutraalsele kirjakeelele sarnasemaks. Tähelepanu tuleks pöörata sellele, et ortograafiline lause väljendaks üht terviklikku mõtet, mitte mitut, laused ei oleks liialt pikad, liitlausetes oleks sidesõnu ning sõnajärg oleks neutraalsem. Sellise ülesande puhul ei ole üht ainuõiget varianti, kuid muudetud laused võiksid olla näiteks järgmised:

- *Võib-olla oli eile või üleeile, aga praegu oli teeperv säbruline ning terade sees olid tema siledad tallajäljed. Liiv ja kõik muu oli olnud enne ning jäljed tegi ta*

kogemata. Kraaviservalt võttis ta hapra kepi ja joonistas täiesti tahtlikult päikese. Joonistatud päikest seal enne ei olnud, mis oli enne vihma, see ei lugenud.

- *Ta vaatas seda päikest tükk aega ja tahtis midagi muud veel kritseldada, näiteks pulkpõisi, et päikesel midagi paista oleks. Siis ta mõtles, et pulkpõiss oleks ta ise ja et peaks bussi ka joonistama: nagu oleks buss juba kohal ja tema läheb sisse. Selle joonistamisega viidaks ta hulga aega ära.*

Kui laused on muudetud, tuleb kirjutada, mitu lauset ühest pikast lausest sai, ning vastata küsimusele, mis stilistiliselt muutus. Pikkade lausete eesmärk on anda edasi tüdruku mõtete voolu, mis on katkematu ja hüplik. Kui pikad laused lühemaks muuta ning tuua sidesõnadega välja osalausevahelised seosed, siis kaob stilistiline hüplikkus ja mõtete pideva voolu mulje ning seega väheneb teksti vormi ja sisu seos. Laused on neutraalsemad ega anna enam nii nüansirikkalt edasi lapse vadistavat mõttevoolu.

Kuues ülesanne on loominguline ülesanne, kus õpilastel endil tuleb kirja panna ühe inimese teadvuse voolu kirjeldav lõik. Pakutud on üks situatsioon, mida tunnistavad erinevad inimesed. Nende tegelaste mõttevoolu tuleb edasi anda Valtoni stiili eeskujuks võttes. Tegelased võiks õpilaste vahel ära jaotada ning jagada õpilased rühmadesse nii, et igas grupis oleks esindatud kõik tegelased. Seejärel saab arutleda, milline oli eri tegelaste teadvuse voolu sisu ning kuidas väljendus nende vanus, iseloom, amet, sugu vm valitud stilistilistes vahendites. Alternatiivina võib rühmadel paluda kokku panna ühise novelli, kus kõigi osalenud tegelaste teadvuse vool on edasi antud.

4.5.2. Katkend Arvo Valtoni novellist “Päike”

Tüdrukul olid kõhnad sääred, päike murdis läbi halli vine ja bussi saabumiseni oli aega. Tüdruk võttis maast kepi ja joonistas liivale rõnga. Eile õhtul oli päike läinud suurena ja erepunasena leppade sisse, paistnud läbi võseriku, uputanud tüvevitsad enesesse, nõnda et nendest punases ainult kõrrekesed järele jäid, allpool ja ülalpool päikest said nad jämeduse tagasi. Eile õhtul oli päike läinud niiviisi looja, et teda oli rõõmus ja valus vaadata. Hommikul oli maa märg, kusagilt kostis lask, aga see ei ehmatanud linde, nad säutsusid edasi. Taevast oli sinakashall, rohi säras, esimesed võililled lihtsalt elasid, aga vahel tundus tüdrukule, et nad tahavad päikest järele teha või kuidagi osatada. Tema läks bussipeatusesse ja kõik püsis ümberringi just nii, nagu tahtis, tüdrukul ei olnud selle kohta mingit valmis ütlemist. Metsatukas seisis puud tihedasti koos, igaüks oma tüvel, väike ooteputka kahe teeharu vahel ei olenenud sellest kuidagi. Tüdruk võis ju midagi uskuda, aga ta poleks näinud, ja ega ta vaadanudki muud kui seda, mida nägi. Suure maantee peal oli sile asfalt, tee, mis viis koolimaja poole oli auklik, iga haru läks ise suunas, selle oli nende kasu ja mõte, ühtsust võis vaid sõnadest leida. Oli tore, et erinevaid kohti on paju, tüdruk on mitmel pool käinud, aga veel parem, et mitmel pool on käimata ja mõndagi seisab ees. Seisab ees ega jookse kuhugi ära ja elu muudkui läheb, ja kui miski on juba ära olnud, siis saab see saatuseks. Ainult imesta, kuidas kõik liigub.

Tüdruk joonistas rõngale külge kiired. Öine vihm oli liiva siledaks pühkinud, peatuses ei olnud enne ainsatki kritseldust. Võib-olla eile oli või üleeile, praegu oli teeperv säbruline, terade sees olid tema siledad tallajäljed, liiv ja kõik muu oli enne olnud, jäljed tegi ta kogemata, kraaviservalt võttis hapra kepi ja päikese joonistas täiesti tahtlikult, joonistatud päikest seal enne ei olnud, mis enne vihma, see ei lugenud. Nüüd oli tema liivakarva päike teiste olemasolevate asjade seas, ühel pool kased ja tammed, teisel pool lepavõserik, kaugel oli mäeküngas, sealt tuli alla asfalttee ja pidi hakkama paistma buss. Teeharude vahel nõos losutas putka, selle seina peale olid kleebitud kinokuulutused, keskel seisis teeviit, perval tüdruk, võililled õitsesid teispool kraavi ja liiva peale oli joonistatud päike, see oli teiste seas nagu pärisasjadki. Tüdruk oli tahtnud midagi ise teha, aga enne joonistamist ta ei teadnud, et teeb päikese. Kritseldas ühe ringi, siis tegi kriipsu külge ja siis vaatas, et sellest võib päike saada, see oli päikese moodi. Mõte oli veel unine ja käsi liikus, aga talle tundus, et see võiks päike olla, ja sellepärast ta tegi teised kiired ka külge, mõni kümme või kaksteist tükki, rohkem ei olnud mõtet liiva peale teha.

Ta vaatas seda päikest tükk aega ja tahtis midagi muud veel kritseldada, näiteks pulkpoisi, et päikesel kedagi paista oleks, siis mõtles, et pulkpoiss oleks ta ise ja peaks bussi ka joonistama, et nagu oleks buss juba kohal ja tema läheb sisse, selle joonistamisega viidaks ta hulga aega ära. Aga ta ei teinud seda, mitte päikese pärast, tal polnud midagi harjunud pildi vastu, seda tundis ta juba lapsest saadik. Asi oli hoopis selles, et joonistatud päikest oleks tulnud pisut parandada, et see saaks niisama säravaks kui taevane, selle poole püüda tasus. Taevast päikest võiks ka parandada, see oli vahva mõte, aga tüdruk oli veel unine, kõiki asju ei jõudnud korraga teha. Kui ta teeks päikese sisse mõned täpid, ei muutuks see sellest ometi eredamaks. Pulkpoisiga oleks lihtsam, ennast ta juba tundis, pirtsakas plika, pulkpoisiks ikka kõlbaks.

4.5.3. Tööleht nr 5

1. Sa kuuled katkendit Arvo Valtoni novellist “Päike”. Katkend kujutab ühe tegelase mõtteid. Püüa ära arvata, kellega tegemist. Pane kirja kõik mõtted, mis sul tegelase kohta tekkisid.

Ma arvan, et see tegelane

2. Kirjuta novellikatkend ümber nii, et see kirjeldab ainult tüdruku tegevusi, mitte tema mõtteid.

Milline on tegevuste kirjeldamise ja mõttekatkete edasiandmise vahekord?

3. Lõpeta lause.

Teadvuse vool on
.....

4. a) Loe kokku, mitu sõna on järgmistes novellikatkendist võetud lausetes. Kirjuta sõnade arv lause järele.

b) Muuda laused traditsioonilisemaks. Lisa sidesõnu, muuda sõnajärge ja vajadusel tee ühest lausest mitu. Näide on ette antud.

c) Kirjuta iga ümberkirjutatud tekstikatke juurde, mitu lauset sa ühest lausest tegid.

1) Teeharude vahel nõos losutas putka, selle seina peale olid kleebitud kinokuulutused, keskel seisis teeviit, pervel tüdruk, võililled õitsesid teispool kraavi ja liiva peale oli joonistatud päike, see oli teiste seas nagu pärisasjadki.

Sõnade arv: 32

Teeharude vahel nõos losutas putka. Selle seina peale olid kleebitud kinokuulutused. Keskel seisis teeviit ja pervel tüdruk. Teispool kraavi õitsesid võililled ja liiva peale oli joonistatud päike. See oli teiste seas nagu pärisasjadki.

Lausete arv: 5

2) Võib-olla eile oli või üleeile, praegu oli teeperv säbruline, terade sees olid tema siledad tallajäljed, liiv ja kõik muu oli enne olnud, jäljed tegi ta kogemata, kraaviservalt võttis hapra kepi ja päikese joonistas täiesti tahtlikult, joonistatud päikest seal enne ei olnud, mis enne vihma, see ei lugenud.

Sõnade arv: _____

Lausete arv: _____

3) Ta vaatas seda päikest tükk aega ja tahtis midagi muud veel kritseldada, näiteks pulkpoisi, et päikesel kedagi paista oleks, siis mõtles, et pulkpoiss oleks ta ise ja peaks bussi ka joonistama, et nagu oleks buss juba kohal ja tema läheb sisse, selle joonistamisega viidaks ta hulga aega ära.

Sõnade arv: _____

Lausete arv: _____

Kuidas toetab novelli lauseehitus tüdruku mõtete lapselikkust?

Kuidas mõjutas lauseehituse muutmine lausete stiili?

5. Vali üks tüdruku tegevust kirjeldav lause ja kirjuta see siia. Kirjuta juurde sõnade arv lauses.

Sõnade arv: _____

Võrdle mõttekatkeid edasiandvate ja tegevusi kirjeldavate lausete pikkust. Milline on lausepikkuste erinevuse stilistiline mõju?

6. Loe situatsiooni ning pane kirja ühe situatsioonis osalenud tegelase teadvuse vool.

On vaikne sügishommik. Linna keskväljakul võib märgata tööle ja kooli ruttavaid inimesi. Äkitselt jookseb väljakule kollases rüüs noormees. Ta karjub kõigest väest ning pöördub paanilisel ilmel möödujate poole. Mehe käes on silt kirjaga “Maailm lõpeb täna!”.

Tegelased

- noor naine, kes kahtlustab, et jättis kodust lahkudes triikraua tööle
- väga armunud noormees, kes pidi keskväljakul kohtuma oma pruudiga
- linnapea, kes on olulisele kohtumisele hiljaks jäänud
- sildiga noormees
- politseinik, kes sildiga noormeest korrale peab kutsuma
- laps, kes jalutab oma emaga ja kellel on sünnipäev

Kokkuvõte

Magistritöö annab teadusliku stilistika lähenemisviisidele, pedagoogilise stilistika põhimõtetele ning olemasolevate stiili käsitlevate materjalide analüüsile toetudes ülevaate võimalustest, kuidas ilukirjanduslikku proosastiili gümnaasiumi kirjandusõpetuses käsitleda. Töös esitatakse viiel ilukirjandusliku proosapalal põhinevad õppematerjalid, mis lähtuvad eesti keele ja kirjanduse ainekava õpitulemustest ning näitlikustavad stiilianalüüsi võimalusi kirjandustunnis.

Esimene peatükk keskendub kirjandusteaduslikule stilistikale. Peatükis antakse ülevaade stilistika eesmärkidest, uurimisobjektist ja kujunemisloost. Keskseks tuuakse välja, et stilistikale on iseloomulik interdistsiplinaarsus, teooriate ja meetodite paljusus ning uurimisobjekti ambivalentsus. Stilistika eesmärk on uurida ilukirjanduslike tekstide stiili viisil, mis avaks teksti keelekasutuse ja funktsiooni seost.

Teises peatükis lähenetakse stilistikale pedagoogilisest vaatepunktist. Tuuakse välja stiilianalüüsi roll kirjandusõpetuses, analüüsiks sobivate tekstide valimise põhimõtted, selgitatakse olulisi aspekte keelevaatlusele järgneva sisulise tõlgenduse puhul ning antakse ülevaade meetoditest, mida stiiliõpetuses rakendada. Pedagoogilise stilistika keskne eesmärk on aidata õpilastel mõista ilukirjandusliku keelekasutuse eripära. Selle saavutamiseks peab õpetaja valima analüüsiks sobivad teksti, mis on lühike ning rikkaliku stiiliga. Keskenduda tuleb mitte ainult teose vormile, vaid ka selle vormi funktsioonile. Lisaks tekstisisesele tasandile peab stiilianalüüsi puhul pidama silmas tekstiväliseid seoseid, nagu näiteks teksti ühiskondlikud osutused, autori taust ja seisukohad, kirjutamisaja keelekasutus ning tekstis väljenduvad võimusuhted. Hoiduda tuleks liigsest lugejakeskusest. Peatükis kirjeldatud meetoditest võib olulisemateks pidada klassikalist

keeleanalüüsil põhinevat stiilivaatlust ning transformatiivset tekstianalüüsi. Lisaks tutvustatakse lugeja vastuvõtule keskenduval meetodeid, kirjanduslike murrete teooriat ja rühmitusestilistika meetodeid.

Kolmas peatükk kirjeldab ja analüüsib olemasolevaid materjale, mida õpetaja saaks ilukirjandusliku stiili käsitlemisel kasutada. Valitud on viis teksti: Märt Väljataga õpik “Kirjandus ja selle liigid”, Arne Merilai, Anneli Saro, Epp Annuse õpik “Poeetika”, Katrin Kerni ja Ilona Võigu õpik “Korras keel, sobiv stiil, selge sõnum”, Leo Villandi käsiraamat “Stiilivaatlusi kirjandustunnis” ning Katriin Valdre magistritöö “Keele ja kirjanduse lõimimine gümnaasiumi stiiliõpetuses”. Materjalide analüüsi tulemusel selgus, et ilukirjandusliku stiili analüüsimiseks leidub küllaltki palju ülesandeid, kuid käsitlused ei keskendu piisavalt teksti vormi ja sisu seotuse tõlgendamisele ning enamasti puuduvad ülesannete eesmärgi avavad metoodilised juhendid. Kõige rohkem näibki olevat vajaka käsitlusest, mis selgitaks meetodite rakendamist, põhjendaks tekstide valikut ning pööraks tähelepanu vormi ja sisu kooskõlale. Ainus õpetajale mõelnud käsiraamat “Stiilivaatlusi kirjandustunnis” on vananenud ega paku ühtegi ülesannet.

Töö kõige mahukama osa moodustavad koostatud õppematerjalid, mis eakohasel viisil rakendavad teadusliku stilistika meetodeid ning lähtuvad pedagoogilise stilistika põhimõtetest. Käsitluste aluseks on gümnaasiumi riikliku õppekavaga taotletavad õpitulemused ning materjalide koostamisel on peetud silmas õpikute ja teiste stiili puudutavate materjalide analüüsi tulemusi.

Analüüsimiseks on valitud viis võimalikult erinevat eesti kirjanike proosapala: katkend A. H. Tammsaare romaanisarja “Tõde ja õigus” I osast, Jan Kausi pealkirjastamata miniatuur kogust “Miniatuurid”, katkend Reed Morni novellist “Prints”, Mehis Heinsaare miniatuur “Müstiline õnn” ning katkend Arvo Valtoni novellist “Päike”. Õppematerjalide loomisel on taotletud, et need aitaksid avada teksti sisu ja vormi seost ning pööraksid rõhku ka tekstivälistele osutustele. Iga käsitlus on kolmeosaline: esmalt esitatakse õpetajakonspekt, seejärel analüüsitav tekst ning viimasena tööleht.

“Tõe ja õiguse” käsitlus keskendub tegelaskõnes leiduvale murdekeelele, realistliku romaani keelekasutuse eripäradele ning keele ja kujutatava ajastu seostele. Jan Kausi

miniatuuri vaadeldakse postmodernistliku uudisteparoodiana, tuuakse välja novellis ilmnevad postmodernismile iseloomulikud tunnused ning kõrvutatakse teksti tegeliku uudistesatega. Reed Morni novelli "Prints" analüüsi keskmes on aaviklike mõjutusega individuaalstiil. Lisaks võrreldakse ilukirjanduslikku ja mitteilukirjanduslikku inimese kirjeldust. Mehis Heinsaare miniatuuri "Müstiline õnn" käsitletakse paralleelselt Jüri Parijõe muinasjutuga "Kaevust saadud õnn" ning turismibrošüüriga. Arvo Valtoni novelli "Päike" puhul on keskmes modernistlik teadvuse voolu tehnika.

Ilukirjandusliku stiili analüüsimine on oluline osa kirjandusõpetusest. See aitab õpilastel tajuda ja väärtustada kirjandusteost kui kunstilist tervikut, mille mille sisu ja vorm on teineteisest lahutamatud. Teose stiili analüüsimise vajalikkuse toob välja ka gümnaasiumi riikliku õppekava eesti keele ja kirjanduse ainekava, kus kõigi kirjanduskursuste õppesisus ja õpitulemustes leidub stiiliga seotut. Koostatud magistritöö annab ilukirjandusliku stiilianalüüsi metoodikast pedagoogilise suunitlusega ülevaate, mis on seni puudunud, ning pakub sisu ja vormi kooskõla arvestavaid ülesandeid, mida on varasemates materjalides vähe. Siiski tuleb nentida, et stiilianalüüs vääricks põhjalikumat käsitlust kirjandusõpikutes ning vajalik oleks õpetajale suunatud käsiraamat stiiliõpetuse metoodikast.

Kirjandus

Aavik, Johannes 1924. Õigekeelsuse ja keeleuuenduse põhimõtted. Tartu: Istandik.

Aavik, Johannes 1974. Keeleuuenduse äärmised võimalused. Teine, muutmata trükk. Stockholm: Eesti Keele ja Kirjanduse Instituut.

Annus, Epp 2007. Proosa poeetika. – Arne Merilai, Anneli Saro, Epp Annus. Poeetika. Gümnaasiumiõpik. Teine, täiendatud trükk. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk

Aristoteles 2003. Luulekunstist. (Poeetika). Tõlk. Jaan Unt. Toim. Ain Kaalep. Tallinn: Keel ja Kirjandus.

Azevedo, Milton M. 2002. Considerations on Literary Dialect in Spanish and Portuguese. – Hispania Vol. 85, No. 3, pp. 505–514.

Barry, Peter 2009. Beginning Theory. An Introduction to Literary and Cultural Theory. Third edition. Manchester; New York: Manchester University Press.

Bloomfield, Morton W. 1976. Stylistics and the Theory of Literature.– New Literary History, Vol. 7, No. 2, pp. 271–311.

Burke, Michael 2010. Rhetorical Pedagogy: Teaching Students to Write a Stylistics Paper. – Language and Literature Vol. 19, pp. 77–92.

Busse, Beatrix, Dan McIntyre 2010. Language, Literature and Stylistics. – Language and Style. In Honour of Mick Short. Edited by Dan McIntyre and Beatrix Busse. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan, pp. 3–12.

Carter, Ronald 2010. Methodologies for Stylistic Analysis: Practices and Pedagogies. – Language and Style. In Honour of Mick Short. Edited by Dan McIntyre and Beatrix Busse. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan, pp. 55–68.

Clark, Urszula, Sonia Zyngier 2003. Towards a Pedagogical Stylistics.– Language and Literature No.12, pp. 339–351.

- Coupland, Nikolas 2007.** Style: Language Variation and Identity. Cambridge: Cambridge University Press.
- Durant, Alan, Nigel Fabb 1996.** Literary Studies in Action. London and New York: Routledge.
- GRÕK, lisa 1** = Gümnaasiumi riiklik õppekava. Lisa 1. Ainevaldkond „Keel ja kirjandus“; https://www.riigiteataja.ee/aktiis/1290/8201/4021/2m_lisa1.pdf#. Külastatud 7. juulil 2015.
- Hall, Geoff 2005.** Literature in Language Education. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.
- Heinsaar, Mehis 2010.** Müstiline õnn. – Ebatavaline ja ähvardav loodus. Tallinn: Menu, lk 9.
- Hennoste, Tiit 2014.** Lõunaeesti keel ja eesti kirjanduslik avangard. Looming nr 1, lk 97–108.
- Hinrikus, Rutt 2008.** Reed Morn ja ta esikromaan. – Reed Morn “Andekas parasiit”. Tallinn: Eesti Raamat, lk 167–174.
- Iseloomustused 2008.** Iseloomustused. – 125b. Tallinna Reaalkooli ajaveeb; <http://www.real.edu.ee/ajaveeb/125b/iseloomustused/>. Külastatud 13. augustil 2015.
- Ives, Sumner 1971.** A Theory of Literary Dialect. – A Various Language. Edited by J. V. Williamson & V. M. Burke. New York: Holt, Rinehart & Winston, pp. 145–177.
- Jakobson, Roman 2012.** Lingvistika ja poeetika. – Akadeemia nr 10. Tõlk. Neeme Lopp ja Arne Merilai, lk 1731–1773.
- Kasik, Reet 2011.** Stahli mantlipärijad. Eesti keele uurimise lugu. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kaus, Jan 2003.** Mõnus päev. – Õndsate tund. Tallinn: Tuum, lk 73–96.
- Kaus, Jan 2009.** [Pealkirjata miniatuur]. – Miniatuurid. Pärnu: Jumalikud Ilmutused, lk 41.
- Kern, Katrin, Ilona Võik 2014.** Korras keel, sobiv stiil, selge sõnum. Gümnaasiumi stilistikaõpik. Tallinn: Maurus.
- Koff, Indrek 2014.** Heinsaar nagu Heinsaar ikka, ainult et täitsa teistmoodi. – Sirp 16.

juuli; <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c7-kirjandus/2014-07-16-19-00-15/>. Külastatud 9. augustil 2015.

Kramsch, Claire, Oliver Kramsch 2000. The Avatars of Literature in Language Study. – The Modern Language Journal, Vol. 84, No. 4, Special Issue: A Century of Language Teaching and Research: Looking Back and Looking Ahead, pp. 553–573.

Kärner, Jaan 1933. Veel meie tänapäeva romaanist. – Looming nr 3, lk 302–304.

Leech, Geoffrey 2008. Language in Literature. Style and Foregrounding. Longman Linguistics. Harlow [etc.]: Pearson Longman.

Leech, Geoffrey N., Michael H. Short 1981. Style in Fiction. A Linguistic Introduction to English Fictional Prose. London; New York: Longman.

Liivamets, Maire 2009. Üksilduse ihaleja. – Reed Morn “Andke keisrile mis keisri ja Jumalale mis Jumala”. Tallinn: Eesti Raamat, lk 247–251.

Ling, Kaisa 2013. Maagiline realism Mehis Heinsaare ja Gabriel García Márqueze lühiproosas. Bakalaureusetöö. Käsikiri. Tartu Ülikool; https://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/handle/10062/30564/2013_Ling_BA.pdf. Külastatud 8. augustil 2015.

Mandri, Maria 2013. Murdekasutus A. H. Tammsaare romaanisarja „Tõde ja õigus“ I osa tegelaskõnes. Bakalaureusetöö. Käsikiri. Tartu Ülikool; http://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/handle/10062/30475/2013_Mandri_BA.pdf?sequence=1. Külastatud 13. augustil 2015.

Mandri, Maria 2015. Murdelisest tegelaskõnest “Tõe ja õiguse” I osas – Methis nr 15, lk 135–154.

Morn, Reed 2009. Prints. – Andke keisrile mis keisri ja Jumalale mis Jumala. Tallinn: Eesti Raamat.

Org, Andrus 2007. Lammasnimene, liblikmees ja karunaine: maagilisest realismist eesti kirjanduse näitel. – Keel ja Kirjandus nr 7, lk 513–531.

Org, Andrus 2012. Link 50. Novelli analüüs. Ilu ja kirk Mehis Heinsaare novellis “Ilus Armin”. – Eesti keele ja kirjanduse valdkonnaraamat; http://www.oppekava.ee/index.php/Link_50._Novelli_analüüs. Külastatud 9. augustil

2015.

Palgi, Daniel 1930. Eesti romaan 1929. a. – Eesti Kirjandus nr 3, lk 97–112.

Parijõgi, Jüri 2012. Kaevust saadud õnn. – Külaliste leib ja teisi eesti muinasjutte. E-raamat. Tartu: Tartu Linnaraamatukogu; http://www.luts.ee/e-raamatud/eestikeelsed/pdf/Juri_Parijogi_Kulaliste_leib.pdf. Külastatud 8. augustil 2015, lk 10.

Raveendran, N. V. 2000. The Aesthetics of Sensuality. A Stylistic Study of the Poetry of Kamala Das. New Delhi: Atlantic Publishers and Distributors.

Ross, Johanna 2011. Poeedist peiariks. Mehis Heinsaar: “Ebatavaline ja ähvardav loodus”. Arvustus. – Looming nr 4; http://www.looming.ee/index2.php?archive_mode=article&articleid=624. Külastatud 9. augustil 2015.

Siirak, Erna 1971. Stiil kui sõnakunsti fenomen. – Looming nr 3, lk 432–453.

Šklovski, Viktor 1993. Kunst kui võte. – Vikerkaar nr 8. Tõlk. Boris Kabur, lk 55–64.

Stockwell, Peter 2006. Stylistics. – The Handbook of English Linguistics. Edited by Bas Aarts, April McMahon. Oxford, Malden, Carlton: Blackwell Publishing Ltd, pp. 742–758.

Tammsaare, Anton Hansen 1981. Tõde ja õigus I. Kogutud teosed 6. köide. Tallinn: Eesti Raamat.

Tammsaare, Anton Hansen 1988. Keelest ja luulest. – Publitsistika II (1914–1925). Kogutud teosed 16. köide. Tallinn: Eesti Raamat, lk 218–249.

Tammsaare, Anton Hansen 1990. Avalik kiri kirjanik A. H. Tammsaarele. – Publitsistika III (1926–1940). Kogutud teosed 17. köide Tallinn: Eesti Raamat, lk 273–284..

Unt, Jaan 2003. Sissejuhatus. – Aristoteles “Luulekunstist. (Poeetika)”. Tallinn: Keel ja Kirjandus, lk 9–13.

Valdre, Katriin 2012. Keele ja kirjanduse lõimimine gümnaasiumi stiiliõpetuses. Magistritöö. Käsikiri. Tartu Ülikool; http://www.murre.ut.ee/arhiiv/naita_pilt.php?materjal=kasikiri&materjal_id=D1765&sar

i=D. Külastatud 13. augustil 2015.

Valton, Arvo 1978. Päike. – Mustamäe armastus. Tallinn: Eesti Raamat, lk 110–114.

Van, Truong Thi My 2009. The Relevance of Literary Analysis to Teaching Literature in the EFL Classroom. – English Teaching Forum, No. 3, pp. 2–9.

Viires, Piret 2006. Postmodernism eesti kirjanduskultuuris. Doktoriväitekiri. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus;
<https://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/handle/10062/763/viirespiret.pdf>. Külastatud 21. juulil 2015.

Vilde, Eduard 1983. Nende poeg. – Kolmkümmend aastat armastust. Tallinn: Eesti Raamat, lk 273–284.

Villand, Leo 1978. Stiilivaatlusi kirjandustunnis. Tallinn: Valgus.

Väljataga, Märt 2014. Kirjandus ja selle liigid. Gümnaasiumiõpik. Tallinn: Maurus.

Wellek, René, Austin Warren 2010. Kirjandusteooria. Tõlk. Urmas Tõnisson. Tartu: Ilmamaa.

Methods of Approaching the Style of Fictional Prose in the Literary Studies of Upper Secondary School

Summary

The aim of this master's thesis is to offer an overview on the possibilities on how to conduct a stylistic analysis of fictional prose in the literature courses of upper secondary school. The thesis includes learning materials which apply the methodologies of stylistic studies in a way that is suitable for students and which take into consideration the core principles of pedagogical stylistics.

The theoretical background of this thesis is presented in chapters one and two. The first chapter focuses on stylistics as a research discipline that links language and literature studies. The chapter outlines the aims, object of study and the history of stylistics, mainly based on the works of Geoffrey Leech, Michael Short, Peter Barry, Peter Stockwell, Dan McIntyre and Beatrix Busse.

The second chapter focuses on pedagogical stylistics. Based on the article of Urszula Clark and Sonia Zyngier, the author of this thesis provides an overview on the aims of pedagogical stylistics, describes the role of stylistic analysis in the literature classes and explains the fundamental principles that should be followed when conducting stylistic analysis with students. The primary goal of pedagogical stylistics is to use stylistic approaches and theories in order to help students become more aware of literary language. Short texts with rich style should be chosen for the analysis to achieve this goal. The stylistic analysis must focus both on the language of the text and the relations it has with the artistic function and content.

Additionally, stylistic methodologies to be used in literature class are introduced in the chapter. The two most important methodologies are practical stylistics and transformative

text analysis. Theory of literary dialects, approaches that focus on the readers' responses and group stylistics are also described in the chapter.

The third chapter describes and analyses textbooks and other learning materials which can be used when conducting a stylistic analysis of prose fiction in classroom. The works are: textbook "Kirjandus ja selle liigid" (*Literature and Its Forms*) by Märt Väljataga, textbook "Poeetika" (*Poetics*) by Arne Merilai, Anneli Saro and Epp Annus, textbook "Korras keel, sobiv stiil, selge sõnum" (*Proper Language, Fitting Style, Clear Message*) by Katrin Kern and Ilona Võik, a stylistics handbook "Stiilivaatlusi kirjandustunnis" (*Style Observations in Literature Class*) by Leo Villand and Katriin Valdre's master's thesis - *The Integration of Language and Literature in Stylistics Studies for Gymnasium*. As an outcome of the analysis it is possible to claim that the textbooks and other materials offer numerous exercises on stylistics. However, the materials pay little attention on the relation between the language and content of the text. Most of the materials also do not give an explanation of the methodology used in the assignments. It appears there is a need for an approach that describes the methodology of the usage of stylistic approach in literature classes, explains how to choose the texts for stylistic analysis and focuses on the relation of the language and content in the text. The only handbook meant for teachers "Stiilivaatlusi kirjandustunnis" (*Style Observations in Literature Class*) does not offer any such exercises and was published in 1978 and is thus clearly outdated, both in the sense of pedagogic and literary approach.

The fourth chapter presents learning materials that use methodologies of stylistic studies in an age-appropriate manner and apply the core principles of pedagogical stylistics. These materials help achieve the learning outcomes outlined in the national curriculum for upper secondary schools. This approach focuses on the relation of the language and content of the literary text. The results of the analysis of available textbooks and other study materials are also taken into consideration.

Five prose works by Estonian authors were selected as the basis for stylistic analysis. These works are: a fragment from the novel "Tõde ja õigus" I (*Truth and Justice I*) by A. H. Tammsaare, an untitled short story by Jan Kaus, an excerpt from the short story "Prints"

(*Prince*) by Reed Morn, the short story “Müstiline õnn” (*Mystical Happiness*) and an excerpt from the short story “Päike” (*The Sun*) by Arvo Valton. Every learning material consists of three parts: a short stylistic analysis of the text and an explanation of the methodology for the teacher, the text that is being analysed and a worksheet.

The learning material based on “Tõde ja õigus” (*Truth and Justice*) focuses on the dialectal character speech. The short story by Jan Kaus is approached as a postmodernist news parody. The stylistic analysis of the short story “Prints” (*Prince*) focuses on the interesting individual style that has been influenced by the language modernization suggestions made by Johannes Aavik. The short story “Müstiline õnn” (*Mystical Happiness*) is compared with the fairy tale “Kaevust saadud õnn” (*Happiness from the Well*) by Jüri Parijõgi. The stylistic analysis of the short story “Päike” (*The Sun*) focuses on the stream of consciousness technique.

The learning materials are applicable in all the upper secondary school literature courses.